

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Emre Kongar

Kültür Üzerine

İÇİNDEKİLER

Giriş

9

KÜLTÜR ÜZERİNE

Atatürk ve «Millî Kültür» Üzerine	13
Ulusal - Demokratik - Çağdaş - Devrimci Kültür Üzerine	19
Türkiye'de Kültürün ve Kültür Politikasının Dünü, Bugünü, Yarını Üzerine	38

EĞİTİM ÜZERİNE

Eğitim ve Öğretim Üzerine	71
Ortaöğretimde Ders Kitapları Üzerine	85
Yazı ve Yazı Devrimi Üzerine	99

SANAT VE EDEBİYAT ÜZERİNE

Hükümet, Devlet ve Sanat Üzerine	113
Sanat Festivalleri Üzerine	116
Eleştirmenin Sorumluluğu Üzerine	125
Sanatta Çağdaşlık ve İslam Üzerine Bir Oturumun Düşündürdükleri	129
Siyaset, Sanat ve Dergiler Üzerine	141

TİYATRO ÜZERİNE

Devrimci Tiyatro Üzerine	151
Brecht'in İki Oyunu Üzerine	165

DÜŞÜNCE AKIMLARI ÜZERİNE

Türkiye'de İdeoloji ve Düşünce Akımları Üzerine .	173
İslamcılık, Marksçılık, Atatürkçülük Üzerine: Bağnazlar ve İttifaklar	192

İKİNCİ BASIM İÇİN ÖNSÖZ

Bu kitabın birinci basımı çok kısa zamanda tükendi. Bu tükeniş bana, siyasal sistemimiz ile, edebiyat ve toplumbilim açısından kültür sorunlarımızın ilişkileri üzerine ikinci bir kitap yazmak cesaretini verdi. «*Demokrasi ve Kültür*» adı ile yayımlanan bu ikinci kitap, «*Kültür Üzerine*»nin yeniden basılması ile görevini daha iyi yapacak.

Elinizdeki bu kitabı gün ışığına ilk kez çıkaran ve şimdi de ikinci basımı yapan Çağdaş Yayınevi'ne ve onun yetkilileri Nadir Nadi ile Sami Karaören'e teşekkür etmeyi de borç biliyorum.

Emre KONGAR
İstanbul, Aralık 1983

ÜÇÜNCÜ BASIM İÇİN ÖNSÖZ

Esas olarak 1970-1980 yıllarını yansıtan «*Kültür Üzerine*» adlı kitabımın ikinci baskısı da biteli uzunca bir zaman olmuştur.

Kitabın 1989 Türkiye'sinde, hem de göreve yeni atanmış Kültür Bakanı'nın ağızından yeniden gündeme getirilmiş olması, ele aldığı konuların ve önerdiği çözümlerin hâlâ geçerli olduğunu düşündürdü bana.

Üçüncü basım için kitabı yeniden okuduğumda, Türkiye'nin ne kadar hızlı değiştiğini bir kez daha farkederek dehşete düştüm.

Artık ne kitapta adı geçen partiler kalmıştı ortada, ne de rejimin temel özelliklerini belirleyen seçim sistemi.

Ama yine de Türk insanının ve Türk toplumunun temel özellikleri varlıklarını aynen sürdürüyordu.

Bu nedenle kitaptaki yazıları olduğu gibi korumaya karar verdim.

Bu kitap esas olarak toplumsal şiddetin kültürel-ideolojik kökenlerini irdelemeye yönelik bir yapıya sahipti. Bu çerçevede İslam da barışçı bir ideoloji olarak ele alınmıştı.

Şimdi günümüzdeki «Türban eylemcileri»ne bakarken, onların kendileri için istedikleri «örtünme özgürlüğü» kadar, başkalarının «örtünme özgürlüğünü» de savunup savunmadıklarını ve ne kadar «barışçı» olduklarını doğrusu merak ediyorum.

1990'lara giderken tüm eylemcilere kendileri için istedikleri hak ve özgürlükleri başkalarına tanımadıkları zaman kendi davalarını da zayıflattıklarını ve inandırıcılıklarını yitirdiklerini belirtmek isterim.

Kimsenin kitap almadığı bir dönemde bu kitabın üçüncü basımını yapma cesaretini gösteren dostum Erol Erduran'a teşekkür ederim.

Emre KONGAR

Levent-İst. 23 Nisan 1989

GİRİŞ

Türkiye, 1970-1980 yılları arasında anlamsız bir «cinayet çığgınlığı» yaşadı. Bu çığgınlık, nesnel koşullar kadar, öznel koşullardan da kaynaklandı.

Bir başka deyişle, ülkemizin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısı ile dış dünya, bu çığgınlıktan ne denli sorumlu ise, insanların inançları ve değerleri de o denli sorumludur.

İnançlar, değerler, ideolojiler, genellikle kültür, eğitim, sanat ve edebiyat alanında daha belirgin olarak görülebilir.

İşte bu yapıtta derlediğim ve bütünleştirdiğim yazılarımı, Türkiye'nin öznel koşullarını irdelemek amacıyla yazıldı. Eğitimimiz ve kültürümüz, nasıl bir insan üretiyor? Sanat ve edebiyatta, tiyatrodaki, koşullarımız ve sorunlarımız nelerdir? Bütün bunlar, nasıl bir düşünce yapısının biçimlenmesine yol açıyor?

İçinde bulunduğumuz kargaşanın kaynağı nerededir? Bu kargaşadan çıkışın yolları nelerdir?

Türkiye'yi pençesine alan cinayet çığgınlığı birdenbire ortaya çıkmadı. Birdenbire de bitmez. İnsana saygı duyan, yurdunu seven her aydının bu sorun üzerinde soğukkanlı bir biçimde durması gerekir.

Eğitim, kültür ve sanat alanlarındaki etkinlikler, belki sonuçları çabuk alınamayacak çabalardır. Fakat unutmamalı ki, sanat bir toplumun en olumlu tomurcuklarını, filizlerini belirleyen bir alandır. Eğitim, insanın yeniden üretilmesidir. Kültür ise, bütün bunların birikimidir.

Bu alanlardaki bilinç düzeyinin durmadan değişen ve yeniden yaratılan toplumun biçimlenmesindeki katkısı yadsınmaz. İşte bu kitaptaki yazılar, toplumsal yapı ile, kültür, eğitim, sanat, edebiyat, tiyatro ve düşün alanları arasındaki etkileşimlere ışık tutabilmek amacıyla kaleme alınmış çalışmalardır.

Bu çalışmalarımın çoğu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kürsüsü'nde verdiğim «Sanat Sosyolojisi» derslerinde öğrencilerimle tartışıp oluşturduğum konulardır. Bu açıdan öğrencilerime teşekkürü bir borç bilirim.

Emre KONGAR
Ankara, Mayıs 1981

KÜLTÜR ÜZERİNE

Sen öldükten sonra da, senden geriye kalan şeyler daha uzun zaman bu yeryüzünde kalır. Geride bırakacağın eser sana rahmet okutacak bir eser olmalı.

FİRDEVSİ

Şahname I. Çev. Necati Lugal, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945, s. 357.

ATATÜRK VE «MİLLÎ KÜLTÜR» ÜZERİNE

«Millî kültür» kavramı hemen her zaman tartışma konusu oluyor. Oysa, kültür evrensel midir, ulusal mıdır tartışması aslında artık önemini yitirmiş bir tartışmadır. Bir kültür insanlığa mal olduğu oranda evrenseldir. Yerel sınırlar içinde ise, çevrelediği yöre ile tanımlanır. Ulusları aşan bir biçimde bölgesel, ya da bu sınırların altında yerel olabilir. Türk kültürü, Fransız kültürü terimleri ne denli kullanılabilirse, Avrupa kültürü, Orta Anadolu kültürü deyimleri de o denli geçerlidir.

Öte yandan, bir kültür ögesi, kendi sınırlarını aşıp, tüm insanlığın malı olduğunda, kökündeki kimliğini de koruyabilir. Türk lokumu, İngiliz centilmenliği, Amerikan pragmatizmi gibi deyimler de bu bağlam içinde doğru biçimde kullanılmışlardır.

Tüm insanlığın kültür öğeleri, uygarlığı oluşturur. Bir başka deyişle, kültür ile uygarlık aynı öğelerin nicel kapsama göre ayrı ayrı adlandırılışlarıdır.

Ulusal Kültür Kavramının Gelişmesi

Hiç kuşkusuz yazarlar, öznel biçimde, gerek kültür, gerekse uygarlık terimlerine farklı anlamlar da verebilirler. Fakat bilimsel olarak, kültür ile uygarlık arasında coğrafya kapsamı dışında bir fark yoktur.

Durum böyle olduğu halde, «ulusal kültür» ya da «millî kültür» kavramına verilen önem nereden kaynaklanır? Bu sorunun yanıtı tarihsel olarak, ulusların ortaya çıkışı sürecine bakılarak verilebilir. Kapitalizmin gelişmesi sonunda Batı Av-

rupa'da «ulusal devlet» kavramı gelişmiştir. Eskiden feodal birlikler durumunda olan Alman, İtalyan, Fransız derebeyleri, kapitalizmin gelişmesi sonunda bir araya gelmişler ve Alman, İtalyan, Fransız, İngiliz uluslarını oluşturmuşlardır. Çünkü, eskiden tarıma dayalı olduğu için, düşük etkileşim düzeyinde olan bu feodal beyler, ticaretin artması ve endüstrinin gelişmesi sonunda, artık yoğun bir etkileşim içinde, aynı siyasal otorite altında birleşmek zorunluluğunu duymuşlardır.

İşte bu gelişme sonunda, kökeninde ekonomik çıkar çatışmalarının yattığı, ayrı ulusal sınırlar ortaya çıkmıştır. Her ülke, kendisinin ötekilerden farklı olduğunu ve farklı ekonomik çıkarlara sahip bulunduğunu vurgulamak için, yerel kültürel özelliklerine önem vermeye başlamıştır. Bunun sonunda da ekonomik ve teknolojik olarak güç kazanan ülkenin dil, din, kullanılan eşya gibi kültürel özellikleri, kendi sınırlarını aşmış ve yine kendileri tarafından propaganda amacıyla, «üstün kültür» gibi terimlerle tanımlanmıştır.

Avrupa'daki milliyetçilik akımları zamanla gelişerek, çeşitli ulusları bir arada ve barış içinde yaşatan Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiş ve yıkılışına yol açmıştır. Yunan milliyetçiliği, Bulgar milliyetçiliği, Arap milliyetçiliği, Sırp milliyetçiliği hep İmparatorluğu yıkan milliyetçi akımlar arasındadır.

Her milliyetçi akım, karşıtını da yaratır. İmparatorluk içindeki çeşitli milliyetçi akımlar, sonunda, gecikmiş bir biçimde de olsa, Türk milliyetçiliğine yol açmıştır.

Türk milliyetçiliğinin hem siyasal hem kültürel önderi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Karmaşık bir İmparatorluktan «ulusal bir Türkiye» (ya da bazılarının daha sevdiği bir terimle, «milliyetçi bir Türkiye») yaratmıştır. Pek doğal olarak, yeni kurulan ve ulusal temellere dayanan Türkiye Cumhuriyeti içinde «ulusal kültür öğelerinin» de güçlendirilmesi gerekmiştir. Çünkü, daha önce de belirttiğim gibi, sorun bir «ulusal kimlik» sorunu olmuş, Türkiye, yüz yıl sonra, Avrupa'daki gelişmeleri izlemek durumunda kalmıştır.

Ulusal Kültürün Kullanılış Biçimi

Bu noktada sorun, «ulusal kültür» (ya da «milli kültür») öğeleri ile «evrensel kültür», yani «uygarlık» öğelerinin çatışıp çatışmadığıdır. Bir başka deyişle, ulusal kültürü güçlendirip, insanlık ailesine uyum içinde katkıda bulunmak ile, ulusal kültürü, insanlık ailesinin dışında kalmak ve başka insanları küçük görmek için güçlendirmek iki ayrı amaçtır.

Ulusal kültürün evrensel kültüre karşı kullanılışının en klasik örneği Nazi Almanya'sıdır. Alman kültürünün ve Alman ırkının, tüm insanlıktan üstün olduğu savı, gerek insanlığı, gerekse insanlıkla birlikte Almanya'yı felâkete götürmüştür.

Kuramsal olarak, ulusal kültür kavramının evrensel kültüre karşı kullanılmasının altında, ulusal kültür ile evrensel kültürün temelde farklı niteliklere sahip olduğu anlayışı yatar. Bilindiği gibi, Türk tarihinde bu ayrımın yaratıcısı Ziya Gökalp'tır. Gökalp, «hars» ve «medeniyet» ayrımı ile ulusal kültür ile uygarlık dediğimiz evrensel kültürün ayrı nitelikli olduklarını vurgulamıştır. Yeni kurulan bir «ulusal devlet» kavramı çerçevesinde hiç olmazsa bir süre işlevsel olan bu görüş, temelde bilimsel olarak ve uzun vadede doğru bir kavram değildir. Ben bu yazıda Gökalp'ın (kendi zamanı için yararlı gibi görünen) ayrımının bilimsel yanlışlığını tartışmayacağım. Yalnızca, ulusal Türk Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün bu konudaki düşüncelerini aktarmakla yetineceğim.

Atatürk Ne Dıyor?

Mustafa Kemal Atatürk, bir asker-politikacı ve devlet adamı olarak yalnızca bir eylem lideri değildi. Aynı zamanda altı yüz yıllık bir İmparatorluktan yeni bir ulusal devlet yaratan bir düşünürdü de. Kurduğu yeni devlet yalnızca eyleme, askeri güce ve siyasete dayalı olamazdı. Olsaydı, ömrü kısa olur, sonuç başarısız kalırdı. Bu nedenle, tüm eylemini, çağdaş uygarlığın gereklerine uygun bir biçimde gerçekleştirdi. Yeni devleti, kuramsal olarak da doğru temellere oturtmaya özel bir özen gösterdi.

İşte bu çerçeve içinde, büyük önem verdiği, «milli kültür»

kavramını nasıl anladığı bugüne de ışık tutucu nitelik taşımaktadır. Çünkü, bu konudaki düşünceleri, yalnız güncel gerekleri değil, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini de belirleyen öğeler niteliğindeydi.

Mustafa Kemal Atatürk, düşüncelerini, bilimsel bir biçimde, yani karşılaştırmalı olarak aktarmıştır. «Medeniyet» kavramından hareket etmiş ve «hars» ya da «milli kültür» denen kavramın, «medeniyet» ile ilişkilerini aramıştır. Üstelik de tarihten canlı örnekler vermiş ve düşüncelerinde hiçbir karanlık noktanın kalmamasına özel bir özen göstermiştir.

Atatürk, işe hars kavramını tanımlamakla başlıyor: «Medeniyetin ne olduğunu başka başka tarif edenler vardır. Ben- ce, medeniyeti harstan ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur. Bu nokta-i nazarımı izah için hars ne demektir tarif edeyim: A) Bir insan cemiyetinin devlet hayatında, B) Fikir hayatında, yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda; C) İktisadi hayatta, yani ziraatte, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava münakalâtçılığında yapabildiği şeylerin muhassalasıdır.»

Görüldüğü gibi Atatürk, Gökalp'ın «hars» adını verdiği «milli kültür»ü bir toplumun ürettiği maddi ve manevi varlıkların tümü olarak ele alıyor. Bu ele alışı, çağdaş bilimin tanımlarına uygunluğu şaşırtıcıdır. Atatürk, daha sonra, medeniyet kavramına geçiyor: «Bir milletin medeniyeti dendiği zaman, hars namı altında saydığım üç nevi faaliyet muhassalasından hariç ve başka bir şey olamayacağını zannederim.» Böylece son derece kesin bir biçimde ulusal kültür ve evrensel kültürün temelde aynı kavramlar olduğunu vurgulayan Atatürk, hemen bunun nedenlerini de açıklamaya geçiyor:

«Şüphesiz, her insan cemiyetinin hars, yani medeniyet derecesi bir olamaz. Bu farklar, devlet, fikir, iktisadi hayatların her birinde ayrı ayrı göze çarptığı gibi, bu fark üçünün muhassalasını üzerinde de görülür. Mühim olan, muhassalar üzerindeki farktır. Yüksek bir hars, onun sahibi olan millete kalmaz, diğer milletlerde de tesirini gösterir. Büyük kıtalara şamil olur. Belki bu itibarla olacak, bazı milletler yüksek ve

şamil harsa, medeniyet diyorlar. Avrupa medeniyeti, asrı hâzır medeniyeti gibi.»

Atatürk'e Göre «Hars-Medeniyet» Eşitliği

Bu satırlardan sonra, Mustafa Kemal Atatürk, isim vermeden, doğrudan doğruya Ziya Gökalp'ın «hars» ve «medeniyet» ayrımını eleştiriyor. Bu düşüncelerin 1930 yılının Ağustos ayı gibi, Türkiye'de yeni atılımların planlandığı bir döneme rastlaması ayrıca ilginçtir.

«Hars mefhumunda milletlerin güç ve geç değişen bazı ırkî, fitrî hasletlerine, karakterlerine hasrederler ve buna çok kıymet ve ehemmiyet verirler. Meselâ, İstanbul'un zaptı hâdisesini mütalâa ederken, diyenler vardır ki: Bizanslılar Türklerden daha medeni idiler, fakat Türklerin harsı kuvvetli olduğu için, galip ve muvaffak oldular. Bu telakki ve izah doğru değildir. Hâkikatte Türkler, Bizanslılardan hem daha medeni idiler, hem de ırkî karakterleri onlardan yüksekti. Medeniyet dediğimiz harsın, üç mühim unsurunu gözönünde tutarak hâdiseyi mütalâa edersek, fikrimiz kolaylıkla izah edilmiş olur:

«İstanbul'u zapteden Türkler, devlet hayatında elbette Bizans İmparatorluğu'ndan çok yüksekti. Türklerin İstanbul fethinde inşa ve icat ettikleri gemiler, toplar ve her nevi vasıtalar, gösterdikleri yüksek fen iktidarı, bilhassa koca bir donanmayı Dolmabahçe'den Haliç'e kadar karadan nakletmek dehâsı, daha evvel Boğaziçi'nde inşa ettirdikleri kaleler, aldıkları tedbirler Bizans'ı zapteden Türklerin fikir ve fen âleminde ne kadar ileri olduklarının yüksek şahitleridir. Bizans prenslerinin Türk ordugâhlarında staj yaptıklarını, her hususta ders aldıklarını da hatırlatmak isterim. Daha Attilâ zamanında Şarkî Roma İmparatorluğu'nun Türklerin haraçgüzarı olacak kadar siyasette ve askerlikte dün mertebede bulunduğu malûmdur. Bizans'ı zapteden Türklerin iktisadi hayatta Bizanslıların çok ilerisinde olduğunu izaha ise hacet görülmez.»

Bütün bu kanıtlardan sonra, Atatürk bir kez daha temel düşüncesini vurguluyor:

«Hülâsa, medeniyet harstan başka bir şey değildir. Hars medlûlünü seciye diyebileceğimiz karakter mefhumuna indirmemelidir. Bu arzettiğim telâkki birbirinden ayırt edilmesi güç olan, medeniyet ve harsın tarif, izah ve anlaşılmasında kolaylığı da mucip olur.» (Prof. Dr. AFET İNAN, *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1968, s. 278-279).

Millî Kültür'ün İlerici ve Gerici Kullanılışları

İşte tam bu noktada millî kültür ya da ulusal kültür kavramının «ilerici» ve «gerici» kullanılışları ortaya çıkmaktadır. Bir ulusun doğaya ek olarak ürettiği tüm maddi ve manevi değerleri, yani kültürü, o ulusu, insanlık ile (farklarını unutmadan) kaynaştırmak için kullanmak, tarihe, bilime, doğaya uygun olduğundan, «ilerici» kullanımdır. Buna karşılık, bir ulusun maddi ve manevi değerlerini, o ulusu, insanlık ailesinin dışına çıkarmak, ya da insanlığı küçük görmek için kullanmak, kültürün «gerici» kullanılışıdır.

İlerici kullanım ile gerici kullanım arasındaki fark, insanlığı bütünleştirici ve barışçı amaçlar ile, bölücü ve ırkçı yaklaşım arasındaki farkta yatmaktadır. Çeşitli yörelerin kültürleri, belli bir bütünlük içinde birleştirildiği zaman, hem bütün kültürel öğeler tüm insanlığın ya da tüm toplumun malı olur, hem de kendi yörel niteliklerini korur. Buna karşılık, belli kültür öğeleri, insanlığı bölücü, baskı altına alıcı, ırkçı ve ayrımcı amaçlarla kullanıldıkları zaman, hem daha geniş kitlelerce benimsenme ve dolayısıyla insanlığa hizmet etme olanağını yitirirler, hem de kendi yöreleri içinde hapsolür, zamanla tarihin karanlıklarında yitip giderler.

Hiç kuşkusuz, bütün bu özellikleri, Mustafa Kemal Atatürk, hem bir düşünür, hem de yeni bir Devlet'in kurucusu olarak bütün bilimsel ve siyasal doğurguları ile birlikte görmüş ve yukarda aktardığım satırları dikte etmiştir.

ULUSAL - DEMOKRATİK - ÇAĞDAŞ - DEVRİMCİ KÜLTÜR ÜZERİNE

Kültürün pek çok tanımı olduğu herkesçe bilinir. Üstelik, bu tanımların çokluğu, kültürün tanımlanamayacağına kanıt olarak da ileri sürülür zaman zaman. Oysa kültürü tanımlamak hiç de zor değildir. Zor olan, bir tanım üzerinde düşünce birliğini sağlamaktır. Tanım üzerinde birlik sağlanması ise, aslında tanımın nesnelliğine ve genişliğine bağlı bir olaydır.

En genel ve en nesnel tanımı ile kültür, insanın yaratıklarının tümüdür. Bir bütün oluşturan kültür, ancak çözümleme amaçları ile bölünebilir. Böyle bir bölünme bizi, maddi kültür, manevi kültür ayrımına götürür.

İnsanın yarattığı bütün araç ve gereçler maddi kültüre; yine insanın yarattığı bütün anlamlar, değerler, kurallar manevi kültüre örnektir.

Bir başka terminoloji ile, maddi kültüre «teknoloji», manevi kültüre ise «ideoloji» diyebiliriz.

Aslında sanat, edebiyat ve düşün yapıtları, kendine özgü niteliklerinden dolayı ne maddi kültürün, ne de manevi kültürün kapsamına girerler. Bir örnek vermek gerekirse, Sinan'ın Süleymaniye'si ve Rodin'in Düşünen Adam'ı maddi kültür alanında algılanabilecekleri gibi, manevi kültür evrenindeki işlevlerinden dolayı, manevi kültürün bir parçası olarak da düşünülebilirler. Kitap bir madde, içindeki düşünceler manadır.

Çözümleme amacıyla yapılan maddi kültür ve manevi kültür ayrımına bir de sanat, edebiyat ve düşün yapıtlarını ekleyerek, bunları da üçüncü bir grup kültür öğeleri olarak

düşündüğümüzde, belli düşüncelerin oluşturulması ve aktarılması daha kolaylaşacaktır.

Kültüre takılan çeşitli sıfatlara ve bunların çözümlemelerine girmeden önce, kültürün bir bütün olduğunu hiçbir zaman unutmayalım. Unutmayalım ki, maddi kültür, manevi kültür ve sanat, edebiyat, düşün yapıtları ayrımı aslında yapay bir ayrımdır. Bütün ayrımlar gibi bu da ancak öğrenme ve aktarma amaçlarıyla yapıldığında bir anlam taşır. Bu açıdan böyle bir ayrımın doğruluğundan yanlışlığından çok, aktarılan düşünceler bakımından işlevselliği önemlidir.

Devrimci Kültür

«Devrimci kültür» belli bir devrim görüşünü aktarmak için kullanılan bir ifadedir.

Devrim, ister sınıfsal, ister ulusal, isterse yalnızca siyasal ya da Atatürk Devrimi gibi özel anlamda kullanılsın, «devrimci kültür» yukarda belirtilen üç kültür alanının yalnızca ikisinde geçerli olabilir: Manevi kültürü oluşturan anlamlar, değerler, kurallar açısından, hangi anlamda kullanılmış olursa olsun, «devrim»den yana bir yaklaşım söz konusu olabilir. Bu anlamda «devrim»i savunan, onun gerekliliğini, iyiliğini, güzelliğini, kaçınılmazlığını vurgulayan anlamlar, değerler ve kurallar manevi kültür alanındaki «devrimci kültür»ü oluşturur.

Bu açıdan konuya yaklaşıldığında, «karşı devrimci kültür» den de söz etme olanağı doğmaktadır. Aynen «devrimci kültür» gibi, «karşı devrimci kültür» de manevi kültür alanında tümüyle anlamlı bir ifade olmaktadır. «Devrim» nasıl tanımlanmış olursa olsun, onun kötülüğünü, çirkinliğini, anlamsızlığını ve olanaksızlığını vurgulayan anlamlar, değerler ve kurallar, manevi kültür alanındaki «karşı devrimci kültür»ü oluşturur.

«Devrimci kültür» ve «karşı devrimci kültür» kavramları, kültürü böldüğümüz ikinci alan olan sanat, edebiyat ve düşün yapıtları için de geçerli olabilir. Aslında bu alandaki geçerlilik, birinci alan olan manevi kültür alanı kadar kesin ve tümcü bir geçerlilik değildir. Her ne kadar bir sanat yapıtı

nın da bir düşün ya da bir edebiyat yapıtı gibi «bildirisi»nden söz etme olanağı bulunabilirse de, örneğin bir melodinin kendi başına «devrimci» ya da «karşı devrimci» niteliğinden söz edilemez. Olsa olsa, o melodinin önceden belirlenmiş bir bildirisinden ve bu bildirinin içeriğine bağlı olan «devrimci» ya da «karşı devrimci» niteliğinden söz etme olanağı vardır.

Edebiyat ve düşün yapıtlarındaki bildiriler çok daha açık seçik bir biçimde ortadadır. Bir anlamda bildiri, edebiyat ve düşün yapıtları açısından «içerik» ya da «öz» denilen öğeyi oluşturur. Bu anlamda pek doğal olarak edebiyat ve düşün yapıtları açısından «devrimcilik» ve «karşı devrimcilik», kullanılan ölçüte göre oldukça kolay saptanır. Öte yandan, sanat yapıtları için, bildiri her zaman «içerik» ya da «öz» açısından belirlenmiş olmadığından, bu tür ürünlerin «devrimci» ya da «karşı devrimci» nitelikleri çok kolaylıkla belirlenemez. Bu konuda «devrimci sanat» başlığı altında yeniden durulacaktır.

Kültür evreninin üçüncü alanına gelince, maddi kültür açısından «devrimcilik» ya da «karşı devrimcilik» pek söz konusu değil gibi gözükmektedir. Maddi kültür, insanın doğa ile olan savaşında ürettiği araçlar, gereçler ve tüm teknik bilgiler olduğuna göre, bunların «devrimciliği» salt varlıklarından değil, kullanılış amaçlarından gelir. Bir örnek vermek gerekirse, atomun parçalanması, maddi kültür alanında bir gelişimdir. Nükleer enerji, bir maddi kültür olayıdır. Bu enerjinin bomba biçiminde bir silâh olarak mı kullanılacağı, yoksa aydınlatma işleminde bir görev mi alacağı, salt varlığı tarafından değil, insanoğlunun kullanım amacı tarafından saptanır.

Maddi kültür alanındaki «devrimcilik» ve «karşı devrimcilik» tanımlarının, belirlenen «devrimcilik» ölçütüne göre, amaç açısından değerlendirildiği, bu yüzden de maddi kültür öğelerinin tek başlarına «devrimci» ya da «karşı devrimci» olarak nitelenemeyeceği açıktır. Bununla birlikte, bir açıdan bakıldığında salt teknolojik gelişme kendi başına «devrimci» bir nitelik taşır. Buradaki «devrimci» sözü, insanoğlunun yer-

leşik değerlerini, anlamlarını, kurallarını, sözün kısası, «ideoloji»sini sarsacak olan değişme anlamında kullanılmaktadır. İşte hızlı değişme anlamına gelecek bir biçimde kullanılırsa «devrim» doğrudan doğruya teknolojik gelişmelerin sonucu olarak da alınabilir. Ayrıca, burada hatırlanması gereken bir nokta daha vardır, o da insanların kullandığı araçların gelişmesi sonucu, insanlararası ilişkilerin de değişmek zorunda kalışdır. Örnek vermek gerekirse, tarlada karasabanın kullanılması ile traktörün kullanılması, tarla sahibi ile tarlasında çalışanlar arasındaki ilişkiyi de etkiler. Karasaban olayında görülen boğaz tokluğuna hizmet, traktörde para karşılığı işe dönüşür. Bu açıdan olaya bakıldığında, ister ideolojinin, isterse tüm ilişkilerin değişmesi anlamında kullanılsın, «devrim» sözcüğü, teknolojik ilerlemenin kaçınılmaz bir niteliği olarak belirir.

Bu konuda son bir uyarı notu, araç ve gereçlerin gelişme süreci ile, bunların kendileri arasındaki ayrım konusunda yapılmalıdır. Gelişme süreci nesnel olarak «devrimci»dir. Fakat insanoğlunun ürettiği araç ve gereçlerin her zaman «devrimci» olarak kullanıldığı öne sürülemez. Tam tersi, kimi zamanlar, hem insanı, hem doğayı, hem de teknolojiyi yok edecek biçimdeki kullanılışlar göze çarpar. Bu açıdan «devrim ile» «kullanış amacı» teknoloji açısından farklı biçimlerde değerlendirmelere yol açar.

Türk toplumu bugün tüm üretim ilişkilerini, kullandığı ve üretebileceği teknoloji açısından, sahip olduğu ve yaratabileceği ideolojinin ışığında, yeniden gözden geçirme düzeyine ulaşmıştır. Bu düzey aşıldığı zaman, çekirdekleri şimdiden beliren «devrimci kültür»de ortaya çıkan bireşimin bağrında yeşermiş olacaktır.

Devrimci Sanat

Bir sanat yapıtının ya da etkinliğinin «devrimci» olup olmadığına gelince, bunu saptamak için konuya çeşitli açılardan bakmak gerekir. Yukarda da değinildiği gibi, çoğu kez, bir sanat yapıtının «devrimci» ya da «karşı devrimci» olup olmadığı, «devrim» nasıl tanımlanırsa tanımlansın, yapıtın

tek başına değerlendirilmesiyle anlaşılamaz. Önce, bir sanat yapıtının ayrılmaz iki niteliğinin, zorla da olsa, birbirinden öz ve biçim olarak soyutlanması ve bildirinin bu açıdan irdeelenmesi gerekir. Bir «sanat olayı»ndan söz edildiğine göre, biçim mutlak önem taşır. Öte yandan, «devrim» sanatsal değer, toplumsal anlamda kullanıldığı için, biçimin yanında öze ya da içeriğe bakmak da zorunludur.

Birçok durumda sanat yapıtının özü ya da içeriği de, bize niteliği hakkında karara varmak için gerekli olan bildirisi hakkında yeterli ipuçları veremez. O zaman çok kısa olarak şu özelliklere bakmak gerekir: Sanat yapıtının konusu nedir? Sanatçının nitelikleri nedir? Sanat yapıtından ya da etkinliğinden yarar görenler, onu sahiplenenler, onu topluma aktaranlar kimlerdir? Bu üç soruya verilecek yanıtlar, sanat olayını toplumsal açıdan değerlendirmek için zorunlu olan en az bilgilerdir. Hiç kuşkusuz bu bilgiler daha ayrıntılı olarak ele alınabilir ve derinleştirilebilir. Fakat, konuyu saptırmamak için bu üç temel soru ile yetinilecektir.

Konu, sanatçı, yarar ve sahiplenme açılarından yapılan çözümlemeler sonunda, yapıtın hem içinde bulunduğu koşullar hem de etkisi bir ölçüde ortaya çıkacak, böylece niteliği hakkında karar vermek daha kolaylaşacaktır. Burada unutulmaması gereken olay, bir «sanat» yapıtından söz edilmekte olduğudur. Sanat bir anlamda «biçim» demektir. *Daha doğrusu, biçim-içerik bütünlüğünün insanda yarattığı bir izlenimdir sanat.* Bu açıdan bakıldığında birtakım sloganların bağırılması ile bir oyun arasındaki tek fark, birinin kentin meydanlarında, ötekinin ise tiyatro sahnesinde yer alması değildir. Doğruluk ve gerçeklik de aynen iyilik ve haklılık gibi bir sanat yapıtının sanat yapıtı olması için ne gereklidir, ne de yeterli. *Sanat yapıtını sanat yapıtı yapan nitelik, güzelliştir.* Doğruluk, gerçeklik, iyilik ve haklılık, ancak güzellik ile, sanat açısından bir anlam belirtir. Yoksa yapıt ve olay, sanattan başka bir özelliğe bürünür.

Burada gerek kültürün, gerekse sanatın «devrimciliğinin» ya da «karşı devrimciliğinin» göreliliği üzerinde de durmak

gerekir. «Devrim» terimine nasıl bir içerik verilirse verilsin, «devrim» ve «devrimcilik» zamandan zamana ve toplumdan topluma değişen bir nitelik taşıyacaktır. Bu nedenle belli bir sanat yapısının «devrimci» olup olmadığını kendi zamanı ve toplumu içinde, belki de çağdaş öteki sanat ve kültür olay ve akımlarıyla karşılaştırmalı olarak saptamak gerekir.

Sanatın devrimciliği konusunda son bir nokta, biçime ilişkin devrimciliktir. Bir örnek gerekirse, ilk çıktığı anda resimde kübizm böyle bir akım olarak düşünülebilir. Toplumsal olarak tanımlanan devrimcilik ile biçimsel devrimcilik birleştiği zaman, hiç kuşkusuz «devrimci sanat» çok daha etkili ve çarpıcı olabilir.

Çeşitli Sınıfların Kültürleri

Kültürün devrimci olup olmadığı ve hangi bölümlerinin böyle nitelenebileceği konusundaki düşünceler çeşitli sınıfların ve düzenlerin kültürleri için de geçerli olabilir. Örneğin, burjuva kültürü-proleterya kültürü ayrımı, bu açıdan düşünülebilir. Her iki sınıfın anlamları, değerleri ve kuralları farklı olduğundan, manevi kültür alanı için böyle iki ayrı sınıfın iki ayrı kültüründen söz etmek olanağı doğabilir.

Yalnız burada hemen hatırlanması gereken nokta, iki taraf arasındaki diyalektik etkileşimin ve tarihten gelen kültür birikiminin varlığıdır. Bu etkileşim ve bu birikim, emekçi sınıflar ile sermaye sınıflarının arasındaki manevi kültür ayrımını önemli ölçüde azaltırlar. Örneğin, her türlü tektanrılı dinler böyle etki ederler. Ancak yine de insan-doğa ve insan-teknoloji etkileşimi bakımından farklı maddi ilişkilerin içinde bulunduklarından proleterya ile burjuvazinin farklı manevi kültürlere sahip olduklarından söz edilebilir. Bunların sahip oldukları anlamlar, değerler ve kurallar birbirlerinden değişiktir. Bu değişikliğin derecesi ise, zamandan zamana ve toplumdan topluma değişir.

Öte yandan maddi kültür bakımından proleterya ile burjuvazi arasındaki fark, üretim açısından değil, tüketim açısından söz konusu olabilir. Çünkü özellikle günümüz teknolojisinin maddi kültür üretimi tam bir karmaşık ilişkiler sis-

temini içermektedir. Bu karmaşık etkileşim içinde, insan-eşya ilişkisi ancak gelir ve servet farklılaşması açısından, tüketim olayı çerçevesinde ele alınabilir. Maddi kültürün üretimi açısından, proletarya ile burjuvazi arasında bir fark yoktur. Proletarya ile burjuvazi değişik maddi araç ve gereçler yaratıyor denilemez. Çünkü, toplum ya sınıflı toplumdur ve üretim ortak, karmaşık bir çabadır, ya da toplum sınıfsız topluma doğru gitmektedir; o zaman da ayrı sınıfların ayrı maddi ürünlerinden söz etme olanağı bulunamaz. Ancak, sosyalist toplumlarla kapitalist toplumlar arasındaki farktan söz edilebilir. Bu ise, daha aşağıda incelenecektir.

Burjuvazi ile proletarya kültürleri arasındaki farka sanat, edebiyat ve düşün yapıtları açısından baktığımızda daha da ilginç bir görünüm ile karşılaşırız. Sanat, edebiyat ve düşün yapıtlarının, emekçi sınıfların mı, yoksa sermaye sınıflarının mı kültürüne ilişkin olduğu, yapıtın mülkiyeti ile değil, hizmet ettiği amaca, gördüğü işleve göre saptanmalıdır. Herhalde hiç kimse proletarya idolojisinin yaratıcılarından Engels'in proleter olduğunu öne sürecek kadar şaşkın ve toplumsal gerçekten kopuk olamaz. Bu örnekte de belirlendiği gibi, sanat, edebiyat ve düşün yapıtlarının mülkiyeti ya da kimin tarafından üretildiği değil, kime ve neye hizmet ettiği büyük önem taşıyabilir.

Öte yandan kimi zaman da içerik açısından incelenme olanağı bulunamayan bir sanat yapıtı, salt yaratıcısı ve ortaya konulduğu zaman ve mekân açısından yerine oturtulabilir. Böyle durumlarda, sanat yapıtının değerlendirilmesi daha çok genel akımlara, düşünce ekollerine ve yaratıcısının toplumsal ve siyasal ilişkilerine göre yapılır.

Farklı Düzenlerin Kültürleri

Kültürleri belli düzenlere göre ele aldığımızda, «feodal kültür», «kapitalist kültür» ve «sosyalist kültür» gibi terimlerle karşılaşırız. Kanımca bu tür nitelermelerin hepsi, kültürü böldüğüm bütün alt alanlar açısından geçerlidir.

Manevi kültür açısından, feodalizmin, kapitalizmin ve sosyalizmin inançları, değerleri ve kuralları farklı olduğu için,

ayrım ortadadır. Sanat, edebiyat ve düşün yapıtları için de aynı sav ileri sürülebilir. Gerek içerik, gerekse üretildikleri koşullar açısından bu yapıtların bu üretim biçimlerinden birinin ürünü olduğu kabul edilebilir.

Genellikle bütün insanlığın, kimlik belirlenmeden sahip olduğu maddi kültür alanında ise, feodalite, kapitalizm ve sosyalizmden ayrıdır. Çünkü, feodalitenin kullandığı araç ve gereçler ile kapitalist ve sosyalist düzenlerin kullandığı araç ve gereçler arasında önemli farklar vardır. Karasaban ile traktör arasındaki ve yelkenli gemi ile nükleer gemi arasındaki fark ne ise, feodal maddi kültür ile kapitalist ve sosyalist maddi kültürler arasındaki fark da odur.

Kapitalist toplum ile sosyalist toplum arasında maddi kültür açısından belirgin bir fark gözlemek için ise bu iki üretim biçiminin tarihsel gelişimlerini bir süre daha izlemek gerekmektedir. Bugünden bakıldığında, kapitalist toplumların maddi kültür açısından daha çok tüketim mallarına, sosyalist toplumların ise daha çok üretim mallarına yöneldiği görülmektedir. Bu farkın düzen farkından mı çıktığını, yoksa temel yapısal niteliklerinden mi kaynaklandığını görebilmek için zaman henüz erkendir. Çünkü, iki toplum arasında teknolojik birikim değişkeninin ortadan kalkması ve üretim düzeylerinin de birbirlerine eş olması olayı görülmeden tüketim ve üretim malları arasındaki tercihlerin nasıl yöneleceği belirlenemez. Bir başka deyişle, *dünya üzerindeki ülkelerin ekonomik yönetimleri arasındaki farkın bu ekonomilerin üretim kapasitelerinden mi doğduğu; yoksa temel toplumsal tercihlerden mi etkilendiği, üretim kapasiteleri aynılığı sağlanmadan anlaşılamaz.*

İslam Kültürü

İnsanlığın kültür birikimini oluşturmak bakımından dinlerin etkisi yadsınamaz. Başta İslam olmak üzere çeşitli dinlerin kültürlerinden söz etmek, manevi kültür alanında tümüyle olanaklıdır. Hatta, İslam kültürü, Hristiyan kültürü gibi terimler, manevi kültürün tam kendisini belirlerler. Bütün dinler ve özellikle tektanrılı dinler, bütünüyle bir anlam-

lar, değerler ve kurallar bütünüdür. Bu açıdan din ile manevi kültür aynıdır demek çok da yanlış olmaz. Yalnız, toplumsal gerçek bakımından, dogma niteliği taşıyan, değişmez olan dinler, değişen koşullar çerçevesinde her zaman bütün manevi yaşamı denetleyemezler. Bu nedenle manevi kültür yavaş yavaş onların egemenlik alanının da dışına kayar. Kaymasa bile, bireyin çeşitliliği ve toplumsal baskının sınırlılığı, dinlerin bütün bireyler tarafından aynı ölçüde ve birörnek bir uygulama ile algılanma olasılığını düşürür. Fakat bireyler-arası bu farklılık, manevi kültür alanında bir «İslam kültürü»nden ya da bir «Hristiyan kültürü»nden anlamlı bir biçimde söz edilmesini engellemez.

Sanat, edebiyat ve düşün yapıtları bakımından da tam anlamıyla bir «İslam kültürü» söz konusudur. İslam'ın doğaüstü ile ilişkileri açısından hoşgörmediği resim ve yontu, yaratıcılığın minyatür, tezhip ve yazı alanlarına kaymasına yol açmıştır. Öte yandan, İslam felsefesinin yalnızca bir biçimi olan tasavvuf, tüm dünyayı algılamak ve yorumlamak bakımından bugün bile bütün çekiciliğini korumaktadır. İslam felsefesi, İslam edebiyatı ve İslam sanatı, artık tüm insanlığın malı olmuş bir birikimi belirler. Bu açıdan, «İslam kültürü» sanat, edebiyat ve düşün yapıtları bakımından evrensel boyutlara ulaşmıştır. *Aynen manevi kültür alanında da olduğu gibi, sanat, edebiyat ve düşün yapıtlarında da «İslam kültürü» insanoğlunun geriye dönüşü olmayan evren çizgisi içinde yadsınamaz yerini almıştır.*

Bir «Mevlit», bir «Süleymaniye», bir «Mesnevi» bir «Şeb-i arûs» ayini İslam sanat, edebiyat ve düşün dünyasının insanoğlunun mirasına armağan ettiği yapıtlardır.

Maddi kültür alanına gelince, burada, dinsel bir kültürden söz etmek çok zordur. İslamın ayrı, Hristiyanlığın ayrı teknolojiye sahip olması, bu teknolojiler arasında ayırım yapılması, niteliksel açıdan hemen hemen olanaksızdır. Olsa olsa tarihin belli dönemlerinde Müslüman ya da Hristiyan dine sahip toplumların teknolojik bakımdan insanoğluna öncülük ettiği görülebilir. Örneğin, 8. yüzyılın sonlarında Ab-

basi halifesi Harun-ür Reşid'in Frank kralı Şarلمان'a yolladığı çalar saat, o dönem İslam ülkelerinin eriştiği teknolojik düzeyin Hristiyanlara olan üstünlüğünün bir simgesidir. Teknolojik dengenin dönmeye başladığı 15. yüzyılda İstanbul surlarını yıkan toplar arasında Müslüman-Hristiyan işbirliği ile üretilen büyük topun öyküsü hâlâ anlatılmaktadır. Derken, Batı Avrupa teknolojik üstünlüğü ele geçirmiştir. Günümüzde Kuzey Amerika'nın önderlik ettiği teknolojik gelişme, özellikle uzay bakımından Sovyetler Birliği ile paylaşılmaktadır. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika hiç kuşkusuz Hristiyan toplumlarını bağırılarında barındıran kıtalar olarak, belki de Hristiyan dininin egemen olduğu bir teknolojik gelişmeyi belirtiyor olabilirler. Fakat, Sovyet Rusya'nın ve Japonya'nın buna getirdiği ortaklık, maddi kültürün, günümüzde de, eskiden görüldüğü üzere, dinsel bir mülkiyete indirgenemeyeceğini vurgulamaktadır.

İslam kültür birikimi günümüz Türkiye'sinde barışa ve insan sevgisine yönelik manevi değerlerin vurgulanmasını sağlar. Ayrıca, sanat, edebiyat ve düşün yapıtları bakımından görkemli bir birikimi bugüne aktarır. Bu işlevleriyle İslam kültürü bir «yeniden doğuşun» sancılarını çeken Türkiye'de yadsınamaz görevler yüklenmiştir.

Kùltürde Yozlaşma ve Kùltür Emperyalizmi

Son yıllarda kültürümüzün yozlaşmasından sorumlu tutulan «kùltür emperyalizmi», aslında teknik olarak yanlış bir terimdir. *Emperyalizm, en kısa biçimde, bir toplumun bir başka toplumun ürettiği artı ürünü ya da artı değeri, doğrudan ya da dolaylı olarak kendi ekonomisine aktarması olarak tanımlanabilir.* Emperyalizmin bu niteliği dikkate alındığında, teknik terim olarak «kùltür emperyalizmi» anlamsızlaşmaktadır. Çünkü, olayın temelini kùltür değil, üretilen artı ürün ya da artı değer oluşturmaktadır. Terim ve mantık kuralları çok zorlanarak, belli araç ve gereçlerin, kimi zaman da sanat yapıtlarının (Nazilerin Fransa'da yaptıkları gibi) bir toplumdan ötekine aktarıldığı düşünülebilir ve buna «kùl-

tür emperyalizmi» denildiği öne sürülebilir. Fakat, terim bu anlamda kullanılmamaktadır.

«Kültür emperyalizmi» ile belirtilmek istenen kavram, emperyalist bir ülkenin kendi kültürünü, sömürdüğü ülkeye aşlamak istemesi olayıdır. Sosyal antropoloji açısından «inkültürasyon», ya da «kültürlenme» denilen bu olay, kültürün böldüğüm her üç alanı için de geçerlidir. Sömüren ülke hem kendi değerlerini, inançlarını, kurallarını, hem kendi sanat, edebiyat ve düşün yapıtlarını, hem de kendi maddi kültürünü, yani teknolojisini ihraç eder sömürdüğü ülkeye.

İlginç olan nokta, emperyalizmin belkemiğini oluşturan maddi kültürün, yani teknoloji ögesinin yalnız economiciler tarafından vurgulanmasıdır. Buna karşılık, «kültür emperyalizmi»nden söz eden yazar ve düşünürler, nedense işin yalnız ideolojik yönü ile, yani manevi kültür öğeleriyle uğraşırlar. Oysa, «kültür emperyalizmi», terimin taşıdığı anlamın telkin ettiği gibi, «manevi» değil, tam tersine «maddi» bir olaydır. Çünkü, artı ürünün ya da artı değerın aktarılması, yani sömürü olayı, ancak teknolojik mekanizmalarla gerçekleştirilir. Sömürünün esasını oluşturan ekonomik ilişkilerin temeli, teknolojik alışveriş ile somutlaşır. Dışa bağımlı ekonomik ilişkiler ile dışa bağımlı teknoloji, ülkeler arasındaki sömürü olayı konusunda birbirlerini pekiştirirler. Bütün bu olayın oluştuğu ortam ise maddi kültür alanıdır. Oysa, «kültür emperyalizmi» deyiminin çok kullanıldığı sanat ve edebiyat çevreleri bu gerçeğin pek de farkında değil gibi gözük-mektedirler.

İlginç olan bir başka nokta da, emperyalist ülkenin «manevi kültürü»nün başarı ile sömürülen ülkeye aktarılması durumunda, sömürülen ülkenin emperyalizme karşı çıkmasının çok büyük bir olasılık olduğudur. Bir başka deyişle, emperyalist ülke, kendi anlamlarını, değerlerini ve kurallarını sömürülen ülkeye başarı ile aşırsa, sömürülen ülke de emperyalist olmak isteyecektir. Ya da en azından manevi değerler alanında, yani ideolojik olarak, sömürülmeye karşı tepkiler oluşturacaktır. *Bunun en güzel örneği, Osmanlı İmpara-*

torluğu'nu sömüren emperyalistlerin, sonunda Mustafa Kemal'in ideolojik tepkisini yaratacak bir biçimde «Batı kültürü»nü Osmanlı'ya aşılamaş olmalarıdır. Aslında, diyalektik düşünüldüğü zaman, emperyalizmin, kendisine karşı tepkileri oluşturduğu hemen görülür.

Bu noktada, akıllı emperyalistin, sömürdüğü ülkeye kendi kültürünü değil, emperyalizmin gerekçesi olabilecek bir başka kültürü ihraç etmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. İşte bu noktada Batı'da geliştirilmiş birtakım siyasal ve sosyolojik kuramlar işin içine karışmakta, emperyalizmin kendine özgü manevi kültürünü, yani ideolojisini biçimlendirmektedirler. Bunun en güzel örneklerinden biri, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın geçirdiği evrim aşamalarının zaman ve mekân boyutunu kapsayacak biçimde evrensel olduğunu öne sürmektedir.

Kanımca, toplumsal evrim çizgisi Batı'dan oldukça farklı olan Türkiye, ne bilim ne de düşün düzeyinde bu kapana kısılacaktır. Özgün tarihimiz ve bugünkü gizilgücümüz insan-öğlunun evrim çizgisine özgün katkılarımızı olanaklı kılan birikimlerle doludur.

Demokratik Kültür-Demokrasi Kültürü

Türkiye'de çok kullanılmaya başlanan bir terim de, «demokratik kültür» terimidir. «Halk kültürü» anlamında kullanılan demokratik kültür de teknik olarak yanlış bir terimdir. Ayrıca, seçkin rejimlerin kalıntılarından olan «seçkin kültürü» - «halk kültürü» ikiliği de ortadan kalktığı için, «halk kültürü» de çok anlam taşımaz. Çünkü, artık ya sınıfsal ya da ulusal kavramlar egemen olmuştur. «Halk kültürü» ya kültürün yaygınlığını, ya beğeni düzeyinin düşüklüğünü ya da emekçi sınıfların kültürünü anlatmak için kullanılan bir terimdir. Demokratik kültür de bunun karşılığı olarak, daha çok emekçi sınıfların kültürünü anlatmak için kullanılmaktadır.

«Demokratik kültür» terimi insana sanat, edebiyat ve düşün yapıtlarının üretiminde demokratik yöntemlerin kulla-

nıldığı izlenimini vermektedir. Böyle yapıtları son zamanlarda tiyatro alanında görmeye de başladık. Fakat, bir siyasal yönetim biçimini vurgulayan demokrasi ile sanat, edebiyat ve düşün yapıtlarını üretmek, olayın doğasına çok uygun gözükmemektedir. Oyların çoğunluğu ilkesine göre bir resim yapıldığını, ya da senfoni bestelendiğini düşünemiyorum doğrusu.

Aslında, «demokratik kültür» ile kastedilmeyen, fakat bugün önemli ölçüde eksikliği duyulan kavram, «demokrasi kültürü»dür. *Bilindiği gibi, klasik demokrasi, artık, «azınlığın çoğunluk durumuna gelmek hak ve planağının bulunduğu bir çoğunluk yönetimi» niteliğini kazanmıştır.* Bir başka deyişle, eskiden kısaca, «halk yönetimi» ya da «çoğunluk yönetimi» denilen demokrasi, artık azınlık haklarının da güvence altına alındığı ve bunlara çoğunluk durumuna gelebilme şansının tanındığı bir nitelik kazanmıştır. Zaman zaman, «çoğulcu demokrasi» ya da «özgürlükçü demokrasi» de denilen bu rejim, bir anlamda önemli bir hoşgörü ve insana saygı gerektirmektedir. Bu ise, açıkça bir manevi kültür bütünü oluşturan bir dünya görüşüdür. Başkalarının düşüncelerine de kendinizinkiler kadar saygı duymak kolay bir iş değildir. Anlamlar, değerler ve kurallar bütünü olarak, tüm bir «ideolojiyi» belirleyen «demokrasi kültürü» en zor elde edilen ve korunması da çok zor olan bir dünya görüşünü simgeler.

Bu açıdan «demokratik kültür», siyasal, toplumsal ve ekonomik demokrasinin egemen olduğu ortamı simgeleyen bir terim olarak anlam taşıyabilir. Bu anlamda «demokratik kültür» özgür etkileşimin sonunda ortaya çıkan ve egemen niteliği hoşgörü olan barışçı bir kültürdür.

Ulusal Kültür

Ulusal kültür kavramı, belli bir ulusu, insanoğlunun öteki kesimlerinden ayırmak için kullanılır. Bir anlamda, farklı ülkelerin varlığının gerekçesidir. Coğrafya farklarına ek olarak kimi zaman dil, kimi zaman din, kimi zaman başka özellikler aranır insanoğlunun birbirinden değişik birimler oluşturan ayrı toplumlar çerçevesinde yaşaması için. Gerçek-

ten de ulus kavramı günümüz dünyasının yadsınamaz toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel gerçeklerinden biridir.

«Ulusal kültür» kavramının temelinde kuşkusuz «ulus» kavramının kendisi yatar. Bilindiği gibi, uluslaşma süreci, Batı Avrupa'nın, kapitalist ekonomik gelişmesine koşut olarak yarattığı bir siyasal, toplumsal ve kültürel olaydır. Kapitalist ekonominin egemen olmasıyla birlikte, toprak sahibi soylular sınıfı ile din adamları sınıfına ek olarak ortaya çıkan ve siyasal iktidara el koyan burjuvazi, ulusların ve ulusalcılığın yaratıcısı oldu.

Yeni ideolojik atılımlar, teknolojik bakımdan en ileri olan toplumlarda ya da bu toplumların etkileriyle ortaya çıkar. Ayrıca, teknolojisi gelişmiş olan toplumlar, kendi ideolojilerini, geri teknolojiye sahip toplumlara maddi kültür üstünlüklerine dayanarak aşırlarlar. Sanayi devrimi ile, bütün dünya ya teknolojik üstünlüğünü kabul ettiren Batı Avrupa, ideolojik olarak da ulusçuluğun yaratıcısı ve ihracatçısı oldu. Daha önce beylikler, imparatorluklar biçiminde yaşayan ve genellikle ya toprak mülkiyetine ya da dinlerine göre ayrılan insanoğlu, artık uluslarına göre ayrılmaya başladı.

İşte «ulusal kültür» kavramı da kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan ulus kavramının bir ürünüdür. Genellikle bir ulusu, insanlık ailesini oluşturan öteki uluslardan ayırıcı nitelikleri belirlemek için kullanılır.

«Ulusal kültür» anlayışı, manevi kültür ile sanat, edebiyat ve düşün yapıtları alanı için geçerlidir. Maddi kültür alanında da, ancak, çevre koşullarının gerektirdiği ürün ve gereç farklılaşması açısından ulusal kültürün başka ulusal kültürlerden değişik nitelikler taşıdığından söz edilebilir. Güneydoğu Asya'daki pirinç tarımı, Eskimoların buzdan evleri bu tür maddi kültür öğelerine örnek olarak verilebilir. Doğrudan insanın yarattığı teknolojik ürünler olarak da «İngiliz kumaşı», «Çekoslovak kristali» ve «Çin ipeği» hemen akla gelen örnekler arasındadır.

Aslında, yukardaki örneklerle dikkatle baktığımız zaman, bunların ya doğal çevre ile ilgili olduğunu ya da belli bir tek-

nolojik aşamayı belirlediğini hemen görürüz. Doğal çevre ile ilgili olanlar kalıcı, teknolojik düzey ile ilgili olanlar ise geçicidir. Örneğin, bugün gerçekten ne Çin ipeğinin, ne de İngiliz kumaşının özgünlüğü kalmıştır, ama hâlâ pirinç Güney-doğu Asya'nın, buzdan evler de Eskimoların simgesidir.

Maddi kültür-manevi kültür etkileşimi çerçevesinde doğal koşullar ile teknoloji, belli anlamların, değerlerin ve kuralların biçimlenmesine yol açar. Hiç kuşkusuz, bunun tersi de bir ölçüde doğrudur: Belli inançlar, değerler, kurallar, belli maddi kültür değişmelerine yol açabilirler. İşte daha yukarda açıkladığım çevre koşulları ve teknolojik düzey ile belirlenen maddi kültür öğeleri ile manevi kültür öğelerinin bir ülkedeki etkileşimi ve bu etkileşim sonunda ortaya çıkan bireşim (sentez) «ulusal kültür» adını alır.

Ulusal kültürü evrensel kültürden ayıran öğeler, coğrafi alanlar, tarihsel dönemler, etnik farklar gibi aslında insan-oğlunun kendi kendisini böldüğü birimlere ilişkin ölçütlerdir. Bir başka deyişle, «ulusal kültür» ile «evrensel kültür» arasındaki fark, nitelik farkı değildir. Aralarında öze ilişkin bir fark yoktur. Bütün fark, niceliksel bir farktır. Biri daha az insan tarafından, öteki ise daha çok insan tarafından benimsenir ve kullanılır. Bu «az insan» - «çok insan» ölçütü yalnızca coğrafi bir ölçüt değil, bir zaman ölçütü olabilir. Örneğin, tekerlek bir evrensel kültür öğesidir. Kağnı Anadolu'nun, çekçek arabası Uzakdoğu'nun, yarış arabası eski Roma'nın simgeleridir. Fakat bu simgeler hiç kuşkusuz, bütüncül bir görüş açısından tüm insanlığın malıdır. Böylece, zaman ve mekân boyutunu tarih ve evren içinde düşündüğümüzde, bütün bu yerel ya da ulusal öğeler evrenselleşir. Önemli olan, evrenselleşebilecek bir biçimde zaman ve mekân boyutlarını aşacak kadar güzel, ya da işlevsel, fakat mutlaka özgün öğeler yaratabilmektir. «Ulusal» işte ancak bu nitelikte öğeler yarattığı zaman evrenselleşebilir.

Evrensel Kültür

Evrensel kültür ile ulusal kültür arasındaki farkı nitelik farkı sanmak, bizi en azından Ziya Gökalp'ın yaptığı hataya

götürür: Bilindiği gibi Gökalp, evrensel kültüre «uygarlık», ulusal kültüre de «hars» der. Uygarlıklarla uygarlıkların uyuşamayacağını, fakat bir hars ile bir uygarlığın belli bir bireşime ulaşabileceğini belirtir. Uygarlık kalıplarını alarak, onları hars içerikleri ile doldurabileceğimizi söyleyen Gökalp, aslında bir Batı-Türk-İslam bireşimi öneriyordu. Fakat bunu yanlış bir kuramsal çerçeveye oturtmuştu. Nitekim, onun dediği biçimde yapılan bir bireşimin örneği şöyle verilebilir: Batı uygarlığının ürünü olan kamyonları alıp, önlerine ve içlerine «Maşaallah» yazıp, «Bismillahirrahmanirrahim» asarak, gerekli eğitimden geçmemiş sürücülerin eline verince bu ulaşım araçları, ölüm araçları niteliğine büründü.

Sorun, Batı'nın kalıplarını kendi kültürümüzle doldurmak değil, kendi toplumumuzun özgün niteliklerini pekiştirmektir. Batı ile etkileşim, özgün kültürümüzün gelişmesine yardımcı olduğu oranda işlevsel, bu gelişmeyi engellediği oranda yozlaştırıcı olacaktır.

Demokratik Devrimci Kültür

Türkiye, gerek maddi gerek manevi kültür alanlarında, gerekse sanat, edebiyat ve düşün yapıtları alanında (kısaca, kültürün bütün alanlarında) bir «yeniden doğuş»un, bir «rönesans»ın eşiğindedir.

Görkemli İslam ve yüzyılların Anadolu kültürü ile birlikte, kapitalist ve sosyalist üretim biçimlerinin etkisi altında, Ortadoğu ve Balkanlar arasında bir köprü olarak Akdeniz'deki etkileşimin odak noktasını oluşturan Türkiye'nin 1970'lerde çektiği sancılar, yeniden doğuşun sancılarıdır. Yüzyılların kültür birikimini sırtında duyan toplum, çağdaş dünyanın etkisi ile büyük bir çalkantı içinde bulmaktadır kendini. Bu çalkantı durulduğu zaman yepyeni bir kültür doğacaktır.

Türkiye rönesansı aslında kendini çoktan belli etmiştir: Tarihine ve tarihten gelen kültürüne değer veriş, toplumun bütün kesimlerinde görülmekte, hatta siyasal alandaki örgütlenmelerle de desteklenmektedir. Çarpık kapitalizmin etkisi bir yandan toplumsal ve ekonomik kargaşalığı ortaya çıkar-

rırken, bir yandan da diyalektik bir biçimde yeni bireşimlerin gerekliliği konusunda herkesi bilinçlendirmektedir.

Kente göç eden köylü, işçileşen köylü, sendikalaşan ve bilinçlenen işçi, özgürlükçü demokrasinin nimetlerinden yararlanan din adamı, siyasal katılımın bilinçlendirdiği bütün yurttaşlar, bu yeni kültürün öğelerini oluşturuyorlar:

● Bu kültür demokratiktir: Yeniden doğan kültürün en önemli niteliği, özgür etkileşim sonunda erişilen bir bireşim oluşturmastır. Özgür etkileşim, aynı zamanda baskıya karşı, şiddete karşı kesin tutumu ve şiddete dönüşmeyen bütün düşüncelere karşı hoşgörüyü öngörür.

● Bu kültür çağdaştır: Geçmişin bütün nitelikleri bu kültürün içinde vazgeçilmez bir öge niteliği taşır. Fakat, bütün bu öğelerin özgür etkileşimi çerçevesinde yeni bir bireşim, çağdaş bir bireşim söz konusudur. Hiç de donmuş kalıba geri dönüş söz konusu değildir. Bütün bu kalıpların yavaşan özlerinin etkileşimidir yeni bireşimi doğuracak olan.

● Bu kültür devrimcidir: Üretim ilişkilerinin yeni bir teknoloji-ideolojisi etkileşimi ve dengesi çerçevesinde, yeniden düzenlenmesini içerir.

Bu ulusal-demokratik-çağdaş-devrimci kültürün somut içeriği de son derece önemlidir: Somut içerik, Türk-İslam kültürünün, çalışanların ideolojisi ile özgürlük içinde etkileşmesi sonunda belirlenecektir.

Manevi kültür alanında bu «yeniden doğuş»un en önemli niteliği, barışçılık olacaktır. Türkiye rönesansının anasıdır barışçılık. Çünkü, yeni kültür bireşimi ancak barışın egemenliği altında gerçekleşecek bir etkileşim sonunda belirlenecektir. Barışçılığın bir başka kökeni, Türkiye'nin, yeni bireşim sırasında emperyalizmin yozlaşmış kültürüne gösterdiği tepkide de yatar. Şiddet, bugün bize Batı uygarlığından ihraç edilmektedir. Bu uygarlığı kendi topraklarımızın üzerinde, kendi potamızda erittiğimiz zaman, Anadolu toprağının, bu anlamsız, bireyci şiddeti yadsıdığını göreceğiz.

Gerek yüzyılların birikimini yaratmış olan İslam kültürünün, gerekse yepyeni bir ülke yaratmış olan Atatürk döne-

minin en önemli ortak özelliği barışçılıktır. Birbiri ile uzlaşmaz gibi görünen İslam Osmanlı ile laik Türkiye, barışçılık ideolojisi üzerinde buluşmaktadır.

Yeniden Doğuşun Somut Filizleri

Bir Sait Faik'in hümanizmi ile, bir Bekir Yıldız'ın sınıf bilinci birbirine ters değil, birbirini tamamlayan öğelerdir. Nâzım'ın insan sevgisi ile Yahya Kemal'in nostaljisi Türk-İslam kültür birikimini çağdaşlaştıran bir şiir içeriğinde diyaletik bir bütünlük oluştururlar.

Kemal Tahir, Hasan İzzettin Dinamo ve Tarık Buğra; Atatürk'ü anlatmakta yeni boyutlar getirirlerken, Attilâ İlhan şiirleri ve romanıyla bir yandan çağdaş burjuvaziye, bir yandan da geçmişin ideolojisini yorumlar. Yaşar Kemal ile Fakir Baykurt'un kırsal alanları belli bir üretim biçimi içine oturtan yapıtları, Haldun Taner'in kentli küçük burjuvayı alaya alan öyküleri ile bir sürekliliğin iki ucunu ve bir toplumsal yaşamın diyalektik bütünlüğünü oluşturur. Necip Fazıl'ın bireyciliği ile, Ahmet Arif'in toplumculuğu, yeniden doğuşun bireşimini yaşayan toplumsal bilincin içinde şimdiden etkileşimin en yoğun noktalarına ulaşmışlardır.

Düşün alanında da Divitçioğlu, Küçükömer, Küçük, Avcıoğlu, Tütengil, Cem gibi yazarlar, bütün yanlış ve eksiklerine karşın, Türkiye'nin tanık olacağı rönesansın tohumlarını ekmışlerdir bile.

Türkiye'nin bugünkü siyasal yapısı ve uluslararası ilişkileri de hiç kuşkusuz, bu rönesansın belirleyici öğeleri arasındadır. Konuya siyasal açıdan baktığımızda, toplumdaki düşünce özgürlüğü ile birlikte, temel hak ve özgürlüklerin git tikçe daha yaygın bir biçimde kullanılmasına yönelik gelişme çizgisinin siyaseti de zorladığını görüyoruz.

Siyaset alanında gözlenen bir başka özellik, «nisbi temsil» sisteminin yarattığı ince dengelerin ve çabuk değişebilir parlamenter çoğunlukların, baskıcılığın ve güdümcülüğün sonunu belirlediğidir.

Yine bir ölçüde «nisbi temsil» sistemine dayalı olan başka bir önemli olay da, çabuk değişebilir parlamenter den-

gelerin siyasal partileri belli bir biçimde uzlaşmaya itmesidir. Böyle uzlaşmaların temelinde toplumsal (sınıfsal) dengeler yatmakla birlikte, uzlaşma bir kez gerçekleştikten sonra, hiç kuşkusuz, dönüp toplumsal yapıyı da etkiler. Ayrıca, merkezi yönetim ve yerel yönetim ilişkileri de siyasal bakımdan önemli gelişmeler yaratabilir. Bu konuda İtalya çok ilginç deneyler sergilemektedir.

Uluslararası ilişkiler bakımından Türkiye'nin çevresi, onu, Akdeniz bazında gerçekleştirilecek yeni ittifaklara ve bireşimlere itmektedir. Akdeniz'in bugüne dek pek çok uygarlığa beşiklik etmesi bir rastlantı değildir. Üstelik, bugün doğal çevrenin ortaya koyduğu sorunlar açısından Akdeniz ülkelerinin bir araya gelmesi bir zorunluluk da olmuştur. *Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar ve Akdeniz açısından sahip olduğu yer, onu ister istemez bir bireşim odağı olmaya zorlamaktadır.* Öte yandan, dünyanın kampları, bu kamplarası denge ve Türkiye'nin bu bağlamdaki yeri bakımından da Akdeniz, gelecek Türkiye için tek çıkış noktası olarak gözükmektedir. Akdeniz, Batı Avrupa ile Kuzey Afrika'nın, Ortadoğu ile Balkanların kucaklaştığı potadır. Türkiye'nin hem bu potaya katacağı, hem de bu potadan alacağı pek çok öge vardır.

Türkiye'nin gerçekleştireceği kültür rönesansı hiç kuşkusuz, onun siyasal ve uluslararası ilişkilerinden de etkilenecektir. Kanımca bu ilişkiler de bize bir «yeniden doğuş»un koşullarının oluştuğunu muştulamaktadır.

TÜRKİYE'DE KÜLTÜRÜN VE KÜLTÜR POLİTİKASININ DÜNÜ, BUGÜNÜ, YARINI ÜZERİNE

Kültür, doğanın ya da Tanrı'nın yarattıklarına ek olarak, insanoğlunun yarattıklarının tümüdür, demiştik. Her türlü araç, gereç, makine, giyim kuşam, inançlar, değerler, tutumlar, bir kültürü oluşturan öğelerdir. Tekerlekten füzeye, put-perestlikten tektanrıcılığa bütün maddi ve manevi gelişme aşamaları aslında insanoğlunun kültürel birikimini simgeler.

Mağara resmi, ilkel balta ve Afrika tamtamından, Leonardo'ya, Koca Sinan'a, Bach'a ve buhar makinesine ulaşan insanoğlu, bugün Prokofyev'i dinleyerek aya ayak basmış, Arthur Miller'i, Şolohov'u, Nazım'ı okurken, elektronik aygıtlarla güneş sistemimizin onuncu gezegeninin varlığını saptamıştır. Piri Reis'in haritasından, galaksimizin üç boyutlu modellerine sıçrayan insanoğlu, birikimine bağlı olarak, gelişme hızını da sürekli arttırmaktadır.

Ne yazık ki, artan gelişme hızı, yalnız maddi kültür alanında kalmakta, manevi kültür alanı ancak kaplumbağa hızı ile ilerlemektedir.

Maddi ve Manevi Kültür Uyuşmazlığı

İşte değişme ve gelişme hızı bakımından ortaya çıkan büyük uyumsuzluk, kültürün bu maddi ve manevi bölümleri arasında kendini belli eder. Maddi kültürün gelişme hızı, büyük oranda, kullanılan enerji türünün kapsadığı dönemin uzunluğu ile izlenebilir. Bu açıdan Toynbee'nin ünlü çizelgesine baktığımızda karşılaştığımız görüntü şöyledir: Sopa ve balta gibi en ilkel gereçlerin kullanıldığı aşağı paleolitik tek-

noloji çağı 1.000.000 yıl kadar sürmüştür. Ok, yay ve zıpkın gibi gereçlerin geliştiği yukarı paleolitik teknoloji çağı 50.000 -30.000 yıl dolaylarında egemen. Tarımın başladığı ve hayvanların evcilleştirildiği neolitik teknoloji çağı 9.000 yıl sürüyor. Gemiler için rüzgâr gücünün kullanılma çağının süreci 5.000 yıl. Değirmenler için su gücü kullanılması ise 2.000 yıllık bir dönemi belirliyor. Deneysel bilimin teknolojiye uygulanmaya başlanması ile süreler iyice kısalıyor. Deneysel bilim sonuçlarının kullanıldığı çağ 350 yıl. Su ve rüzgâr gücü dışında kalan inorganik enerjinin kullanılması 200 yıllık bir dönemi belirliyor. Elektrik enerjisinin kullanılması 120, petrol ise 60 yıllık bir dönemde son buluyor. Atom enerjisinin belirlediği çağ ise, ancak 30 yıl.

1.000.000 yıldan 30 yıla fırlayan bir değişme hızı, insanı dehşete düşürüyor. Öte yandan, manevi kültür alanındaki son değişmeyi, semavi dinlerin en yenisi olan Müslümanlık ile belirlersek, yaklaşık olarak 1.500 yıldır bu konuda bir yenilikle karşılaşmadığımız ortaya çıkar. Hristiyan dünyası için bu süre 2.000 yıldır. Din benzeri bir ideoloji niteliğini taşıdığı için, Marksçı dünya görüşünü bir manevi kültür yeniliği saysak bile, yine de, insanlık, inançlarının değişmesi bakımından, maddi kültür öğelerinin değişme hızının çok gerisinde kalmıştır.

Aslında, maddi kültür ile manevi kültür arasındaki bu uyumsuzluk, pek çok düşünürün dikkatini çekmiştir. Ougburn, maddi kültür ile manevi kültür arasındaki uyumsuzluğun doğurduğu bunalıma, «kültür boşluğu» adını vermiştir. Aynı konuya başka bir terminoloji ile eğilen Marx, «son çözümlemede, altyapı üstyapıyı belirler» ilkesi ile, maddi kültür değişmelerinin, çeşitli mekanizmalar yoluyla, sonunda manevi kültürü de biçimlendireceğini söyler.

Maddi kültürün mü, manevi kültürü belirlediği, yoksa tersinin mi doğru olduğu, aslında anlamsız bir tartışmadır. Çünkü, toplumbilim, bize, toplum içindeki bütün öğelerin sürekli bir etkileşim içinde olduğunu öğretir. Üstelik, bu etkileşim, çoğu zaman birbirine zıt öğeler arasında oluşur. Bir-

birine zıt öğelerin etkileşimi de, sonunda, yeni ufuklar açar, yeni bireşimler ortaya koyar. Başka bir terminoloji ile teknoloji-ideoloji dengesizliği biçiminde belirtilebilen maddi kültür uyumsuzluğu, en temel toplumsal belirleyicilerden biridir. Bir başka deyişle, herhangi bir toplumun belli bir zamandaki yapısı, bütün sorunlarıyla birlikte, o toplumun maddi ve manevi kültürü arasındaki ilişki tarafından biçimlenir. İki kültür arasındaki dengesizlik büyüdükçe, sorunlar çoğalır ve belirginleşir. Maddi ve manevi kültür arasındaki uyum arttığı zaman ise, toplumun sorunları da azalır ve yumuşar.

İster maddi olsun, ister manevi, isterse ikisi birlikte, kültürün evrensel gelişme doğrultusu ve birikimi kendi içinde bir anlam ve amaç taşır: Kültürel birikim, insan-doğa ve insan-insan çelişkilerini çözmeye yöneliktir. Aslında, gerek maddi, gerekse manevi kültürün ortaya çıkış nedeni de budur. *Kültür, insan-doğa ve insan-insan çelişkilerini çözdüğü oranda anlam kazanır. Olumlu değişme, bu çelişkilerin çözümüne yönelik olan değişmedir.* Ancak bu tür değişmeye, gelişme diyebiliriz. İşte kültürel birikimin *toplumsal gelişmeye* yol açabilmesi, önemli ölçüde, maddi kültür ile manevi kültür arasındaki denge ve uyuma bağlıdır.

Bu gerçeği bütün büyük devrimciler görmüşlerdir. Bu nedenle de, bir yandan üretim ilişkilerini, kendi kafalarındaki modele göre biçimlendirirken, öteki yandan da «kültür»ü tam anlamıyla güdümleyerek, toplumu denge içinde değiştirmeye çabasına girişmişlerdir. Hazreti Muhammed'in Arabistan'da, Lenin'in Rusya'da, Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'da, Mao'nun Çin'de yaptıkları hep böyle bir maddi kültür-manevi kültür dengesini hedef olarak kullanan, insan-doğa ve insan-insan çelişkilerini kendi öngördükleri biçimde çözmeyi amaçlayan devrimlerdi.

Sanat, Edebiyat ve Düşün Yapıtları

Sanat, edebiyat, düşün etkinlikleri ve bunların ürünleri, manevi kültüre göre çok hızlı değişen kesimdir. Bu kesim, maddi kültür öğeleri kadar hızla gelişmese bile, inançlardan, gelenek ve göreneklerden çok daha çabuk değişir. Üstelik,

sanat, edebiyat ve düşün yapıtları, bir toplumun manevi kültür alanındaki en ileri değişme tohumlarını da içlerinde taşırlar. Bir başka deyişle, bir toplumun geleceği, maddi kültür öğelerinin etkisiyle, onun, sanat, edebiyat ve düşün etkinlikleri çerçevesinde filizlenir. Mevcut durumdaki çelişkiler, uyumsuzluklar, sorunlar, hep bu ürünler aracılığı ile belirlenir, eleştirilir. Sanat, edebiyat ve düşün etkinliklerinin en önemli niteliği, yalnız olumsuz eleştiri değil, geleceğe ilişkin öneriler de ortaya koymalarında görülür. Böylece, maddi kültür değişmelerine koşut olarak toplumun önünde yeni bireşimler, yeni ufuklar belirir. *Sanat, edebiyat ve düşün adamları, bir anlamda, günümüzün yargıçları, geleceğin habercileridir. Böylece, gelecekteki toplumun en etkin mimarları arasında yer alırlar.* Aslında bir toplumun, sanatçısı, yazarı ve düşünürü, o toplumun maddi kültürü ile manevi kültürü arasındaki dengesizliğin dramını yaşayan ve bu dramı yansıtan kişidir.

Sanatçı ve Düşünür ile Politika

Toplumun içindeki çelişkileri vurgulayan ve ileriye dönük filizlenmeleri belirleyen sanatçı ve düşünür, bu niteliği ile sürekli olarak politikacının odak noktalarından birini oluşturmuştur. Mevcut düzenin aynen sürmesini isteyen tutucular, sanki değişmeyi engellemeye güçleri yetermiş gibi, sanatçı, edebiyatçı ve düşünürleri horlayıp baskı altına alırken, düzenin değişmesinden yana tutum takınanlar da, sanatçının, edebiyatçının, düşünürün destekçisi olmuşlardır. Bu arada hiç kuşkusuz, yeteneklerini egemenlerin buyruğuna veren, mevcut düzenin sürmesine hizmet eden pek çok sanatçı ve düşünür de vardır. Fakat, bunların önemli bir kısmının, ya yeteneksizliğini mevcut düzenle bütünleşerek örtmek isteyen ya da «bir kese altına bir kaside düzen» kişiler olduğunu da unutmamak gerekir.

Her ne olursa olsun, yetenekli politikacı, hele düzenin değişmesinden yana ise, en büyük destekçisinin sanatçı, edebiyatçı ve düşünür olduğunu bilir. Buna karşılık, yetenekli sanatçı, edebiyatçı ve düşünür de, özlediği düzenin, tomurcuklanmasına çalıştığı filizlerin, ancak politikacının ya da

devlet adamının desteğiyle gerçekleşeceğini görür. Fakat, politikacı ya da devlet adamı ile sanatçı ve düşünür arasındaki ittifak sırça bir köşke benzer. Hemen kırılıp dağılmaya hazırdır. Sanatçı ve düşünürün olağanüstü duyarlılığı, onun çabuk umutlanıp çabuk düş kırıklığına uğramasına yol açar. Öte yandan, devlet adamı ya da politikacının iktidara varmak ve vardıktan sonra da onu sürdürmek için başvurduğu yöntemler ve genellikle uzlaşıcı olan kişiliği, böyle bir düş kırıklığını âdeta hazırlar. Bu konudaki en güzel örnek, Beethoven ile Napoléon arasında görülür. Bilindiği gibi, Napoléon'un özgürlük, eşitlik ve kardeşlik simgesi olarak yükselişi, Beethoven'i çok heyecanlandırır. Büyük bir umut içinde, 1803 yılında bitirdiği üçüncü senfonisini Napoléon'a adar. Fakat, Napoléon, 1804 yılında imparatorluğunu ilan edince, büyük bir düş kırıklığına uğrar. Napoléon'u siler ve senfoninin ismini «Eroica»ya (Kahramanlık) çevirir.

Sanatçıyı da politikacıyı da başarıya ya da başarısızlığa götüren yol, topluma konulan teşhislerin uzun dönemdeki geçerliliğidir. Bu açıdan, birtakım düşünürler, tarih kitaplarına «Fransız Devrimini Hazırlayanlar» olarak geçmişlerse, bu onların uzak görüşlülüğünü ve doğruluğunu gösterir. Aslında, gerek sanatçı, edebiyatçı ve düşünürün, gerekse politikacının ya da devlet adamının başarısı, toplumdaki maddi kültür-manevi kültür dengesizliğinin çözümünü nerede gördüğü ile sınırlıdır.

Osmanlı-Türk Gelişim Çizgisi

«Günümüz Türkiye'sinin toplumsal yapısını, bunalımlarını ve kültür sorunlarını algılayabilmek, ancak, tarihe doğru teşhisler koymakla olanaklıdır. Bu açıdan Osmanlı'ya baktığımızda çok önemli dört kültürel öge görmekteyiz. Bu öğelerin önemleri belirtilmeden, günümüz kültürünü ve kültür politikasını anlamak olanaksızdır. *Osmanlı'nın birinci niteliği, bütün topluma İslam kültürünün egemen olmasıydı.* Kanımca, bugün yapılan en önemli yanlışlardan biri, İslam kültürünü küçümsemektir. Oysa, Osmanlı'ya gelene dek yedi yüzyıllık bir birikim sağlamış olan İslam kültürü son derece renk-

li, geniş, zengin ve görkemli bir kültürdü. Bir kez bu kültür insanlığın kendinden önceki bütün birikiminden etkilenmişti. Eski Yunan, Mısır, Musevi ve Hıristiyan kültürleri, çeşitli uygarlıkların beşiği olan Akdeniz, hep o dönemin en mükemmel bireşimini simgeleyen Müslümanlık içinde erimişlerdi. Bu birikimin üzerine Ebubekir ile Osman'ın bilimi, Ömer'in adaleti ve Ali'nin cesareti eklendi. Amr-ibnül Âs'ın ihaneti, Kerbela olayı ile zenginleşen İslam, Emevi ve Abbasi İmparatorluklarının kendi ürettiği kültür ile, Endülüs'e dek uzanıp, bireşimine yeni öğeler kattı. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu İmparatorlukları ile Türk öğesini de içine alan İslam, Orta Asya ve Anadolu'ya ek olarak Bizans'tan da etkilendi. İşte, Osmanlı İmparatorluğu'nun tekil niteliğini belirleyen İslam böylesine bir birikime sahipti. Bu kültür içinde Horasan'dan gelen Türkmenler, gazi-derviş geleneği çerçevesinde kendi katkılarını Osmanlı'ya iletiler. Bizans'ın alınması, Galata bankerleri, Venedikliler, Cenevizliler ve Batı Roma ile İslamı iyice kaynaştırdı. Osmanlı'yı tekil bir biçimde egemenliğinde tutan böylesine zengin ve renkli bir kültürdü. Resim yerine minyatürün gelişmesi, mimarinin, insanoğlunun sonsuza dek övünebileceği boyutlara ulaşması, şiirin ve müziğin tasavvuf ile koşut biçimde gelişmesi hep bu kültürel özelliğin sonuçlarıydı.

*Osmanlı'nın ikinci kültürel niteliği, seçkinlerle halk arasında görülen ünlü kültür ikiliği*ydı. Bir yanda divan şiiri, öte yanda halk ozanları, bu ikiliğin en güzel simgesidir. Aslında bu ikilik, salt bir üstyapı niteliği olmaktan çok daha temeldeki nedenlere dayanıyordu. Bilindiği gibi, Osmanlı'da üretimi halk yapar, vergiyi halk verirdi. Yönetici sınıf ise ne üretim yapar ne vergi verirdi. Onun işi, askerlik ve yönetimdi. Din işleri ile uğraşanlar da aynı ayrıcalıklardan yararlanırlardı. Böylece ilmiyye ve seyfiyye'den oluşan askeri (yönetici) sınıf, reaya'dan (halktan) tümüyle ayrı bir dünyada yaşardı. Osmanlı'nın düzeni böyle kurulmuştu. Devşirme denilen usulle, ana-babasından küçük yaşta alınan genellikle Ortodoks Hıristiyan çocuklar, padişahın kulu olarak yetiş-

tirilirdi. Böylece, toplumda, etnik, kültürel, ailesel, ekonomik ve siyasal köken sahibi olamayan merkez bürokratlarının (vezirlerin, yeniçerilerin) yaşamları, Sultan'ın iki dudağının arasına bağı kalırdı. Toprağı işleyenler, köylüler, merkez memurları ve Padişah arasındaki ince dengeye dayalı olan bu düzen, zorunlu olarak ikili bir kültür yapısı doğurmuştu. Bunun en güzel örneğı, her ikisi de tasavvufa yönelik iki düşünür ve ozan arasındaki ilişkilerde gözlenebilir: Mevlânâ, «Mesnevi»sini yazarken Yunus Emre için, «nereye el atsam bu Türkmen şairi karşıma çıkıyor» demiştir.

Osmanlı'nın üçüncü niteliğı, belli bir tarihten sonra, manevi kültür öğelerini dışardan almaya başlamış olmasıydı. Aslında, her toplumun kendi dışındaki toplumların kültürleriyle etkileşime girmesi olağandır. Fakat, Osmanlı toplumu, kurulduktan bir süre sonra, özellikle toprak genişlemesinin durduğu dönemlerde, artık siyasal çözüm önerilerini tümüyle dışardan ithal etmeye başlamıştı. Aslında, «hürriyet» gibi, «eşitlik» gibi, kapitalist gelişme aşamasında anlam taşıyan kavramlar siyasal çözüm önerilerinin temelini oluşturduklarından, Osmanlı'ya tümüyle yabancı kalıyor, yapıcı olmaktan çok, düşsel nitelik taşıyorlardı. Bu nedenle de, Abdülhamid, Mithat Paşa ve arkadaşlarına anayasayı ilan edeceğine söz verince, tahta geçiyor, fakat sonra kendisine tahta geçirenleri sürüp, yokedince, kimsenin kılı bile kıpırdamıyordu. Çünkü, Mithat Paşa'nın uğruna can verdiği anayasa, halk tarafından üretilen, somut gereksinmelerin doğurduğu bir kavram değil, Batı hayranlarınca dışardan getirilen bir çözüm önerisiydi. Bu açıdan bakıldığında, «büyük vatan şairi» diye adlandırdığımız Namık Kemal, aslında Osmanlı'nın zavallılığını simgeler: O ne biçim vatandır ki, elden gittiğinin farkına ancak şair varır. Üstelik de bu farkına varmanın bedelini Mağosa zindanlarında öder. Sanatçı duyarlılığı toplumu bir kez daha aşmıştır.

Osmanlı kültürünün dördüncü bir özelliğı, hem suçlamaların, hem çözümlerin maddi kültür yerine manevi kültür alanına yöneltilmiş olmasıdır. Oysa, Osmanlı'nın çöküşü nede-

ni, belirleyici olarak maddi kültür alanında yatar. Bir başka deyişle, Osmanlı ekonomik nedenlerle, teknolojisini geliştiremediği, dış ülkelerin pazarı olmaktan kurtulamadığı için batmıştır. Bu acıklı son ise, içte durağan nitelik taşıyan, toplumdan kopuk devlet yapısına, dışta ise, Akdeniz bölgesinde egemen olan kapitülasyonlar ile, Batı'nın yeni dünyaya açılmasına bağlıdır. Yani, olayın, Padişah ile, ya da İslam dini ile ilişkisi yoktur. Ancak, gerek Padişah, gerekse İslam, sermaye birikimini engelleyici devlet yapısının birer ögesi olarak suçlanabilirler. O zaman bile bu suçlama geçerli değildir. Çünkü, Osmanlı devlet yapısının belirleyicileri, Padişahın baskısından ve İslam dininden çok, devşirme sistemi, timar sistemi, özerk yönetim birimleri, artı ürünün doğrudan merkezi otorite tarafından denetimi gibi öğelerdir. Kısacası, Osmanlı, ne Osman Bey'in dehası ve İslam dininin gücü ile kuruldu ve gelişti, ne de Abdülhamid'in baskısından ve İslamın yozlaşmasından dolayı yıkıldı. Her iki sav da aynı derecede yanlıştır. Osmanlı, gardrop Atatürkçülerinin dediği gibi, İslam yozlaştığı için yıkılmamıştır. Fakat, bağnaz şeriatçıların savladığı gibi, İslam sayesinde de yücelmemiştir. (Zaten bir İmparatorluğu yükselten nedenlerin de, batıran nedenlerin de mantıksal ve bilimsel olarak aynı tür olması gerekir. Osmanlı'da da, başka İmparatorluklarda da, bunlar, dinsel değil, ekonomik nedenlerdir.)

Osmanlı Kültürü Konusunda Yanlışlar

Osmanlı kültürünün ve bu kültürün son bulması olayına (aslında son bulmamıştır, ama İmparatorluk çöktüğü için böyle diyorum) yukardaki dört ilkenin ışığında baktığımızda, tarihçilerimizin, siyasetçilerimizin ve amatör düşünürlerimizin yaptıkları pek çok yanlış hemen ortaya çıkmaktadır. Bunların başında, yukarda değindiğim, İslam dininin rolü gelir. Ne yazık ki, Batıcı geçinenlerimiz de, İslamcılarının yaptığı aynı yanlışa düşmektedirler. Toplumsal değişimde *çok önemli* bir yeri olan dinsel öğelere, *belirleyici* rol vermektedirler. Oysa, çok önemli olmak başkadır, belirleyici olmak daha başka. Örneğin, zatürrie hastalığında, *üşütmek çok önemlidir*,

ama belirleyici olan mikrop dediğimiz bir tür virüs ya da bakterinin vücuda girmiş olmasıdır. Böyle bir mikrop yoksa, istediğiniz kadar üşütün, zatürrie olmazsınız. Osmanlı da öyle. Müslüman olduğu için çökmemiştir koca İmparatorluk. Ekonomik ve siyasal nedenlerle çöken İmparatorlukta, her şey yozlaşırken, din de en mükemmel biçimiyle kalamazdı elbet. Din, İmparatorluk çöktüğü için yozlaşmıştır. Yoksa, din yozlaştığı için İmparatorluk çökmemiştir.

En yaygın olarak yapılan ikinci büyük yanlış, Osmanlı'yı tümüyle kötülemek ve yadsımdır. Bu yanlışın bir başka görüntüsü, Atatürk'ü tümüyle kötülemek ve yadsımak biçiminde ortaya çıkar. Bırakınız Osmanlı'nın ve Atatürk'ün yadsınmalarının yanlış olduğunu, böyle bir yadsınma olanaklı da değildir. İkisinden birini yadsıdığını öne süren bir kişinin, başını kuma gömen bir devekuşundan hiç farkı yoktur. Çünkü, bugünkü toplumumuz her iki ögenin de damgasını bağrında taşımaktadır.

Osmanlı tarihinde «Batılılaşma» adı altında başlayan, Tanzimat ve Islâhat Fermanlarıyla süren, Birinci ve İkinci Meşrutiyet eylemleriyle doruk noktalarına ulaşan ve sonunda Bağımsızlık Savaşı ile noktalanmış eylem, bugünkü kültür mirasımızın üzerindeki bilinçli güdümleri belirler. Bu bilinçli güdümler, zaman zaman «Yeni Osmanlılar» eyleminde olduğu gibi, Namık Kemal'in şiirlerine, zaman zaman da «Genç Türkler» akımında görüldüğü gibi, Ziya Gökalp'in düşüncelerinde billurlaşır. Aslında, kavga kültür kavgası değil, devleti ele geçirme ve İmparatorluğu batmaktan kurtarma kavgasıdır: Devleti ele geçirmeye çalışan Yeni Osmanlılar ve İttihatçılar, Batı'dan ithal ettikleri düşünceleri kendilerine kalın yaparken, mevcut düzeni savunanlar, yani Padişah ve çevresi de eski geleneklere, bu arada İslama sarılıyorlardı. Böylece, kavga yanlış olarak Batıcılarla, İslamcıların kavgası gibi algılandı. Ne yazık ki, bu yanlış bugün de sürmektedir. Oysa, kavga, iktidar kavgasıydı. Üstelik de halkın geniş kesimleri, bu kavganın dışındaydılar. Osmanlı, kendine özgü yapısından dolayı, iktidar savaşını da, 20. yüzyılın başında

bile, egemen grupların kendi içine hapsetmişti. Çünkü, sınıfsal bir kavgaya yol açacak toplumsal-ekonomik gelişme o dönemde emekleme aşamasındaydı.

İttihatçılar, Türk kültürüne, «anayasa», «özgürlük», «meşrutiyet» terimleriyle birlikte, hükümet darbesini, siyasal cinayetleri ve baskıcı bir düşünce güdümlemesini de hediye ettiler.

Batılılaşma

Aslında, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla başlayan Batılılaşma eylemi, Ahmet III'ün 1721'de Paris'e yol aldığı elçi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin anıları ile ilk belgeleri vermeye başlar. Üstelik, Yirmisekiz Çelebi, Paris'te *Turquerie* modasını başlatırken, yabancı sanatçılar da Osmanlı sarayına doluşarak buradaki sanat zevkini etkileri altına alırlar. Daha sonraları, İbrahim Müteferrika, Yirmisekiz Çelebi'nin oğlu Sait Mehmet Efendi ile birlikte matbaayı açtıktan sonra, Batı kültürünün ürünleri, Osmanlı'yı istilâ eder. Copernic ve Descartes hakkında yayınlar yapılır, Aristo Osmanlıcaya çevrilir. 1860'ta Hâce Naum adlı bir Ermeninin kurduğu kumpanya ile yerli tiyatro hareketi başlar. Yeni Osmanlılara geçiş dönemini, Cevdet Paşa, Münif Paşa ve Şinasi doldurur. Özellikle Şinasi, yönetime halkın da katılması gerektiğine ilişkin düşünceler ileri sürer. Ziya Paşa ile Namık Kemal ise Yeni Osmanlıların getirdiği kültür değişiminin araçlarıdır.

Bu arada, Recaizade Ekrem ile Ahmet Mithat, Batılılaşmaya koşut olarak ortaya çıkan züppe tipi üzerinde odaklaşırlar. Daha sonra, Ömer Seyfettin bu tipi iyice geliştirecek ve alaya alacaktır. Abdülhamid'in baskı düzeni Servetifünun topluluğunu ortaya çıkarır. Topluluğun ünlü adamı Tevfik Fikret'tir. Fikret'in topluma ve kurulu düzene getirdiği eleştirilerin yanında, edebiyatta romantizmin de geliştiği görülür. Servetifünun sırasında, Mehmet Emin Yurdakul, Ulusal edebiyat akımını başlatır. Ziya Gökalp da yavaş yavaş sesini duyurmaya başlamıştır. Böylece, İslam kültürü üzerine yapılan Batı aşısı, ulusallık yönünde bir bireşime doğru yol

alır. (Resim sanatında olup bitenler içinde Günsel Renda'nın «Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı» adlı enfes incelemesine bakılabilir.)

Mustafa Kemal'in el koyduğu İmparatorluk, siyasal olarak tam bir kargaşa içindedir. Bu kargaşalıkta, Padişahın dine ve geleneğe dayalı siyasal iktidarını eline alan ve bunu bileğinin gücü ile başaran Mustafa Kemal, kendisine her devrimci gibi meşru bir ortam arar: Bağımsızlık Savaşı sırasında bu ortam zaten oluşmuştur. Cumhuriyet rejimi ilkelere göre, halk adına ve temsil sistemine dayalı olarak iktidara el konur.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet'e geçiş sırasında, İslam kültürü üzerinde Batı etkisi çoktan başlamıştır. Hatta, yeni ulusal bireşim, ufukta görünmüştür bile. İlginç olan nokta, siyasal olarak tümüyle yadsınan Osmanlı'nın bütün çabalara karşın kültürde sürmesidir. Örneğin, alfabe değişir, fakat, Yahya Kemal, İmparatorluk ile Cumhuriyet arasındaki en güçlü kültürel köprüyü kurar. Siyasal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yadsınması ile Mohaç Türküsü aynı dönemin ürünleridir. Türk Bağımsızlık Savaşı üzerine tek dize şiir yazmamış olan Yahya Kemal, İspanya Elçiliği ile ödüllendirilir. Bağımsızlık Savaşı üzerine koca bir destan sahibi Nazım Hikmet zindanlarda çürütülür.

Kültürel alanda Atatürkçülük, ne İslam düşmanlığı, ne de Batı hayranlığıdır. Kültürel açıdan Atatürkçülük, Türk kültürünün ulusallaşarak, evrensel boyutlara ulaşmasının savaşını vermektir. Çünkü Atatürk, bir ortaçağ İmparatorlğundan, çağdaş bir ulusal devlet yaratma çabasını simgeler. Üstelik üretim güçleri, kapitalizm öncesi aşamadadır Cumhuriyet'in kuruluşunda. Bu nedenle Atatürk, bir yandan üretim güçlerinin gelişmesini sağlayıcı önlemler alırken, öte yandan da Batı'da gelişmiş olan «Ulusal Kapitalist Devlet»in üst-yapı kurumlarını topluma aşar. Anayasa, Yurttaşlık Yasası, giyim kuşam biçimleri, saat, takvim, alfabe ve benzerleri, hep kozmopolit İmparatorluktan ulusal devlete geçiş için

harcanan çabalardır. Tarih ve Dil tezleri de bütünüyle bu açıdan değerlendirilmelidir. Amaç, İslamın yok edilmesi ve Batı'nın benimsenmesi değil, çağdaş ulusal bir devlet yaratılmasıdır. Bu ulusal devlet altyapı ilişkilerinin yetersizliği, üretim güçlerinin az gelişmişliği yüzünden, büyük ölçüde üst-yapısal güdümlerle de desteklenmektedir.

Türkiye'de yapılan en büyük yanlışlardan biri, Cumhuriyet'i kuran kadroların siyasal savaşını, kültürel alanda yorumlamaya çalışmaktır. Pek doğal olarak bu yanlış, başka bir yanlışla yol açmaktadır: İslam kültürünün güzelliğini ve zenginliğini savunmak ile, Cumhuriyet yerine şeriatı dayalı devleti geri getirmek arzuları birbirine karışmaktadır. Üzülerek belirtmeliyim ki, hem İslamcılar, hem de Atatürkçüler aynı yanlışı yapmaktadırlar. Oysa, siyasal düzenin artık geriye dönmesi olanaksızdır. Öte yandan, İslam yadsınamaz, İslam kültür mirasını yadsımak, Türkiye için, insanın bedeninin yarısını kesmesi kadar acıklı bir sonuç verir. Sanırım, Atatürkçü geçinenler, İslam kültürünü yadsımdan, İslamcı olduklarını öne sürenler de şeriatı dayalı devleti geri getirme arzularından vazgeçerlerse, hem gerçekçi olurlar, hem de yeni Türkiye'nin kültürel bireşimine daha olumlu ve etkili katkılarda bulunurlar.

İşte, Batı uygarlığını üstyapısal güdümlerle yakalamak isteyen Atatürk ve arkadaşları, bir yandan yeni bir ideoloji oluşturarak manevi kültür alanını doldurmaya çalışıyorlar, öte yandan da ekonomik önlemlerle maddi kültürdeki geri kalmışlığımızı ortadan kaldırmak için çaba harcıyorlardı. Devlet, hem kendisi fabrikalar kuruyor, hem de özel kişilere yine fabrika kurabilmeleri için yardım ediyor, destek sağlıyordu. Bu çaba içinde yeni ideoloji, Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı ok'u ile simgelenen biçimde ortaya konuldu.

Mahmut Esat Bozkurt. Üniversitelerde devrim tarihi dersleri okutuyor, 1 Mart 1921 günü TBMM'nde Hamdullah Suphi tarafından okunurken, ayakta dinlenen Akif'in İstiklâl Marşı, yeni Cumhuriyet'in simgesi olarak kulaklara ve zihinlere yerleşiyordu. Batı kültürüne teslim olduğu söylenen genç

Cumhuriyet, Batı uygarlığına, «... tek dişi kalmış canavar» diye haykıran bir şiiri ulusal simge yapmıştı.

İslam kültürünün kendine özgü niteliklerinden dolayı, geç gelişen plastik sanatlara karşı, edebiyat ve müzik, düşünce yaşamı ile birlikte hızla ulusal bir bireşime doğru yol alıyordu. Atatürk'ün çevresinde önemli edebiyatçılar da toplanmıştı. Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Falih Rıfkı, Halide Edip, zaman zaman O'na çok yakın olmuş kişilerdi.

Türk kültürü üzerinde yapılan çeşitli güdümlene dencemeleri Milli Eğitim Bakanlarından Hasan-Âli Yücel zamanında en etkin noktasına ulaştı. Bir yandan köy enstitüleri programı ile, eğitim ve kültür yoluyla toplumun yapısı değiştirilmeye çalışılıyordu. Öte yandan da, Batı kültürünün bütün ürünleri, Türkçeye aktarılıyor, yeniden gün ışığına çıkarılan Türk-İslam klasikleri ile birlikte yeni bir bireşime yönelmesi için ortam hazırlanıyordu. Atatürk zamanında başlatılan Dil Kurultayları, Tarih Kurultayları geçmişe dönük araştırmalarla, ulusal benliğimize yönelmemiz için bilimsel verileri derliyorlardı. Nitekim, Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu gibi örgütlerin kuruluşlarının gerekçesi de budur.

Menderes Dönemi ve Sonrası

1950 yılı, Türk kültüründe güdümlenmeler açısından bir başka dönüm noktasını belirler. Gerek dilde, gerekse kültür olayına yaklaşımda genel bir yadsıma, genel bir geriye dönüş başlar. Bu geriye dönüş, aslında İslam adına ulusalcılıktan uzaklaşmadır. Politika bir kez daha gerçeği saptırmıştır. Muhalefeti temsil eden Demokrat Parti, iktidara geçince, siyasal iktidarın değiştiğini simgelemek için kültür konusundaki çelişkili görüşler arasında dinci-Osmanlıcı yanı tutar. Atatürk devrimlerini «ulusça benimsenmiş olanlar - benimsenmemiş olanlar» olarak ikiye ayıran Demokrat Parti iktidarı, kültür konusunu din ile birlikte siyasal bir araç olarak kullanır. Böylece, kültür konusunda son derece haklı olan dinci-Osmanlıcı görüş, bir siyasal partinin kanadı altında güdümlenerek, toplumşal gerçekten, doğrudan ve güzelden sapmaya, yozlaşmaya, siyasal akımlara dayanak ve araç olmaya baş-

lar. Bundan en büyük zararı yine İslam kültürü görecektir, sonunda da, Türkiye bugün bile ulusal bireşimine varmakta, sağlıklı bir yol izlemekte güçlük çekecektir. Pek doğal olarak, hata tek taraflı değildir. Dil ve kültür konusu, kendilerine Atatürkçü diyenler tarafından da yanlış ele alındığı için, İslamcı-Osmanlıcılar âdeta politik olarak toplum dışına itilmişlerdir. Sonuç olarak Demokrat Parti'nin on yıllık döneminde kültür konusu, dil ve din sorunu olarak ele alınmış ve bu nedenle de pek olumlu bir gelişme sağlanamamıştır.

1960 olayı, bütün alanlarda olduğu gibi, kültür alanında da o güne dek toplumda görülen filizlerin birdenbire serpilmesine yol açtı. Bir yandan sosyalist düşüncenin ürünleri Türk kültürü ile etkileşime başlarken, öte yandan İslamcı-Osmanlıcı görüş alabildiğine gelişti ve etkinleşti. Bu oluşumlar oldukça umutlu bir ortam yaratmışlardı yeni bireşimler için. Derken, önce 12 Mart hükümetleri, sonra da 31 Mart 1975 yılında kurulan ve kendisine «Milliyetçi Cephe» adını takan siyasal iktidar, yeniden bütün kültür etkinlikleri üzerine bir ambargo koydu. Böylece, Türk kültürü bir kez daha siyasal iktidarın aracı durumuna geliyordu. Aslında bu olay, 1971'de kurulan Erim ve 1974'te oluşturulan Irmak hükümetlerinin simgelediği yanlış bir tutumun getirdiği belli bir birikimin sonucuydu: Sola karşı savaşın, eğitim ve kültür yoluyla yapılabileceği sanılıyordu. Oysa, asıl belirleyicinin manevi değil, maddi kültür alanında olduğu gözden kaçmıştı. Bu gözden kaçırmanın nedeni de, aslında Atatürk'ü ve O'nun yaptıklarını yanlış yorumlamaya dayanıyordu. Sanılıyordu ki Atatürk, yeni Cumhuriyet'i dine ve geleneğe dayalı Osmanlı'nın elinden, eğitim ve kültür yoluyla almış, ya da en azından toplumdan Osmanlı'nın etkisini böyle silmişti. Bu, tam bir yanılgıydı. Atatürk, iktidarı, Osmanlı'nın elinden zorla almıştı. Kültür ve eğitimi de, Osmanlı'yı toplumdan silmek için değil, kendi siyasal iktidarını güçlendirmek için kullanmıştı. Çünkü, Osmanlı'nın silinmesi olanaksızdı. Aslında, bir siyasal iktidarın yalnızca kültür ve eğitim yoluyla güçlenmesi de olanaklı değildi. Atatürk, bütün öteki önlemleri ala-

rak iktidarını önce sağlamlaştırmış, daha sonra bu sağlamlığı pekiştirmek için eğitim ve kültürü kullanmıştı. O dönemde eğitim ve kültürün çok önemli gibi görünmesinin bir nedeni de, üretim güçlerinin yeterince gelişmemiş olmasıydı. Oysa, 1975 Türkiye'si, işçisiyle, işvereniyle, üretim araçlarıyla, üretim güçlerinin geliştiği çelişkilerin belirlendiği ve keskinleştiği bir toplum niteliği taşımaktaydı. Maddi kültür artık oldukça gelişmiş, manevi kültürü geçmiştir.

Topluma biçim veren güç, eğitim, sanat, edebiyat, felsefe değil, teknolojidir. Bunalım doğuran olay ise, bu maddi kültürle, manevi kültür arasındaki uyumsuzluktur. Bu gerçeği göremeyen Milliyetçi Cephe hükümeti, kültür ve eğitimi, iktidarını güçlendirmek için bir araç olarak kullanmak istedi. Üstelik bunu, Atatürk'ün mirasını yadsıyarak, doğrudan İslam'a ve Osmanlı'ya dönüş havası içinde yaptı. Türkiye'nin bir üst düzeyde yeni bir bireşime gereksinme duyduğu manevi kültür alanındaki bu geriye dönüş çabası, başarısız kalmaya mahkûmdur. Nitekim öyle de oldu. Üstelik bu çaba tutarlı, mantıklı, estetik ve etkili bir biçimde de yapılamadı. Son derece beceriksizce, tutarsızca ve çirkin yöntemlerle başarılmaya çalışıldı. Böylece, temel yaklaşım ve içerik yanlışına, biçim yanlışlığı da eklenince, kültür politikasında geriye dönüş iflâs etti.

Cumhuriyet Döneminde Kültür Politikasının

Temel Çizgileri ve Örgütleniş

Yukarda özetlenen genel gelişmeler sırasında, hükümet düzeyinde ve örgütlenme açısından oldukça ilginç olaylar ortaya çıkmıştı. Konuya tarihsel açıdan yaklaştığımızda, TBMM'nin ilk hükümetinin 9 Mayıs 1920'de okunan programının, bu incelemede, Atatürk ve arkadaşlarına mal ettiğim, «ulusal bir kültür yaratma» çabasının somut kanıtlarını verdiğini görmekteyiz. Tümü 4.5 sayfa olan bu programın hemen hemen beşte biri eğitim ve kültür işlerine ayrılmıştır. Dilinin eskiliği bir yana bırakılırsa, 1920'de yazılan şu satırlar ile, 60 yıl sonra kurulan hükümetlerin kültür konusunda söyledikleri arasında önemli bir fark bulmak çok zordur:

«Maarif işlerindeki gayemiz, çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasıyla dini ve milli bir hale koymak ve onları cidalı hayatta muvaffak kılacak, istinatgâhlarını kendi nefislerinde bulduracak kudreti teşebbüs ve itimadı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsal bir fikir ve şuur uyandıracak bir derececi aliyeye isal eylemek, tedrisatı resmiyeyi bütün mekteplerimizi, en ilmi, en asri olan bu esasatla kavaidi sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programları ıslah etmek, mizacı millete ve şeraiti coğrafiye ve iklimiyemize, ananatı tarihiye ve içtimaiyemize muvafık ilmi ders kitapları meydana getirmek, halk kütlesinden lügatları toplayarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruhu milliyi nemalandıracak asarı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, asarı atikai milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, garp ve şarkın müellefatı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek, hasılı bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti için en mühim amil olan maarif umuruna dikkat ve gayreti mahsusa ile çalışmaktır.»

Bu satırlarda belirtilen ve özellikle ulusal karakterimize, coğrafi koşullara, tarihsel ve toplumsal gelenek ve göreneklerimizimize uygun bilimsel ders kitaplarının yazılmasını öngören düşüncelerin, Osmanlı'yı yadsımaya değil, ulusal benliğimizi güçlendirmeye yönelik olduğu açıktır. Dikkat edilirse, bu programın bazı kısımları oldukça geç de olsa, başarılı bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Doğu ve Batı yazarlarının bilimsel ve teknik yapıtları, Hasan-Âli Yücel zamanında Türkçeye kazandırılmıştır. Öte yandan, «asarı atikai milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek» programına, bir «ulusal müze» kuruluşunu da alan üçüncü Ecevit hükümetinin sonuçsuz çabalarıyla tam bir koşutluk içindedir.

Daha sonra, 5 Eylül 1923'te Fethi Bey başkanlığındaki ikinci TBMM hükümetinin programında da eğitim ve kültür önemli bir yer tutar. Eğitimin birleştirilmesi, halk eğitimi, Avrupa'ya öğrenci yollanması, toplumsal ve beşeri bilimlerin geliştirilmesi, öğretmen okullarının yaygınlaştırılması, ücretsiz yatılı öğrenciliğin başlatılması, beden eğitimine önem ve-

rilmesi, ilköğretimin zorunlu kılınması, ilkokuldan sonra iki yıllık meslek okullarının açılması, öğretmenlik mesleğinin geliştirilmesi ve Eğitim Bakanlığının yeniden düzenlenmesi bu programın temel ilkeleri arasındadır. İlkokuldan sonra iki yıllık meslek eğitiminin yaygınlaştırılması gibi, bugün için bile ileri sayılan hükümleri getiren bu programda ulusal kültürün geliştirilmesine çok özel bir yer verilmiştir: «Milli hars teşkilâtına ehemmiyeti mahsusa verilecek, terbiye ve talimin esası milli harsa ve asri medeniyete müstenit olacaktır. Maarif Vekâleti'ndeki Hars Müdiriyeti tevsî ve ikmal olunarak muhtelif yerlerde tetkikata başlanacak, münasip mevkilerde milli müzeler vücuda getirilecek, milli asarın cem ve telfikine ve milli bedayi ve sanayiî inkişaf ve tekemmülüne çalışılacaktır.»

İşte, İslamı tümüyle yadsıdığı ve onun yerine Batı'yı koyduğu ileri sürülen Cumhuriyet hükümetlerinin programı böylesine ulusal amaçlı idi. Pek doğal olarak burada unutulmaması gereken nokta, kraldan çok kralcı olanların Atatürk ve arkadaşlarını Osmanlı-İslam kültürü düşmanı kabul etmeleri ve buna koşut biçimde baskıcı yöntemler uygulamaya çalışmalarının da ne yazık ki bir tarihsel gerçek olduğudur. Bu yanlışların bedelini, Türkiye bugün hâlâ ödemektedir.

Daha sonra Cumhuriyet hükümetlerinin tarihinde, kültür ile ilgili ilginç sözler, İnönü'nün başbakanlıktan uzaklaştırılması üzerine, kabineyi kuran Birinci Celâl Bayar hükümetinin 8 Kasım 1937'de okuduğu programda görülür. «Milli kültür bakımından büyük önemi olan ve Şef'in ilim ve kültür sahasındaki en büyük abidelerinden biri halinde daima yükselcek bulunan tarih ve dil araştırmalarımıza ve bunlarla alâkalı işlere hususi ehemmiyet vermeye devam edeceğiz...» «Milli sahnemiz Türk kültürünün makesi, güzel dilimizin en iyi şekilde telâffuzu ve en bedii tarzda ifadesini yayan sanat kaynağı olarak ele alınacaktır...» «Güzel Sanatlar Akademisi'nin bugün başlamış olan ıslahatını yürüteceğiz...» sözleri hep bu hükümetin programındaki kararlardır.

İnönü Dönemi

Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün Cumhurbaşkanlığında kurulan ilk üç hükümetin programlarında eğitim ve kültür konularına yer verilmemiştir. Ancak, İnönü'nün, Cumhurbaşkanlığında kurulan dördüncü hükümet, Saracoğlu hükümeti, 5 Ağustos 1942'de okuduğu programda: «Biz Türk'üz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz, azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız.» denilmektedir. İşin ilginç yanı, hükümet programlarında sözü edilmemekle birlikte o sırada, Doğu ve Batı uygarlığının klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi gibi, Köy Enstitülerinin kurulması gibi çok önemli adımların kültür alanında atılmış olmasıydı.

17 Mart 1943'te okuduğu programı ile İkinci Saracoğlu hükümeti, Güzel Sanatlar Akademisi öğrencilerinin on yılda 157'den 547'ye, konservatuvar öğrencilerinin ise altı yılda 68'den 147'ye yükselmesi ile övünüyordu. Çok partili demokrasiye geçerken kurulan Recep Peker hükümeti de, 14 Ağustos 1946'da Meclise sunduğu programında, Milli Kütüphanenin kurulacağını, Devlet Opera ve Tiyatrosu için yasa çıkarılacağını muştuluyordu.

Demokrat Parti ve Kültür Politikası

Çok partili demokrasinin sonunda iktidara gelen Birinci Menderes hükümeti, 29 Mayıs 1950'de okuduğu programında o güne dek izlenen eğitim politikasının tutarsız ve plansız olduğunu söylüyordu. Ayrıca, Atatürk Devrimlerini de «mille mal olmuş olanlar-olmayanlar» biçiminde ayırıyordu. Böylece, ulusal kültür bireşimi doğrultusunda oluşan gelişmeler durduruluyordu. Birinci hükümet programındaki bu yaklaşım, İkinci Menderes hükümetinin 30 Mart 1951'de okunan programında da aynı genel ve yuvarlak çerçeve içinde, ayrıntıya inilmeden, «Umumi terbiyemizde milli ve insani hedefleri gözden kaçırmadan, ilmi ve pedagojik esaslara göre

karakter, şahsiyet ve maneviyat gelişmesine ehemmiyet vereceğiz» sözleri ile belirtilmişti.

Bir süre sonra Menderes dönemi yalnızca kültür ve eğitim alanındaki g d ml me ile değil, siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamın her alanındaki baskılarla özdeşleşti. *Demokrat Parti, bir diktatörün, İ n n 'n n, kendi iktidarını yitirme pahasına gerçekleştirdiği çok partili demokrasiyi yoketmeye başlamıştı.* Oysa, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi gibi savaş alanlarından, zafer tacı ile iktidara gelmemişti. Çok partili demokrasinin olanaklarından yararlanarak iktidar olmuştu. Toplumsal koşullar, Demokrat Parti'nin kendisini iktidar yapan düzeni yıkmasına izin vermezlerdi. Nitekim, Demokrat Parti düzeni yıkamadan, düzen onu altüst etti. Üstelik bir zamanlar DP'yi iktidara getiren sınıfsal oluşum da artık onu aşmıştı.

1960 Devrimi ve Kültür

Kültür işlerinin ayrı bir bakanlık biçiminde örgütlenmesi önerisinin etkin bir biçimde ilk kez, Milli Birlik hükümetleri döneminde ortaya çıktığını görüyoruz. Üstelik, bu yaklaşım aynı hedefte buluşmakla birlikte birbirine taban tabana zıt iki ayrı düşüncenin aynı anda biçimlenmesiyle oluştu.

Hedef, Kültür Bakanlığı kurulmasıdır. Böyle bir bakanlığın kurulmasını, sanatçı, edebiyatçı ve d ş n rl r, kültür işlerinin Milli Eğitim Bakanlığının güdümünden kurtulması ve yeterince gelişip serpilebilmesi için işterlerdi. Buna karşılık, böyle bir Kültür Bakanlığı düşüncesi birtakım kişilerce, sanatçı, edebiyatçı ve düşünürü tam bir politik güdüm ve yönlendirme altına almak için savunuluyordu. Bir yanda özgürlükçü düşünceden yana olanlar, öte yanda otoriter yönetim heveslileri. Bir yanda sanatın, edebiyatın, düşüncenin gelişmesi için çaba harcayanlar, öte yanda sanatı, edebiyatı, düşünceyi denetlemek isteyenler. İşte Kültür Bakanlığı böyle birbirine taban tabana zıt iki grubun çalışmaları sonunda gerçekleşmiştir Türkiye'de. Sonra daha da ilginç bir görüntünün ortaya çıktığını görüyoruz: Bir bakan, 1978'in Kültür Bakanı, amacının özerk bir kurum olduğunu ilan etmiştir.

Sonradan tam tersine çalışmalar yapmış olmakla birlikte, bir bakan, kendi sandalyesini kendisi yoketmeye yönelik sözler söylemiştir. Nedir bu ilginç durumun ardında yatan nedenler? Bu sorunun yanıtı, olayın öyküsü tarihsel açıdan irdelenerek verilebilir ancak.

27 Mayıs 1960 eylemi, pek çok kişide o güne dek kafasında geliştirdiği yeni projelerin uygulanabilme umudunu doğurmuştu. Bunlardan biri, o dönemde Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü görevinde bulunan Cevat Memduh Altar'dı. Altar, 27 Mayıs'ı izleyen günlerde, Başbakanlığa «Eski Eserler, Müzeler, Güzel Sanatlar, Tiyatro, Opera, Folklor ve Filmciliğin Devlet Bünyesinde Bağımsız Bütçeli Bir İdare Olarak Teşkilatlanmasıyla İlgili Rapor» adını taşıyan çalışmasını verdi. 29 Eylül 1960 tarihinde İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde bir toplantı yapılarak, rapor tartışıldı. Toplantıda Genel Müdürlükten ayrılan Altar yoktu. Zamanın Milli Eğitim Bakanı Bedrettin Tuncel toplantıyı açış konuşmasında, eğitim ile kültür işlerinin birbirinden ayıramayacağını belirtince, toplantının yönü de bir ölçüde belli olmuş, ayrı bir kültür örgütlenmesi suya düşmüş oldu. Bununla birlikte, yapılan tartışmalar sonunda, uzmanlık komiteleri kurularak, daha geniş bir ikinci toplantı yapılması kararı alındı. İkinci toplantı gerçekten de 28 Aralık 1960 günü yine Güzel Sanatlar Akademisi'nde yapıldı. Toplantıya yine zamanın Milli Eğitim Bakanı Bedrettin Tuncel de gelmişti. Fakat, 93 kişinin çağrılı olmasına karşın, ancak 55 kişi toplantıya katılıyordu. İkinci gün tam kapanış sırasında sivil giyinmiş bir albay toplantıya geldi. Kendi kendini görevlendirerek (Milli Birlik Komitesi'nin bazı üyeleri tarafından geliştirilen «Ülkü ve Kültür Birliği» projesini anlatmaya başladı. Bakan Bedrettin Tuncel'in kendi ifadesiyle, «müstehzi nazarlarla seyredilen» bu albay, konuşmasını yapıp gitti. O dönemde, her bakanlıkta birkaç Milli Birlik Komitesi üyesi görevli idi. Milli Eğitime bakan MBK üyeleri Sami Küçük, Mehmet Özgüneş ve Muzaffer Özdağ olarak seçilmişlerdi. Fakat, yine Bakan Tuncel, kendi ifadesiyle, «onların önerilerine fazla rağbet etmi-

yordu.» Bununla birlikte, sanatçı, edebiyatçı ve düşünürlerin Kültür Bakanlığı kurdurmak için düzenledikleri toplantı, otoriter eğilimli bir «Ülkü ve Kültür Birliği» projesinin sergilenmesine yol açmıştı. Üstelik dönem, bugünkünden çok farklı sorunların belirlendiği bir dönemdi. Tuncel, Ankara'ya dönünce, ilköğretim seferberliğinin tartışıldığı bu önemli günlerde, kültür gibi ince işlerle uğraşmak için İstanbul'a gittiği için, rahmetli Cemal Gürsel'in sitemine hedef oldu. Kültür Bakanlığı projesi de kaldı*.

Sanatçı, edebiyatçı ve düşünür inatçıdır. İnandığı ilkelere kolay vazgeçmez. Bağımsız bir kültür örgütlenmesi önerisi küllenmedi. Nitekim, 1961 yılında toplanan 7. Milli Eğitim Şûrası'nda konu yeniden ortaya getirildi. Bakanlığın, Genel Eğitim, Teknik ve Mesleki Eğitim ve Kültür Müsteşarlıkları olarak üç Müsteşarlığa bölünmesi önerildi. Zamanın Milli Eğitim Bakanı Hilmi İncesulu bu kararı, «devletin reorganizasyonu ile ilgili olduğu» gerekçesiyle rafa kaldırdı.

Kültür örgütlenmesi konusunda ikinci bir önemli adım 4 Ağustos 1964 tarihinde yine İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde yapılan Müzik ve Sahne Sanatları Danışma Kurulu toplantısı ile atıldı. Toplantının ön hazırlıklarını Güzel Sanatlar Genel Müdür Vekili Turan Erol yapmıştı. Toplantıdan bir gün önce, 10 sanatçı bir bildiri ile ortaya çıktılar. Metin And, Ayhan Erman, Turan Erol, Faruk Güvenç, Fethi Kopuz, Gültekin Oransay, Turgut Özakman, Muammer Sun, Hikmet Şimşek ve İlhan Usmanbaş tarafından yazılan bu bildiri, gerçekten düşünülmüş ve özenle hazırlanmıştı. Çeşitli konulara değişik, yeni açılardan bakışlar getiriyor, çözümler öneriyordu. Bu arada, bir Kültür Bakanlığı kurulması, bu olanaklı olmazsa, bir Kültür Müsteşarlığı oluşturulması öneriliyordu. Ayrıca, bölge kültür merkezleri, Türk Sanatlarını Araştırma ve Yayma Kurumu diye bir kurum, Türkiye Nota Basımevi ve Türkiye Çalgı Yapımevi diye iki yeni kuruluş

(*) Tuncel dönemine ilişkin tüm bilgileri Rahmetli'nin kendisinden tahkik etme fırsatını bulmuştum. E. K.

önerisi de getirilmişti. Bildiriyi imzalayanlar, Müsteşarlık da olanaklı olmazsa, yetkileri genişletilmiş bir Genel Müdürlüğe rıza gösteriyorlar, fakat kesinlikle «sanat işlerinin birtakım becerikli yöneticilerin günlük tedbirlerine terkedilmeyerek», hiç olmazsa bir yönetim sistemine bağlanmasını öneriyorlardı.

Bildiri, Danışma Kurulunda, «gençlerin bildirisi» olarak nitelendi. Gerçekten de «gençler» çok heyecanlıydılar. Örneğin, bildiriyi Genel Kurula İlhan Usmanbaş'ın okuması kararlaştırılmışken, Faruk Güvenç kendini sunucu yerinde buluverdi. «Gençlerin Bildirisi» eski Güzel Sanatlar Genel Müdürü Altar ve eski Bakan Tuncel gibi «yaşlılar» tarafından da benimsenince, Danışma Kurulunda birden olumlu bir hava esti. Bu durum, Lütfi Ay gibi «10'lar grubu»na kuşku ile bakanları da sonradan davaya kazandırdı. Dört gün süren çalışmalar sırasında çeşitli önergeler verilerek çeşitli konularda anlamlı kararlar alındı. Son gün, zamanın Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem, yaptığı konuşmada: «Bakanlığın bünyesinde Plastik Sanatçıları da içine alan daimi bir 'Güzel Sanatlar Danışma Kurulu'nu en kısa zamanda kuracağız» diyordu. Gerçekten de bir Bakanlık oluru ile bu Danışma Kurulu kuruldu. Kurulda, Necil Kâzım Akses, Metin And, Lütfi Ay, Mükerrer Berk, Mahir Canova, Refik Ersu, Ulvi Cemal Erkin, Turan Erol, Muhsin Ertuğrul, Hilmi Girginkoç, Cüneyt Gökçer, Aydın Gün, Faruk Güvenç, Nevit Kodallı, Çetin Köroğlu, Gültekin Oransay, Özdemir Nutku, Nüvit Özdoğru, Refik Ahmet Sevensil, Muammer Sun, İrfan Şahinbaş, Hikmet Şimşek, Ahmet Kutsi Tecer, Bedrettin Tuncel, İlhan Usmanbaş, Tunç Yalman vardı. Müzik ve Sahne Sanatları Danışma Kurulu 11 Ocak 1965 tarihinde Ankara'da Devlet Konservatuvarı'nda ilk ve son kez toplandı. Bu toplantıda çalışma yönetmeliğini hazırladı. Konservatuvar hakkında birtakım kararlar aldı. Sonra da tarihe mal olarak ortadan kalktı.

Kültür Müsteşarlığının Kuruluşu ve Bakanlık

İlk Kültür Müsteşarlığını kurmak onuru, Ürgüplü Kabininin Milli Eğitim Bakanı Cihat Bilgehan'a nasip oldu. 1965 yılının Temmuz ayında, Kültür Müsteşarlığı kuruldu ve başı-

na Adnan Ötüken getirildi. Böylece, sanatçı, edebiyatçı ve düşünürün destek arama serüveni ile, politikacının sanat, edebiyat ve düşün alanlarını denetim altına alarak yöneltme arzusu Kültür Müsteşarlığında buluştu. Müsteşarlığın demokrasi bakımından bir uzlaşma ve geçiş dönemi olan Ürgüplü hükümeti zamanında kurulması, rastlantı değildir. Olay, bu incelemede ileri sürdüğüm, politikacının sanatı «güdümleme» arzusunun kanıtlarından birini oluşturmaktadır.

Müsteşarlıktan Bakanlığa geçiş daha da acıklı bir öyküdür. Demokrasinin askıya alındığı 1971 Muhtırası hükümetleri döneminde, Nihat Erim, halka dayanmayan kabinesinin bir halkla ilişkiler ve enformasyon uzmanına gereksindiği kanısındaydı. Bu uzman, tabanı olmayan kabineyi, geniş halk kitlelerine sempatik gösterecekti. Öte yandan, Birinci Erim hükümetine Çalışma Bakanı olarak giren tiyatro eleştirmeni ve sanatçı dostu Atila Sav, eline geçen bu fırsatı, sanat, edebiyat ve düşün evreninin yıllardır özlemini duyduğu Kültür Bakanlığının kurulması için kullanmak ister. Hükümet programı hazırlanırken, zamanın Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel'le konuşur. Onun da onayı ile, hükümet programına kültür işlerinin ayrı bir bakanlık biçiminde ele alınacağı konur. Erim Kabinesini halka tanıtacak ve sevdirecek bir uzman gereksinmesi ile, sanat, edebiyat ve düşün alanlarının desteklenmesi, Birinci Erim hükümetinin programında işte böyle buluşur. İş kalır kişinin belirlenmesine. Onda da Attila Karaosmanoğlu yardımcı olur. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın ilk kuruluşunda, Teşkilâtın halk arasında sevilip tutulmasına, hatta bir efsane haline gelmesine yardım eden uzman, üstelik de bir edebiyatçı olarak, tam bu işin sahibidir: Amerika'da yaşayan Talât Sait Halman. Halman tam bu sırada, Türkiye'dedir. Kendisiyle konuşulur. Böylece, Birinci Erim Hükümeti, kuruluşundan kısa bir süre sonra yeni bir bakana kavuşur. Asıl görevi, süngü desteğini halk desteğine çevirmek olan Halman, sanat, edebiyat ve düşün yaşamının tomurcuklanmasına da yardımcı olacaktır!

Kültür Alanında Özerklik Eğilimleri

Bütün bu gelişmeler sırasında, Türkiye'deki yeni oluşum Cumhuriyet Halk Partisi'ni de etkiler. Kurt politikacı, büyük devlet adamı ve Genel Başkan İsmet Paşa'nın karşısına gazeteci-şair biri çıkar: Toplumsal oluşumun karşısında hiçbir güç dayanamaz. Yeter ki, bu oluşum iyi değerlendirilebilsin. Ecevit, CHP Genel Başkanı olur. Türk politikasına ilk kez kökeni yazar ve şair olan bir kişi egemen olmaktadır. Yeni Genel Başkan, 1973 seçimlerine «yeni» bir CHP ile gitmek ister. «Ak Günlere» adıyla bir seçim bildirgesi hazırlanır. Burada, kültür ve sanat konusunda, «İnsan ve toplum yaşamının manevi alanda da zenginleşmesine ve yücelmesine katkıda bulunmak üzere, sanat ve kültür çalışmaları toplumun bütün kesimlerine yayılmalıdır. Bu çalışmalarda devlet katkısını ve önderliğini herhangi bir siyasal müdahale ve baskıya yer bırakmayacak biçimde sağlamak üzere CHP iktidarı özerk bir Güzel Sanatlar Kurumu kuracaktır» denilmektedir. Ardından da, o güne dek sanat evreninde ortaya atılmış olan bütün örgütsel ve eğitsel birikimlerin doğrultusunda, öneriler sıralanmaktadır.

1973 seçimlerinden CHP-MSP ortak hükümeti çıkar. Kültür işleri bir Müsteşarlık olarak Başbakanlığa bağlanmıştır. Yaklaşık yedi aylık iktidar döneminde Müsteşarlık kayda değer önemli bir gelişme sağlayamadan hükümet düşer. Geçiş hükümeti, Sadi Irmak tarafından kurulur. Erim geleneğinde, herkesi, nasıl yorumladığı çok belli olmayan bir Atatürkçülük düşüncesi üzerinde birleştirmek çabası, Irmak hükümetinde de Kültür Bakanlığının yeniden kurulmasına yol açar. Koltuğa da bir hanım bakan oturur. Basında uzun zaman Bakanlığa çağrılan asıl Nermin Hanımın «Neftçi» değil, «Abadan-Unat» olduğu Neftçi'nin yanlışlıkla geldiği söylentileri yer alır.

Gerek Erim, gerekse Irmak hükümetleri zamanında, çoğulcu demokrasi kuralları tam anlamıyla işlememektedir. Özellikle Erim döneminde demokrasinin sözü bile edilemez. İşte tam böyle zamanlarda, hem de sözde Atatürkçülük uğruna

Kültür Bakanlığının otoriter eğilimlere alet edilmesi hem Kültür adına, hem Atatürkçülük adına, hem de demokrasi adına çok üzüntü vericidir.

Derken, Birinci Milliyetçi Cephe hükümeti kurulur. Kültür Bakanlığı aynen korunmuş ve başına PTT Malzeme Dairesi eski müdürlerinden bir politikacı getirilmiştir. Bu dönemde «milli kültür» adına Türk kültürü iyice geriletilir. Ulusal niteliğinin yitirilmesi, yaratıcılığının önlenmesi için hemen her şey yapılır. Çünkü, kültür güdümlmesiyle siyasal gücün arttırılacağı gibi yanlış bir yargıdan yola çıkılmıştır. Bu nedenle de sürekli gelişen ve ileri giden bir doğal gelişim, yapay güdümlmelerle durdurulmaya çalışılır.

Yeniden iktidara hazırlanan CHP, bu arada, kültür konusunda da yeni gelişmeler gösterir. 1975 yılı Meclis tartışmalarında Kültür Bakanlığı Bütçesini eleştirecek CHP sözcüsünü hazırlamak için partili ve partisiz uzmanlarla bir danışma toplantısı yapılır. Bu toplantıda, «Özerk Güzel Sanatlar Kurumu» daha da genişletilerek, «Özerk Kültür ve Sanat Kurumu» niteliğine kavuşturulur. Nitekim, 1976 yılında kabul edilen yeni CHP programı, «... CHP iktidarında özerk bir Kültür ve Sanat Kurumu kurulacaktır. Devletin sanatla ve yazınla ilgisi ve sanata ve yazına desteği büyük ölçüde bu kuruluş yoluyla olacak ve bu özerk kuruluş, sanat ve kültür alanında, eğitim kurumlarıyla, radyoyla ve televizyonla, yerel yönetimle ve ilgili tüm kamu kuruluşlarıyla veya özel kuruluşlarla işbirliği içinde bulunacaktır» diyordu. Bu sözler, 1975 yılında bir derginin yayınladığı söyleşide, Ecevit'in belirttiği «İngiliz Kraliyet Sanat Enstitüsü» tipi örgütlenmeyle de tam bir çakışma gösteriyordu.

Gerçekten de 1977 yılında kurulan Ecevit'in güvenoyu alamayan azınlık hükümetinde, Kültür Bakanlığı kaldırılmış, hükümet programında ise özerk bir yapının kurulacağı yer almıştı. Hükümet güvenoyu alamayınca bu öneri de gerçekleşmedi.

Kültür Yüksek Kurulu'nun Öyküsü

CHP, 11 bağımsız bakanın desteği ile 1978 yılında Üçüncü Ecevit hükümetini kurunca, programında kaldıracağını söylemiş olmasına rağmen, Kültür Bakanlığını korudu. Siyasal Bilim Doçenti Ahmet Taner Kışlalı Kültür Bakanı oldu. Bakan, ilk verdiği demeçte, Kültür Bakanlığını kaldırmanın esas amaç olduğunu söyledi. Genel eğilim, Bakanlığın yerine, Parti programında da öngörülen biçimde özerk bir Kültür ve Sanat Kurumu kurmak olarak gözüküyordu. Hem özerkliğe geçişi sağlamak, hem kültür konusunda deneyim sahibi kişilerin görüşlerinden yararlanmak, hem de kültür ve sanat kuruluşlarıyla doğrudan ilişki kurabilmek amacı ile bir «Kültür Yüksek Kurulu» oluşturuldu. Bakanlıkça 4 Nisan 1978 tarihinde oluşturulan Kurulun, yönetmeliği de Resmi Gazete'nin 20 Temmuz 1978 tarih ve 16352 sayılı nüshasında yayımlanarak olay yasal bakımdan da resmîyet kazandı.

Kurul'a Bakan, Müsteşar ve Bakanlığın Başdanışmanı doğal üye olarak katılıyordu. Kurul'un dışardan atanan üyeleri, çeşitli alanlardan seçilmiş on kişiydi: Yılmaz Dağdeviren, Bozkurt Güvenç, Cahit Kınay, Emre Kongar, Doğan Kuban, Aziz Nesin, Sedat Veyiş Örnek, Nijat Özön, Haldun Taner, İlhan Usmanbaş ilk toplantılarını 26 Nisan 1978 tarihinde Ankara'da Türkocağı Atatürk Şeref Salonunda yaptılar. Sonradan Kurul'a Osman Ersoy ve Sadun Ersin üye olarak atandılar. Bir süre sonra da İlhan Usmanbaş ve Emre Kongar Kurul'dan istifa ettiler. İlhan Usmanbaş, müzik konusundaki önerilerinin kabul edilmemesi üzerine ayrıldı. Emre Kongar da, özerklikten vazgeçilerek Bakanlığın örgüt yasasının Kültür Yüksek Kurulu'nda kabul edilmesi üzerine görevi bıraktı. İlhan Usmanbaş'ın yerine atama yapılmadı. Emre Kongar'ın yerine Hikmet Şimşek atandı. Kurul'un sekreterlik işlerini Bakanlık danışmanı olarak Fakir Baykurt yürütüyordu. Baykurt'un Almanya'ya gitmesi üzerine aynı işlevi Mahmut Makal üstlendi.

Kurul, ilk iş olarak, belli alanlarda uzmanlardan oluşan yan kurullar kurdu. Kurulanlar arasında, plastik sanatlar,

tiyatro, sinema, kütüphanecilik, müzeler ve eski eserler yan-
kurulları, göze çarpar. Kurul, hem kendisine getirilen yasa
tasarılarını ve yönetmelikleri inceliyor, hem de kendisi yeni
önerilerde bulunuyordu. Bu arada, yapılan işler arasında bir
ödülleri yönetmeliğinin hazırlanması ve Büyük Ödül'ün Yaşar
Nabi Nayır'a verilmesi sayılabilir.

Ne yazık ki, bir süre sonra, beklenen zorluklar başladı:
Kurul'un yetkileri ve yapmak istedikleri ile, Kültür Bakan-
lığı'nın kadroları arasında sürtüşmeler başladı. Kurul, bir-
takım işlerin yapılmasını istiyor, buna karşılık Bakanlık kad-
roları, para, personel, zaman yokluğu dolayısıyla bu işlerin
yapılmasına karşı çıkıyorlardı. Çoğunlukla da yürürlükte bu-
lunan «mevzuat»ın istenen işlerin yapılmasını engellediği öne
sürülüyordu.

Bu arada, Kurul, kültür politikasını da genel hatlarıyla
saptama girişimine başladı. Bu girişim de ancak, Ecevit hü-
kümeti düştükten sonra bir sonuca bağlanabildi ve ortaya
bir metin konuldu.

Aslında zorluk, Kültür Yüksek Kurulu'nun yetkileri ile
Bakanlık arasındaki sürtüşmelerden kaynaklanmıyordu. Ku-
rul, kuruluş amacından saptırılmıştı. Esas amacı, özerkliğe
geçiş sağlamaya olan Kurul, bir süre sonra, özerklik yaklaşı-
mının resmen (Kurul'dan da karar çıkartılarak) rafa kaldı-
rılmasından dolayı yalnız danışma hizmetleri yapan bir ni-
teliğe bürünmüştü. Bu danışma hizmetleri ise genellikle Ba-
kanlığın saptadığı gündeme bağlı olduğundan, Kurul'un iş-
levleri önemli ölçüde sınırlandırılmıştı.

Sonunda, kendisine büyük umutlar bağlanan yeni uygu-
lama ve yeni bakan, güncelde bazı anlamlı işler yapmalarına
karşın uzun dönem bakımından hiçbir olumlu yapısal önlem
alamadan, hükümet değişti. Böylece, bir kez daha «kültür iş-
lerinin becerikli yöneticilerin günlük kararlarına bağlı kal-
maması gereği» vurgulanmış oldu. Ne yazık ki, yitirilen za-
man iki yıla yakındı ve bu dönem içinde yapısal olarak pek
çok yenilik getirilebilirdi.

Üstelik, Kültür Bakanlığının yeniden kurulmuş olması,

Bakanlıklararası sürtüşmelerden dolayı bazı işlerin yapılmasını da önledi. Örneğin, Milli Eğitim Bakanlığının klasikleri yorumlarıyla birlikte yeniden basma programı, son aşamasındayken, «yetki tecavüzü» gerekçesiyle Kültür Bakanlığı tarafından engellendi. Böylece, Türk kültürünü zenginleştirmek amacıyla yeniden kurulan bir Bakanlık, tam tersine işlevler de yaptı.

Türk Kültürünün ve Kültür Örgütlenmesinin Geleceği

Önce Türkiye'nin sanatçısıyla, edebiyatçısıyla, düşünürüyle, MSP'lisiyle, CHP'lisiyle, dincisiyle, sosyalistiyle, yani her sınıf ve görüşten insanıyla iki noktayı içine sindirmesi gerekmektedir: Zaman ve toplum geri gitmez. Geçen zaman ise, her toplumda silinmesi olanaksız izler bırakır. Bu sözlerin somut anlamı şudur: Türkiye, ne İslamı yadsıyabilir, ne de Atatürk'ü. Fakat öte yandan ne devri saadet'e geri dönebilir, ne de Mustafa Kemal Atatürk'ün zamanına. Üstelik, Türkiye uzay boşluğunda da değildir. Dünyada sosyalizmin öncülüğünü yapan bir ülke ile komşuluğu, kapitalizmin liderliğini yapan bir başka ülkeyle de siyasal, askeri ve ekonomik ittifakı vardır. Bu nedenle, Türkiye'nin kendine özgü kültür mirası ile birlikte, sosyalist ve kapitalist toplumların ürettiği yeni kültürlerden etkilenmesini engellemek olanaklı değildir. Buraya dek özetlediğim genel ilkeleri dikkate almadan bırakınız düşünmek, yaşamak bile olanaksızdır artık ülkemizde.

Demek ki, gerek maddi, gerekse manevi kültürümüzün geleceğini düşünürken, mevcut kültür keşmekeşimizin tarihimize ve dış dünya ile etkileşim içinde olduğunu hiç gözden kaçırmayacağız. Yoksa yanlış yaparız. Ayrıca, toplumun da, kültürün de, aynen sürekli akıp giden zaman gibi, geri dönemeyeceğini de unutmayacağız.

Şimdi bu açıdan soruna baktığımızda şu teşhisi koyabiliriz: Bunalım, maddi kültür-manevi kültür uyumsuzluğundan çıkar. Oysa, uyumsuzluk ancak maddi ve manevi kültürler arasındaki etkileşim bozulduğu ya da kesildiği zaman söz konusu olabilir. Çünkü, sağlıklı bir etkileşim, aradaki uyumu sağlar. *O halde sorun, özgür etkileşimin sağlanması sorunu-*

dur. Buradaki  zg r etkileşim, yalnızca maddi kültür ile manevi kültür arasındaki müdahalesiz etkileşim sorunu değildir. Aynı zamanda tarihimize ve dış dünya ile de  zg r etkileşim sorunudur.

Bu durumda devletin rolü bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar: Destekle, fakat karışma. Daha etkin bir destek, her türlü etkileşim engelinin ortadan kaldırılmasıyla, yani etkileşim için sınırlamaların yok edilip, yeni araçların sağlanmasıyla olanaklı olacaktır. Bunu somut biçimde belirtirsek  u  nerileri yapabiliriz: Eski yazının ve eski dilin herkesin kolayca elde edebileceği bir biçimde öğretime sokulması. Öte yandan, ister İslamcı olsun, ister Marks , hiçbir d  ncenin yasaklanmaması. Tarihimize, Hristiyan dünyasıyla, sosyalizmle, kapitalizmle etkileşimin sınırlanmaması. Hiçbir i e yaramayan lise eğitiminin toptan kaldırılması, üniversitelerin, anlamsız ve toplumdı  öğretiminin, toplumun gerçek gereksinmelerine yöneltilmesi. Her türlü örgütlenmenin ve dernekle menin her yerde olanaklı kılınması.

İnsanların birbirlerine zorla d  nce kabul ettirmelerini ve bu uğurda adam öldürmelerini engellemek için önce, siyasal iktidar, d  nce alanındaki her türlü zorlamayı ortadan kaldırmalıdır. Daha sonra insanlara d  nceleri uğrunda adam öldürmek yerine, d  nceleri uğrunda çalışma ve özveride bulunma olanağı sağlanmalıdır. Bu da ancak, maddi-manevi kültürlerin kendi aralarındaki etkileşime izin vermekle ve bu etkileşimi hem tarihe, hem de dış dünyaya yaymakla olur.

Bu genel öneriler çerçevesinde ele alınabilecek bir kültür örgütlenmesi birkaç ilkeye dayalı olarak d  n lebilir. *Birinci ilke, özerkliktir.*  rg tlenme, özerk bir kurulu  içinde gerçekleştirilmelidir. Bu  zerklik hiç kuşkusuz topluma karşı bir özerklik değildir. Yalnızca siyasal iktidar karşısında bir özerkliktir. Yoksa, toplumun devlet kurumları aracılığı ile uygulayacağı her türlü denetime açık olmak zorundadır böyle bir kurum. *İkinci ilke, özgürlüktür.* Aslında birinci ilke olarak belirttiğim özerklik, özgürlüğün  nko uludur. Ku-

rumun etkinliklerinin özgürlüğünün sağlanması için özerklik gereklidir. Fakat özerklik, özgürlük için gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Özgürlük için asıl gerekli olan koşul ortamdır. Genel ortamın ve koşulların klasik özgürlükleri sınırlamaması gerekir. *Üçüncü ilke, yerinden yönetimdir.* Örgütün gerek bütün yurda yayılması, gerekse yerel gereksinmelere yanıt verebilmesi için yerinden yönetim ilkesi gerekli görülmektedir. Ayrıca bu, özgürlük ve özerklik ilkelerinin de bir ölçüde güvencesi olma niteliğine sahiptir. *Dördüncü ilke, işbölümü ilkesidir.* Hem sanat dalları arasında gerekli ayrımlar yapılmalı, hem de sanatçılıkla yöneticilik birbirinden ayrılmalıdır. Böylece, hem sanatçının yaratıcılığı sınırlanmaz, hem de gerekli hizmetler daha iyi görülür. Ayrıca, birtakım sanat etkinliklerinin, başka birtakım sanat dallarının sınırlayıcı denetiminde olması önlenir. *Beşinci ilke, işbirliğidir.* Gerek ilgili alanda etkinlik yapan öteki merkezi kuruluşlarla, gerekse yerel örgütlenmelerle sürekli ve uyumlu bir işbirliğinin gerçekleştirilmesi, yalnızca o sanat dalının serpilip gelişmesini değil, aynı zamanda tümüyle halka mal olmasını da sağlayacaktır. Özellikle sanatçı ve edebiyatçıların meslek kuruluşlarıyla yaygın ve etkin bir işbirliği hem yönetimin özgürlüğü ve özerkliği konusunda güvence olacak, hem de sanat ve kültürün gelişip serpilmesinde destek oluşturacaktır. *Altıncı ilke, halk katılımının sağlanmasıdır.* Bütün etkinliklere halkın maddi ve manevi olarak katılması sağlanmalıdır. Böylece, yalnızca halka hizmeti daha iyi götürmekle yetinilmeyecek, halkın kaynakları ile sanatçının yaratıcılığı daha anlamlı ve verimli bir etkileşim içine girecektir.

Kanımca bu altı genel ilke çerçevesinde yapılacak bir örgütlenme, ayrıntılar ne olursa olsun, Türkiye kültürünün serpilip gelişmesine, yeni bireşimlere ulaşmasına yol açacaktır. Ancak bu yolla gelişecek olan ulusal kültürümüz evrensel boyutlara ulaşabilir.

EĞİTİM ÜZERİNE

Şöyle bilmiş ol ki, eyilik eden ve eyiliğe kılavuzlayan iki kardeş bigidir (gibidir) ki, zamane ehli bunların kardeşliği ahdını bozamaz.

Kâbusname, Keykâvus - Mercimek Ahmet, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s. 44-45.

EGİTİM VE ÖĞRETİM ÜZERİNE

Her toplum, düzenlenmiş ilişkilerden oluşur. Toplumun içinde çeşitli biçimlerde düzenlenmiş olan bu ilişkilere «toplumsal yapı» denir. Her toplumsal yapı ise, iki temel çelişki sonunda belirlenir:

Birinci temel çelişki, insan-doğa çelişkisidir. İnsan-doğa çelişkisi yaşama savaşı veren insanla, onu sanki yok etmeye çalışan doğa arasındaki savaşım da belirlenir. Bu savaşım sırasında insan, teknolojiyi yaratır. Ateş, balta, ok, yay, tekerlek!.. Teknolojinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Doğaya karşı yaşama savaşı veren insan, onu zorunlu olarak yaratacaktır.

İkinci temel çelişki, insan-insan çelişkisidir. Doğayla savaş sonunda teknolojiyi yaratan insanoğlu, mülkiyeti de birlikte getirir. Böylece artık, teknolojinin ürünlerine sahip olanlarla olmayanların çelişkisi başlamıştır. Bu çelişki de, insan-doğa çelişkisi gibi kaçınılmazdır.

İşte her insan toplumu, bu iki temel çelişkinin görünümüne bağlı olan yapıları sergiler. Her toplumsal yapı, bu iki temel çelişkinin yansıdığı ilişkilerden oluşur. *İnsan-doğa ve onun yarattığı insan-insan çelişkisinin sonuçları biçimlendirir her toplumu.*

İnsan doğa çelişkisinin ürünü teknolojidir. İnsan-insan çelişkisinin sonunda ise, ideolojiler doğar. Teknoloji nasıl, insanın doğa ile ilişkisini belirliyor ise, ideoloji de insanın insanla ilişkisini düzenler.

Bir toplum, teknolojisini kendi ürettiği ölçüde, kendi ideolojisini de kendi biçimlendirir. Bir başka deyişle, bir toplumun ideolojisi büyük ölçüde, o toplumda üretilen teknoloji tarafından yaratılır.

Her toplumsal yapının kararlılığı ya da kararsızlığı, sınıfsal ilişkiler kadar, teknoloji-ideoloji dengesinde de yatar. Bir toplumun sınıfsal ilişkilerinin ardında o toplumun teknolojisi ve ideolojisi vardır. Bir başka deyişle, toplumun eriştiği teknolojik düzey, o toplumdaki sınıfların konumlarına ilişkin nesnel koşulları, ideolojik düzey ise öznel koşulları belirler. Teknoloji ve ideoloji denge durumunda olduklarında bu düzeyler de birbirleriyle uyuma durumunda olur. Böylece toplumsal değişme kararlı bir nitelik taşır.

Bir toplum, teknolojisini kendi üretmiyorsa, dışardan alıyor demektir. Bu durumda, teknoloji-ideoloji dengesi bozuktur. Çünkü, dışardan alınan teknolojiye uygun ideoloji hemen yaratılamaz.

Kimi zaman da bir toplum, dışardan ideoloji alır. İdeolojisini kendi üretemeyen toplum da, en az teknolojisini kendi üretemeyen kadar dengesiz olur. (Burada «ideoloji» terimini, Müslümanlık ve Marksizm gibi sert ideolojileri olduğu kadar, bir yaşam görüşünü belirleyen, bir yaşama ve iş yapma biçimini ortaya koyan yumuşak ideolojileri de kapsayan anlamda kullandığımı belirtmek isterim.) Çünkü, sınıfsal değişme ve gelişmeler, toplumun kendi iç dinamiği tarafından üretilmemiş olan, bu nedenle de doğal nitelik taşımayan, bir yabancı ideoloji şemsiyesinin baskısı altında kalarak yozlaşır. Üstelik de, kullanılan teknoloji ile uyum sağlaması ancak rastlantılara kalmıştır.

Eğitimin Anlamı

Her toplumsal yapının birinci işlevi, kendi kendini sürdürmektir. Bu kendi kendini sürdürme işlevini, eğitim yolu ile yerine getirir. Eğitim, en genel tanımıyla, «bireyin toplumsallaştırılması» amacına yöneliktir. Çocuk doğar doğmaz ailede başlayan eğitim, daha sonraları, okullardaki örgün eğitimle, arkadaş grupları içindeki etkileşim ile ve radyo, gazete, televizyon, sinema, tiyatro gibi kitle iletişim araçları ve sanat-edebiyat yapıtları aracılığı ile sürdürülür. Böylece, birey toplumsallaşır. Bir başka deyişle, toplumsal değerler, eğitim yolu ile bireye aktarılır. İşte bu nedenle eğitimin ama-

cının, bireye «istenilen davranış biçiminin kazandırılması olduğu» söylenmektedir.

Oysa, çağdaş eğitimcilerin unuttuğu çok önemli bir gerçek, eğitimin, teknolojinin geliştirilerek sürdürülmesi amacına da dönük olduğudur. Bir başka deyişle, eğitim, insan-oglunun teknolojik birikimini de bireye aktarır. Ancak bu birikimin aktarılması yoluyla, onun üzerine yeni gelişmeler eklenebilir.

Bireye toplumsal değerlerin aktarılması, ya da istenilen davranış biçimlerinin kazandırılması, aslında bir ideoloji taşıyıcılığıdır. Öte yandan, bireye, teknolojik bulguların ve bilgilerin de eğitim yoluyla aktarıldığı düşünülürse, bir toplumun, eğitim yoluyla, kendi teknoloji ve ideolojisini bireye aşıladığı ortaya çıkar.

Yukardaki çözümlemenin ışığı altında, eğitimi bir kez daha tanımlarsak, onun, «bir toplumun teknoloji-ideoloji dengesini bireye aktarma yolu» olduğunu görürüz. Pek doğal olarak, ancak mevcut olan bir olgu ya da kavramın aktarılması olanaklıdır. Bir toplumda teknoloji-ideoloji dengesi yoksa, onun bireye aktarılması da söz konusu olamaz. Dengesizlik durumlarında aktarılan olgu ve kavramlar, bireyi teknolojik uyumsuzluğa, ideolojik kargaşaya itmekten başka işe yaramaz. Onu çevresinden yabancılaştırır. Böylece, bireyle toplumun bütünleşmesi amacına yönelik olan eğitim, bireyi toplum dışına itmenin aracı olur.

Aslında uyumsuzluk ve kargaşa, bir toplumu ortadan kaldırmaz. Olsa olsa, onu yeni bireşimlere, yeni kimliklere götürür. Aynen sınıfsal çatışmalarda olduğu gibi, teknoloji-ideoloji uyumsuzluğunun toplumsal çözülmeye yol açması da «et-kileşim» yoluyla önlenir.

Kendi teknolojisini kendisi üretmeyen toplumlarda eğitim, dışarıdan alınan teknolojinin öğretilme yolu olur. İdeoloji konusunda da bu böyledir. Kendi ideolojisini üretmeyen toplumlar için, eğitim, yabancı ideolojilerin topluma aktarılma aracıdır. Fakat, her iki durumda da, çeşitli dengesizlik sorunları ortaya çıkar. Bu sorunların kaynakları temel top-

lumsal yapıda yatmakla birlikte o toplumun eğitim sistemi, görüntülerden sorumlu olur. Bir başka deyişle, bir toplum, kendi teknolojisini ve ideolojisini üretemeyince, beliren sorunlar, eğitim sistemi aracılığı ile bireylerin üzerine yansır.

Osmanlı'da Durum

Türk eğitiminin (özellikle ilkokuldan başlayıp, üniversitenin sonunda biten örgün eğitiminin) bozukluğu ve yanlışlığı Osmanlı'ya dayanır. Batı'nın üstünlüğünü savaş alanlarındaki yenilgilerle algılayan Osmanlı, çözümü, Batı'ya öykünmekte bulmuştu. Hem de öykünmeyi en kötü alanda yapıyordu: Batı'nın teknolojisinin yalnızca eğitim yoluyla alınabileceği gibi yanlış ve yetersiz bir yaklaşımla, Batılılaşma eylemi bir eğitim eylemi olarak başlatılmıştı. Açılan yeni ve Batı'daki benzerlerinin kötü örneği olan okullar, bugün bile birtakım kimseler tarafından övünçle Batılılaşma atılımımızın başlangıcı olarak nitelenirler. Oysa, gerek tüm olarak Batılılaşma eylemimiz, gerekse bunun eğitim kurumları yoluyla ele alınış biçimi hiç de övünülecek atılımlar değildir.

Yanlış eylem, filizlerini vermekte gecikmedi: Batı'nın teknolojisi yerine ideolojisi sızdı Osmanlı toplumuna. Eski teknolojik ve toplumsal yapı üzerine yeni bir ideoloji, Fransız Devrimi'nin belirlediği biçimde Batı ideolojisi geldi. Aslında, Batı'nın tam bir siyasal ve ekonomik denetimi altına girmiş olan Osmanlı için, Batı ideolojisinin etkisi çok da beklenmedik bir olay değildi. İlginç olan nokta, Osmanlı'nın kurtuluşunu, Batı'ya benzemek ilkesine göre düzenlenmiş olan eğitime bağlamaktı. Buradaki yanlış da iki katlıdır: Hiçbir toplum, yalnız eğitimle değişmez ve kurtulmaz, hele Osmanlı, Batılı eğitimle hiç kurtulmaz. Nitekim, Osmanlı'nın kurtuluşuna yönelik bu eylem, onun kurtuluşunu değil, ölümünü vuruladı. Bu tür bir eğitimin ürünü olan Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı'yı tarihin derinliklerine gömdü.

Batı ideolojisinin topluma aşılmasına yol açan eğitim kurumları, Osmanlı döneminde de öğrenci eylemlerine sahne olmuştu. Teknoloji-ideoloji dengesi iyice bozulmuş, öğrenciler sokaklara dökülmüştü. Aslında öğrenciyi sokağa dö-

ken olay, dışarıdan alınan ideoloji değil, aynen bugün olduğu gibi, teknoloji-ideoloji dengesizliğinin yarattığı umutsuzluktu. Bu umutsuzluğun ardında ise, çok daha önemli bir etken Batı'nın Osmanlı'daki her tür toplumsal, siyasal, ekonomik gelişmeyi engelleyici sömürüsü yatıyordu. Bunu göremeyen öğrenciler ise, bütün kötülükleri Halife-Sultan'ın baskısına bağlayıp, yanlış hedefe yönelik bir akıntının içinde sürüklenip gidiyorlardı.

Türkiye'nin eğitimle kurtulacağı ve bu eğitimin Batılı olması gerektiği düşüncesi, Osmanlı'dan gelir. Bu inanç Atatürk döneminde de pekiştirilerek sürdürüldü. Sürdürülmesi doğaldı. Çünkü, Atatürk'ün kendisi bu düşüncenin bir ürünüydü. Pekiştirilmesinin nedeni ise, altı yüzyıllık bir Osmanlı olgusunu yeni bir Türk Ulusu olayı ile silmek ve siyasal gücü de bütün toplumsal ve kültürel kökleriyle birlikte, dine ve geleneğe bağlı Halife-Sultan'ın elinden alıp, Atatürk'te simgeleşen TBMM'nin eline vermektir.

Cumhuriyet Dönemi

Yeni bir toplum yaratma çabası içinde, genç Türkiye Cumhuriyeti, eğitiminden büyük işler bekledi. Cumhuriyet'in eğitim sistemi aslında, bir tepki üzerine kurulmuştu: Amaç, Osmanlı'nın dinsel eğitimini ve onun etkilerini silmektir. Siyasal olarak doğru ve zorunlu olan bu amaç, kültürel ve ekonomik olarak büyük bir anlam taşımıyordu. Çünkü, Osmanlı'nın Batı boyunduruğuna girmesinin nedeni, eğitimin yetersizliği değildi. Yetersizlik teknolojideydi. Eğitim bunun ancak bir kısmını, üstelik de belirleyici olmayan kısmını yansıtıyordu. Teknolojik yetersizliğin asıl belirleyici kısmı, ekonomik yetersizlikti. Bunı da eğitim kurumları yoluyla gidermenin olanağı yoktu.

Cumhuriyet'i kuranların Halifecilere ve İslamcılara karşı bir savaş aracı olarak düşündükleri örgün eğitim, bu nedenle ideolojiye ağırlık veren bir nitelik taşıdı. Aynı zamanda Batı'ya da dönük olan bu eğitim, milliyetçilik, laiklik gibi yabancı ideolojilerin Türk toplumuna taşıyıcısı olarak işlev gördü. Atatürk'ün demir pençesi altında sağlanan bir eşgü-

dümlerle, dinsel bir İmparatorluk, halk egemenliğine dayalı bir Cumhuriyet'e doğru yol alıyordu. Örgün eğitim bunun en önemli araçlarından biriydi. Bu nedenle de teknolojiye dayalıydı.

Cumhuriyet tarihinde topluma teknoloji aşlamaya yönelen en önemli eğitim atılımı, «Köy Enstitüleri» yoluyla yapıldı. Köy Enstitüleri, eğitim yoluyla, köydeki teknolojiyi değiştirmeye yönelik bir denemeydi. Ne acıklıdır ki, tarihimizin teknolojik eğitime yönelik tek denemesi, ideolojik nedenlerle engellendi. «Komünist yetiştiriyor» gerekçesi ile Köy Enstitüleri kapatıldı. Aslında, Köy Enstitülerini kapattıranlar, değişen teknolojiye zarar görecektir olan egemen sınıf temsilcileriydiler. Büyük bir uzak görüşlülükle, köydeki teknoloji değişmesinin, kendi egemenliklerine son verecek toplumsal yapı değişikliğine dönüşeceğini görmüşlerdi.

1950 yılından sonra, örgün eğitim tam bir kargaşa durumuna girdi. Osmanlı'ya tepki olan eğitim, dilde eskiye dönülerek ve okullara din dersi konularak tersine çevrilmek istendi. Oysa, bu değişiklikler, toplumun teknolojik gereksinimlerinden uzak olan eğitimi daha da anlamsızlaştırdı. Bu anlamsız eğitim, günümüzde de sürdürülmektedir. Terim değişikliği yaparak, ya da belli dersleri koyup, belli dersleri kaldırarak öğrenciyi kendi anlayışına uygun biçimde koşullayacağını sanan iktidarlar elinde örgün eğitim gitgide anlamsızlaşmakta, toplumdan kopmakta, gerçeklerden soyutlanmakta, bireyi çevresine yabancılaştırmaktadır.

İşin ilginç yanı, bireyi topluma hazırlama işlevini yerine getirmeyen örgün eğitim kurumları, siyasal akımlara militan taraftar yetiştirir olmuştur. Üstelik bu militanlar göz kırpmadan şiddete başvurmakta ve cana kıymaktadırlar.

Bugünkü Durum

Yukarıda çok kısaca değindiğim tarihsel gelişim sonunda bugün örgün eğitim oldukça acıklı bir niteliğe bürünmüştür. Bu eğitimin temel özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

1. Türk eğitim sistemi ideolojiktir. Fakat, öğrenciye aşılacak istenen ideoloji artık eskimiş ve işlevselliğini yitir-

miştir. Osmanlı düşmanlığı ve Batı hayranlığı bugünkü Türk toplumsal yapısı çerçevesinde anlamlı değildir. Hele bu değerlerin «Atatürkçülük» adına öğrenciye aşılacak istenmesi durumu büsbütün gülünçleştirmektedir. Türk toplumunun dinsel niteliği İslam diye, onu Hazreti Muhammed'in zamanındaki koşullara geri götürmeyi istemek ne denli olanaksız ve saçma ise, Cumhuriyet'i Atatürk kurdu ve ilkelerini O belirledi diye, ülkeyi 1920'lerdeki değer ve inançlara bağlı kılmaya çalışmak da o denli anlamsız ve olanaksızdır.

2. Türk eğitim sistemi özgür düşüncenin gelişmesine karşıdır. Tekilcidir (monisttir). Sistemin bağınazlığı (düşünce softalığını) özendirici yanı iki özelliğinden gelir: Birinci özellik, ideolojik nitelik taşıyan bu eğitimin, aşılacak istediği eskimiş ideolojinin dışında kalan bir akımı, açıklamaya ve irdelemeye gerek görmeden mahkûm etmesidir. Bu tutum, ister istemez, öğrenciyi lehte ya da aleyhte kesin tavır almaya ve tekilci olmaya itmektedir. İkinci özellik ise, eğitimin biçiminden gelmektedir. Kitabın yazdığı ve öğretmenin söylediği gerçeğin tek ve biricik gerçek olduğu anlayışıyla yetiştirilen öğrenciye tartışma olanağı verilmemektedir. Karşı düşünceleri değil savunması, öğrenmesi bile yasaktır. Böylece, eğitimin biçimi öğrenciyi, ezberciliğe, düşüncesizliğe, yargıları irdelemeden kabule, düşünmeden eyleme geçmeye zorlamaktadır.

3. Türk eğitim sistemi, toplumun teknolojik gereksinmelerinin karşılanmasına yönelik değildir. Sistem, klasik lise ilkesine göre işletilmektedir. Teknik eğitim olanakları sınırlıdır. Klasik lise sistemi ise, her türlü teknolojik bilgi ve beceriden uzak, ancak üniversite öğrencisi adayı olabilen, topluma yararsız ve uyumsuz mezunlar vermektedir. Bırakalım kendi teknolojimizi kendimiz yaratmayı, dışardan aktardığımız ilkel teknoloji için bile yeterli eğitim yapılmamaktadır. Teknolojik gereksinimleri karşılamaya yönelik eğitim, lise düzeyinde olduğu gibi, üniversite düzeyinde de sınırlı kapasite ile ve yetersiz düzeyde yapılmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, liselerden işe yaramaz mezun çıktığı için,

üniversite kapılarında beliren büyük yığınların getirdiği öğrenci sayısının yarattığı baskıdır. Asıl neden ise, toplumun kaynak dağılımını etkileyen değer sistemidir. Teknolojiye yönelik eğitime değer verilmediğinden, kaynaklar hem ortaöğretimde, hem de yükseköğretimde verimsiz alanlarda kullanılmaktadır.

4. Türk eğitim sistemi, tarihsel, toplumsal ve teknolojik olarak ulusal ve özgün değildir. Sistem, Türk-İslam kaynaklarını kullanmak şöyle dursun, bu kaynakların örtbas edilmesine yöneliktir. Bu tür kaynakların kullanılmasına yönelik araçlar da (eski yazı, Arapça, Farsça vb.) son derece güç elde edilebilir biçime sokulmuşlardır. Öte yandan, Batı uygarlığına ve Batı tarihine ilişkin ne kadar anlamsız ayrıntı varsa, öğretilmektedir. Batı öğretildiğine göre, Batı'yı Batı yapan temeltaşlar öğretilse, yine de sistemin bir mantığından söz etmek olanağı doğacaktır. Fakat, böyle de yapılmamakta, mitoloji, din, endüstri devrimi bir yana bırakılarak, Otuz Yıl Savaşları'nın başlayış ve bitiş tarihleri gibi ayrıntılar ezberletilmektedir.

Bu mantıksız, anlamsız ve toplum dışı uygulamaya doğan tepki de aynı derecede anlamsız ve mantıksız ayrıntılarla uğraşmaktadır. Yalnızca biçim üzerinde odaklaşarak, özü gözden kaçırmaya koşullanmış kafalarımız, ders saatlerinin namaz saatlerine uydurulması gibi anlamsız bir önlem önermekten öteye gidememektedir.

Ulusal ve özgün olmayan eğitim sistemi, verdiği mezunların toplumda geçerli iş bulmalarını da sağlayamamaktadır. Lise mezunları on bir yıl gibi uzun bir dönem eğitim gördükten sonra, hiçbir işe yaramayan kişiler olarak topluma salıverilirler.

Üniversitelerimizin pek çoğunun mezunları için de aynı yargıyı verebiliriz. Böylece, ulusal ve özgün olmayışın sonunda, öğrenci, sistemli bir biçimde topluma yabancılaştırılmış, ondan koparılmış olur.

5. Türk eğitim sistemi, hem kendi içinde, hem de dış çevre ile tutarlı değildir. Kendi içinde tutarlı değildir, hem

dünyanın en üstün ulusu olduğumuz, hem de gerikalmış bir ülke olduğumuz öğretilir. Hem İslam yoluyla nasıl büyüdüğümüz ve dünyaya uygarlık dağıttığımız anlatılır, hem de bir İmparatorluğun İslamın yozlaşması yüzünden battığı gibi yanlış bir düşünce aşılanır.

Eğitim sistemimiz, dış çevre ile de uyumlu ve tutarlı değildir. Hem eğitimin erdemlerinden söz edilir, hem de aç kalmaya mahkûm bir sürü mezun verilir. İslam ilkelerini topluma yeniden uygulamayı savunan bir parti, iktidar ortağı iken, İslamın toplumları nasıl geri bıraktığı anlatılır. Türkiye'nin ancak sosyalizmle kurtulacağını savunan siyasal partiler, yayın organları, kişiler, özgürlükçü demokrasinin bütün olanaklarını zorlarken, okullarda sosyalizmin vatan hainliği olduğu düşüncesi aşılanır. Türkiye Cumhuriyeti'nin laik olduğu öğretilir, doğan çocuğun nüfusuna zorunlu olarak «İslam» yazılır. Çocuğa söz, yazı ve vicdan özgürlüğünün Cumhuriyet'in getirdiği nimetlerden olduğu söylenir. Mezun olunca, Ceza Yasasının 141, 142 ve 163'üncü maddeleriyle karşı karşıya bırakılır.

Özet olarak, Türk eğitim sisteminin bugün ilkokuldan üniversite sonuna dek çağdışı ve toplumdışı bir nitelik taşıdığını çekinmeden söyleyebilirim. Bu toplumun bir ürünü olmayan ve yalnızca toplumu yeniden biçimlendirmek için bir araç olarak kullanılan bu sistem, artık işlevini bütünüyle yitirmiştir. Bu nedenle de toplumdaki çelişkilerin çözümüne yardımcı eden değil, bu çelişkileri keskinleştiren bir nitelik kazanmıştır.

Nasıl Bir Kuşak Yetiştiriyoruz?

Şiddet eylemlerinin tırmanma eğilimi gösterdiği günlerde, gençleri suçlama yeniden doruk noktasına ulaştı. Fakat, bu suçlamaları yaparken hiç düşündük mü acaba, bu gençler nereden geliyorlar? Gökten zembille mi inmekteler bunlar? Yoksa, bunların hepsi Moskova'da, Pekin'de, Riyad'da mı eğitiliyorlar?

Bu soruların yanıtları açık. Bu gençler, bu insanlar, bu

toplumun ürünleridir. Biz yetiştirdik onları. Siyasetçisiyle, öğretmeniyile, yazarıyla, sanatçısıyla, biz.

Şimdi, buraya dek yaptığımız çözümlemeleri akılda tutarak soğukkanlı bir biçimde düşünelim: Yazarı, çizeri, sanatçıyı, düşünürü, yani toplumun resmi organlarının görelisi olarak serbest bıraktıklarını bir kenara koysak ve tam denetim altında olan örgün eğitime eğilsek, acaba, bu sistem nasıl bir kuşak yetiştiriyor?

1) Bugün yetiştirdiğimiz kuşağın ilk niteliği, kendi gibi düşünmeyi duraksamamız' «vatan haini» diye nitelemesidir. Üstelik bu kuşağa, «vatanın kurtarılması» görevi de verilmiştir. Hem de Atatürk tarafından. Yine bu kuşak, bir kez (1960 yılının 27 Mayıs'ına varan dönemde) vatanı kurtaranlar olarak alkışlanmıştır da. Daha sonra, (1971 yılının 12 Mart'ına varan dönemde) «vatan haini» olarak kovalanmış, tutuklanmış, öldürülmüştür bu kuşak. Bu kuşak, ne '23'lüdür, ne '47'li, ne de '55'li. Bu kuşak, «gençlik kuşağıdır». Sürekli değişen kişilerden oluşan, ama hemen her dönem kendinden önceki gençliğin mirasını devralan ve kendinden sonraki gençliğe miras bırakan «gençlik kuşağı».

Bugüne dek gençliğe hem kuramsal, hem de uygulamalı olarak vatanı kurtarmayı öğretmişiz; hem de kendi gibi düşünmeyenlerin vatan haini olduklarını vurgulamışız. Ama zaman değişmiş. Toplumsal yapı değişmiş. Siyasal akımlar değişmiş. Bizzat siyasetin kendi değişmiş. Değişmeyen yalnız eğitim sistemimiz, onun biçimi ve içeriği.

2) Bugünkü genç kuşağın ikinci niteliği, toplumdan kopuk oluşudur. Bu kuşağa «toplumumuzun değerleri» aktarlamamıştır. Çünkü, toplumumuz bu «değerler»in ne olduğu konusunda bir düşünce birliğine sahip değildir. Öğrenciye aktarılan değerler genellikle birbiriyle çelişen ve toplumsal gerçeğe de çok uymayan olgulardır. Değer sistemini bir yana bıraksak bile, gencin, toplumla bütünleşmesinde en önemli araç olan ekonomik öğeyi bile gerçekleştirememişiz. Ona, gelecek güvencesi, toplumsal güvenlik ve iş güvencesi verememişiz. Canını yitirme pahasına tamamladığı yüksek öğrenim-

den sonra bile, yaşamını kazanabileceği bir işe atanabilmesi için iltimas istemiştir. Zaten eğitim sırasında da kendi toplumunu, kendi öz değerlerini, kendi toplumunun gereksinmelerini öğretmemiştir ki ona. Türk eğitim sistemi bireyin toplumla bütünleşmesine değil, topluma yabancılaşmasına yönelik nitelikler taşımaktadır günümüzde.

3) Yetiştirdiğimiz kuşağın üçüncü niteliği, öfkeli oluşudur. Sistem onu böyle yetiştirmektedir. Dünya egemenliği öyküleriyle öğrendiği tarih ve az gelişmişlikle vurgulanan şimdiki zaman, genci sarsmakta, onu öfkeye itmektedir. Gençlik bir ölçüde zaten öfkeli. Toplumsal ve ekonomik sorunlarla kuşatılmasa bile, kendi sorunları ona yetecektir. Fakat, Türkiye'de belki de, gençliğinin, gençlik sorunlarının bilincine varmadan ölür. Aslında katil, onu yetiştiren toplumdur.

Öfkenin ardında yatan nedenlerden biri, gence hem vatan kurtarma görevinin verilmesi, hem de baskı altında tutularak ezilmesidir. Dernek kurması, siyasal eylem yapması sınırlandırılmıştır. Böylece, kendisinden beklenenle, olanaklı olan, uyumsuzluk içindedir. Üstelik eğitimin toplumdan kopukluğu geleceğinin belirsiz, eğitimde geçen zamanının anlamsız oluşu onu iyice öfkeli yapmaktadır.

4) Ürettiğimiz gençliğin dördüncü niteliği, bilgisizliğidir. Bu bilgisizliğin altında yatan neden, son yıllarda üniversitelerde aksayan eğitim değildir. Bundan çok daha temelde, öğrenciye verilen eğitimin toplumsal gerçeklerden ve toplumun teknolojik gereklerinden kopuk oluşu, üretilen gencin bilgisizliğine yol açar. Öğrenci ne kendi konusundaki kuramsal ve uygulamalı bilgilere tam anlamıyla sahiptir; ne kurtaracağı vatanın toplumsal özelliklerini bilir, ne de uğrunda öldüğü ve öldürdüğü İslamcı ya da Marksçı modelin ayrıntılarından haberdardır.

İşte, örgün eğitim kurumlarının ürünü, yukarıda dört ana noktada niteliği belirtilmiş olan kuşaktır. Üstelik, örgün eğitim kurumları dışında kalan etkin öğeler de, bu ürünü düzeltmek yerine, onu pekiştirmektedirler. *Yazar, çizer, düşünür takımımız, basit şemaların dışına çıkmaktan özenle ka-*

çınmaktadır. Basın, siyasal partiler, sanatçılar, kitle iletişim araçları, hep bu toplumun ürünleri olarak, eğitim sistemimizin meyvelerini pekiştirirler.

İşte, bütün bu gerçeklere karşın, kendimizden utanmadan, sorumluluklarımız aklımıza bile gelmeden hepimiz gençliği suçlarız. Oysa, asıl suçlu biziz.

Çözüm Önerileri

Türk eğitim sisteminin düzeltilmesine ilişkin önerileri belirlemeden önce bir gerçeğin herkesçe kabul edilmesi gerekir: *Eğitim, bir toplumsal yapının belirleyici ögesi değildir.* Çok önemlidir, fakat belirleyici değildir. Bir başka deyişle, eğitim yolu ile toplumsal yapı biçimlendirilemez. Olsa olsa önemli ölçüde etkilenir, fakat biçimlendirilemez.

Bu açıdan konuya bakıldığında, mevcut eğitim sistemimiz de mevcut toplumsal yapımızın bir ürünü olmakta, dolayısıyla, düzeltilmesi, hem olanaksız denecek kadar zor, hem de gereksiz gibi gözükmektedir. Oysa, eğitim sistemini her derde deva sanmak ne denli yanlışsa, onu toplumsal yapının basit bir türevi olarak ele alıp kendi haline bırakmak da o denli yanlıştır. Her iki tutum da toplumsal yapı ile eğitim arasındaki ilişkinin iki yönlü işleyen bir etkileşim olduğunu dikkate almadığı için yanlıştır. Şimdi bu etkileşimi akılda tutarak, temel önerileri kısaca sıralayalım:

1. Sistem tekilci niteliğinden kurtarılmalıdır. İlkokuldan üniversite sonuna dek, resmi ideolojinin belirlediği tek ve biricik doğruyu ezber yoluyla öğrenciye aktarmaya çalışmaktan vazgeçilmelidir. İslamdan, sosyalizme dek, bütün düşünce akımları, tartışmalı olarak öğrenciye sunulmalı, eğitim, çoğulcu demokrasinin ilkelerine uygun bir özgürlük ortamı içinde yapılmalıdır. Bunun için de gerekli bütün bilgilerin irdelemeli olarak öğrencinin önüne getirilmesi sağlanmalıdır. Ezbere dayalı yöntem kesinlikle bırakılmalı, adına «aktif metod» denilen ve yine dışardan aktarma olan, güya katılıma dayalı yöntem yerine, gerçek tartışmaya dayalı eğitime gidilmelidir. Kazandırılmak istenen tutum bağınazlık değil, hoşgörü olmalıdır.

2. Klasik lise sistemine dayalı eğitim düzeni tümüyle kaldırılmalıdır. Bütün orta öğretim (gerekirse ortaokul ve lise birleştirilip süreleri kısaltılarak) teknik eğitime yöneltilmelidir. İlkokulun niteliği de buna koşut olarak değiştirilmeli, öğrenci, ortaöğretimdeki meslek eğitimine yönlendirilmiş olarak mezun edilmelidir. Her ortaöğretim mezunu, muhakkak teknik bir beceri kazanmış olmalıdır.

3. Üniversiteler, özerkliklerinin, toplumsal sorumluluklarını unutturmasına yol açmayacak bir biçimde yeniden örgütlenmelidirler. Bunun bir yolu, özerklik içinde, öğrencilerin de yönetime katılmalarıdır. Ancak, mezun edeceği ürünlerin yönetime katılması yoluyla uygulayacakları denetim, özerkliklerini zedelemekten sorumluluklarını üniversiteye hatırlatabilir.

Aslında bu üç temel önlem, tüm eğitim sisteminin baştan aşağı değişmesini ve yeniden örgütlenmesini gerektirmektedir. Bunun ne denli zor bir iş olduğu ortadadır. Fakat öneriler ortaya atılmazsa, bu önerilere koşut olarak eyleme geçmek sürekli bir biçimde düş niteliğini korur. Türkiye'nin ise düşlerle yitirilecek zamanı kalmamıştır.

Sonuç

Türk toplumu Orta Asya steplerindeki göçebelikten yerleşik İslam kültürüne geçişi, onun üzerine de Atatürk Devrimlerini yaşamıştır. Artık ne Orta Asya'ya, ne Dört Halife dönemine, ne de Mustafa Kemal Atatürk'ün zamanına geri dönmek olanağı vardır. Aslında bu geri dönüşler gerekli de değildir. Türkiye'nin önünde tüm bir gelecek ve yepyeni birleşimler yatmaktadır. Önemli olan, Türkiye'nin kendi teknolojisini ve kendi ideolojisini kendi üreten bir ülke durumuna gelmesidir. Yoksa, Batı'dan aldığımız ilkel montaj teknolojisini, Hazreti Muhammed zamanındaki İslam ideolojisi ile birleştirir, üstünde «Bismillâhirrahmanirrahim» yazılı 302 Mercedeslerle, Amerikalıların özendirmesi ve öğütleri ile geliştirdiğimiz karayollarında ölüm saçarız. Ya da, «Kahrolsun emperyalizm!», «Tek yol İslam!» diye bağırarak tıp ve mü-

hendislik fakültelerini bitirir ve kapağı bir an önce Amerika'ya atarız.

Günümüz Türkiye'sindeki insan-doğa ve insan-insan ilişkileri sınıfsal dengesizliklerin etkilerine ek olarak teknoloji-ideoloji dengesizliği yoluyla da gittikçe keskinleşmektedir. Hiç kuşkusuz, bu keskinleşme Türk toplumunun yok olduğunu değil, siyasetten eğitime, bilimden sanata, her alanda yeni bireşimlerin, yeni çözümlerin yaklaştığını muştuluyor.

İslamcılar, devr-i saadet'e (Hz. Muhammed'in dönemine) geri dönme özlemlerini bırakıp, sosyalistlerle ve sosyal demokratlarla uyuşma ve kesişme noktaları aradıkları, sosyalistler şematizmi bir yana itip Türkiye'nin kendine özgü öznel ve nesnel koşullarına eğildikleri, Orta Asyacılar ülkücülük düşünden uyanıp çoğulcu demokrasinin kuralları içinde yeni bağlamlar aradıkları zaman Türkiye'nin genç kuşağı bu yeni bireşimlere ve çözümlere oldukça yaklaşmış olacaktır. Ne yazık ki, bu konuda kendilerine yardımcı olacak kimse yoktur. Ne çok hızla değiştiği için onları da şaşırtan toplumsal yapı, ne de artık tümüyle yozlaşmış olan mevcut eğitim düzeni onlara yol gösterebilir. Tek umut, gençlerin yine kendilerinde ve ittifak kurdukları toplumsal sınıflardadır.

Bugün onları şiddete iten bu toplum, aynı zamanda yeni bireşimlerin filizlerini de bağrında taşımaktadır.

Yaşadığımız günler, mevcut sınıfsal dengelerin değiştiğine tanık olmaktadır. Gençliği yozlaştırıp, onun kendi kendini yoketmesine yol açan olgu budur. Sınıfsal kargaşa toplumsal yapıyı da önemli ölçüde bulandırmakta, birtakım gerçeklerin kolay görülmesini engellemektedir. Buna karşın yine de gençler yeni bireşimlerin ve çözümlerin filizlerini değerlendirebilirler. Yeter ki bu toplum onlara tetiği çekmeden önce, «Niçin?» diye soracak kuşkuculuğu aşılansın ve bu soruyu sorup yanıtını dinleyecek zamanı versin...

ORTAÖĞRETİMDE DERS KİTAPLARI ÜZERİNE

Her kitap bir dünyadır. Kitaplardan oluşan bir eğitim düzeni ise, başlı başına bir evren niteliği taşır: İnsan kendi kendisini bu evren içinde üretir.

Yazı bir simgedir: İnsanın, doğanın insanlararası etkileşimin gizlerini keşfeden insanın, bilgi birikimini kendinden sonraki kuşaklara aktarmak için kullandığı bir simge.

Yazı, basılınca kitaplaşır. Kitap, eğitim düzeninin içine girince sistemleşir. İnsan, böylece, yazıdan kitaba, kitaptan eğitim düzenine dönüştürdüğü bir bilgi aktarması süreci içinde, insanı yaratır.

Cinsel ilişki ile insanı doğuran insan, eğitim ilişkisi ile de onu insanlaştırır, toplumsallaştırır, kendine benzetir ve en önemlisi, kendini aşar. Her kuşak bir önceki kuşaktan daha öndedir. Çünkü, kendinden önceki kuşağın deneyim birikimi, yani kendinden önceki kuşağın vardığı sonuç, onun için ancak bir başlangıç noktasıdır.

Çevresinin ürünü olan insan, koşullanmış insandır. Çevresini değiştiren insan ise, koşullanmalarından kurtulmuştur artık.

Eğitim, insanın hem çevresine uyum yapmasını hem de onu aşarak, değiştirmesini sağlar. Aslında, gerek teknolojik, gerekse ideolojik ilerleme, ancak çevrenin koşullandırılmalarının aşılmasıyla olanaklıdır. Çünkü, çevreye aynen uyum, mevcut durumun değişmeden sürmesi anlamına gelir.

Eğitimin uyum sağlayıcı yönü, hem teknolojik, hem de ideolojik birikimin aktarılmasında görülür. Teknolojik birikimin aktarılması, insanın madde ile ilişkisini belirlerken,

ideolojik birikim aktarılması da, insanın insanla ilişkisini saptar. Bu açıdan, eğitimin ilk adımı, «var olana uyum» biçiminde görülür. Zaten aksi pek olanaklı da değildir; hiçbir toplum, hiçbir düzen, kendini yok edecek bir eğitim düzeni üretmez. Oysa, sonuç ortadadır: Teknolojik ve ideolojik değişme ve gelişme hiçbir zaman durmamıştır. Bu sürecin gizi, insanın hem doğa ile hem de kendi hemcinsi ile olan etkileşiminin diyalektik niteliğinde yatar: *Kendine benzeyeni, kendini sürdürecektir olanı yaratmaya çalışan insan, gerek doğadaki, gerek insandaki, gerekse kendi yarattığı toplumdaki ve eşyadaki devinim sonucu ancak kendini aşan insan üretir. Çünkü, insanın kendisini yineleyerek sürdürmesi olanaksızdır. Olanaklı olan, ancak kendisini aşarak sürdürmesidir. Bu gerçeğin ardında yatan olgu, insanın gerek doğa ile gerekse kendisi ile olan ilişkilerinin temelde birer çelişki niteliği taşımasıdır. Değişme olayının ardında diyalektik, diyalektiğin ardında ise bu iki çelişki yatar.*

Yazı, kitap ve eğitim, kendini ve doğayı aşmaya çalışan insanın, bu savaş içindeki üretiminin birbirini bütünleyen araçlarıdır. İnsan, kendisini ve doğayı aşmaya çalışırken üç konuda üretim yapar: Mal ve üretim aracı üretir, hizmet üretir, kendisini üretir. *Toplumdaki üretici güçlerin en yaratıcısı, en güçlüsü, en dinamiği olan insan, yine kendi eliyle kendini biçimlendirir.*

Kitabın bütün önemi tam bu noktada ortaya çıkar işte. İnsanın insanı üretmesi eğitim süreci ile olur. Eğitim sürecinin temelini ise kitap oluşturur. Mekanik ve elektronik bütün gelişmelere karşın, kitap, hâlâ eğitimdeki yerini ve önemini korumaktadır.

Kitabın İşlevi

İnsanoğlunun gelişmesi, yazının icadı ile birden hız kazanmıştır. Çünkü, artık teknolojik ve ideolojik bilgi birikimi çığ gibi artan bir biçimde çağların ötesinden büyüyerek gelmekte ve geleceğe doğru, hızı çoğalarak devam etmektedir. Batı'da Gutenberg, bizde İbrahim Müteferrika, kitabın, eğitim sistemi içindeki yerini pekiştiren kişilerdir.

Aslında, kitabın eğitim ve kültür bakımından önemi, matbaanın icadından çok öncesine dayanır. Yeryüzündeki tek-tanrılı dinlerin kitaba dayandığı düşünülürse, ideolojik bütünlüğün sağlanması bakımından yazılı yapıtların işlevi ortaya çıkar. Her dünya görüşü, kendi bütünlüğü içinde, gerekli eğitimin yapılmasını yazılı yapıtlara bağlamıştır.

Bunun tam tersi de doğrudur. Kendi ideolojisini başka ideolojilere karşı korumak isteyenler, başka ideolojilerin ürettiği yapıtları yoketme eğilimi göstermişlerdir. Yakın tarihteki örneklerini Nazi Almanyası'nda gördüğümüz bu davranış Engizisyon dönemi Avrupa'sında çok yaygındı. Aynı konuda büyük İslam bilgini İbni Haldun, buruk bir ifade ile şöyle yazar: «İlimler çok olduğu gibi kavimler ve milletler arasında hakim ve filozoflar da çoktur. Elimize geçmeyen ilmi eserler, elimize geçenlerden daha çoktur. Halife Ömer (onu Tanrı yargılasın) Fars fetholunduğunda eski Farslardan kalma eserleri yok etmeyi emretmiş olduğu için, Farsların ilimleri ve eserleri yok oldu gitti. Keldanilerin, Süryanilerin ve Babil ahalisinin ilimleri, kendi çağlarında bilginlerinin meydana koydukları eserler ve bunların neticeleri nerde? Kıptilerin ve onlardan önce gelip geçen kavimlerin ilimleri, kitap ve eserleri nerde? Me'mun ecnebi dillerden tercüme ederek meydana çıkarmayı emrettiği ve tercüme edenler çok olduğu ve pek çok paralar sarfettiği için ancak bir kavmin ilmi ve eserleri saklanabildi ki bu kavim de Yunanlılardır. Yunanlılardan başkasının ilimlerine vâkıf olmadık.» (İbni Haldun, *Mukaddime I*, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, Maarif Basımevi, İstanbul, 1954, s. 97-98).

Kitap sorunu eğitim düzenine, eğitim düzeni ise belli bir dünya görüşüne dayanır dedik. Şimdi kitap sorununu sağlıklı bir biçimde ele alabilmek için, bu sorunun dünya görüşü ve eğitim düzeni ile olan ilişkilerini tarihsel bir görüş çerçevesi içinde algılamaya çalışalım.

Eğitimin Toplumsal Rolü

Türk-İslam geleneğinde eğitimin çok özel bir yeri vardır. Bugün bile, ulusal ekonomik kalkınmamız dahil, hemen her

sorunumuzun çözümünü eğitimden bekleyen çok kişi görebiliriz. Oysa, eğitimin, toplumsal yapının *tek belirleyicisi* olmadığı açıktır. Hatta eğitim, toplumsal yapının *temel belirleyicisi* de değildir. Toplumsal yapının temel belirleyicisi, o toplumun üretim ilişkileri ile ideolojisi arasındaki etkileşimdir. Eğitim, ancak etkileşimin sonunda, egemen çözümün sürdürülmesinde bir araç olur. Bir başka deyişle, *eğitim, bir toplumun üretim ve mülkiyet ilişkileri ile o toplumun ideolojisi arasındaki etkileşimle belirlenir ve bu etkileşimin ortaya koyduğu çözüm yolunun topluma aktarılmasında işlevsel bir araç olur.*

O zaman akla şu soru gelmektedir: Gerçek böyle iken, niçin yıllardır, hatta yüzyıllardır Türk-İslam geleneği, toplumun bütün sorunlarının çözümünü eğitimden beklemiştir? Niçin, hâlâ günümüzde eğitim yoluyla toplumsal yapının birleştirilmesine bel bağlayanların sayısı bu denli çoktur? Üstelik Atatürk, Türk toplumunu eğitim yoluyla değiştirmemiş midir? Eğitim, belirleyici öge değilse, Atatürk, bu başarıyı nasıl sağlamıştır? Kanımca bu soruların yanıtları verilmedikçe, günümüzün ortaöğretiminde gözümüze çarpan kitap sorununa sağlıklı bir çözüm getirmemiz olanaklı değildir.

Türk-İslam toplumlarının eğitime verdikleri önem, medreseler dönemine dek geriye gider. İslamın yayılmasında iki önemli öge vardır: Cihad ve eğitim. Bu nedenle İslam dini, ilk zamanlar bütün ibadethanelerini aynı zamanda bir eğitim kurumu olarak da kullanıyordu. Kur'an'a ilişkin eğitim, cami ve mescit gibi ibadet yerlerinin birinci işlevleri arasındaydı. İslam daha o zamanlar devlet gücü ile birlikte eğitimin önemini kavramıştı. İlginç olan nokta, İslamda ilk bağımsız eğitim kurumlarının Şiiler tarafından açılmış olmasıydı. Sünnîler henüz eğitim yeri ile ibadet yerini ayırma gereksinmesini duymadan, Fatimîler, Dârü'lilim adıyla anılan ilköğretim kurumlarını ayrı binalar halinde oluşturmaya başlamışlardı.

Bir süre sonra Sünnî Müslümanlar da eğitim kurumlarını bağımsız binalar biçiminde örgütlemeye başladılar. İlk Sünnî medresesi Sâig el-Nişaburî adına 10. yüzyılda açıldı.

Daha sonra sayıları artan ve fıkıh, kelâm, hadis, tefsir ve Kur'an okutulan bu medreseler, İslam dininin serpilip gelişmesinde eğitimin rolünü simgeliyorlardı. İşin ilginç olan yanı, güçlü İslam devletlerinin kuruluşuyla, medrese yapımının da hız kazanması olayının birbirine koşut gelişmesiydi. Bir başka ilginç nokta, genellikle ibadet yeri ile eğitim yerinin aynı bütün içinde algılanmasıydı. Külliye biçiminde oluşturulan camiler ve medreseler, bugün de İslam kültürünün görkemini vurgular. Medrese olayına siyasal açıdan baktığımızda, devletin gücü ile bunların nitelik ve nicelik olarak kuvvetlenmeleri arasında kesin bir bağlantı olduğu ortaya çıkar. Bu durum da bize, eğitimin, aslında siyasal gücün bir işlevi olduğunu bir kez daha anımsatır.

Osmanlı'da Eğitimin İşlevi

Devlet ile eğitimin ilişkisi yalnız İslam kültürünün bir sonucu değildir. Günümüz toplumunu bile hâlâ egemenliğinde tutan «eğitimle kalkınma ve sorun çözme» anlayışı çok daha temelli bir biçimde Osmanlı devlet düzeninin yapısından kaynaklanır. Bilindiği gibi, Osmanlı devlet yapısı büyük ölçüde devşirme sistemine dayanırdı. Genellikle Ortodoks Hristiyan uyrukluların çocuklarından gereksinmeye göre, üç, beş, ya da yedi yılda bir, on bin kişiye kadar adam toplanırdı. Bu çocuklar önce İslam dinine kabul edilir, sağlık muayeneleri yapıldıktan sonra yetiştirilmek üzere ya saraya, ya da Müslüman ailelerin yanına verilirdi. Yetenekli ve gösterişli olan çocuklar, saray hizmetleri için yetiştirilmek amacıyla eğitilirlerdi. Küçük yaşta saraya alınan devşirme çocuklar, önce dış saraylarda Müslüman dini ve Osmanlı dili konusunda öğretim görürlerdi. Daha sonra, bunlar Enderun'a alınırlar, burada İslami bilimler, matematik, felsefe, güzel sanatlar ve saray yönetimi konusunda yetiştirilirlerdi. Enderun mektepleri o dönem için gerçekten iyi bir eğitim vermek üzere düzenlenmişlerdi. (Günümüzdeki Galatasaray Lisesi'nin kökeni, Enderun mekteplerine kadar dayanır.) İşte Enderun'da yetişmiş olan devşirme gençler, daha sonra Osmanlı düzeninde başvezirliğe kadar yükselmişlerdir.

Önemli olan, toplumdan koparılmış çocukların eğitim yoluyla, Osmanlı devlet yapısının temel direkleri durumuna getirilmeleridir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan sonra, Türk asılzadeliğini ve onların gücünü temsil eden Çandarlı Halil Paşa'nın boynunu vurdurunca, devşirme vezirlerin devlet yönetimindeki ağırlıkları iyice arttı. Çandarlı'nın yerine sadarete getirilen Mahmut Paşa, bir devşirmeydi. Böylece, İmparatorluğun merkezi yapısında zaten önemli bir yere sahip olan devşirmeler, iyice güçlendiler. Bu, ne bir rastlantı idi, ne de bir Padişah kaprisi. Olay, İmparatorluğun Batı'ya açılması ve Osmanlı ailesinin, Türk feodalitesi ile hesaplaşmasıydı. Böylece, İmparatorluğun sahibi olan aile, siyasal yapıyı, feodallerin etkisinden kurtarıp, merkezi bir güce dayıyordu. Merkezi gücün ise toplumda ekonomik, etnik ya da feodal bir kökü kalmıyordu. Çünkü, Yeniçeriler dahil, (yani, vurucu askeri güç dahil) merkezi yapı, devşirme ilkesi üzerine kurulmuştu. İşte eğitim bu düzenin temel mekanizmasıydı. Toplumdan koparılan kişiler, âdeta soyut bir devlet adına yetiştiriliyor ve Padişahın hizmetine sokuluyordu. Reaya tanınan can ve mal güvenliğinin, merkezi yönetimin memurlarına tanınmamış olması, bu soyut devlet kavramını, hemen somuta dönüştürüyordu: Ya Padişaha iyi hizmet edilir, ya da can ve mal elden giderdi. (Pek doğal olarak bu düzen burada ideal biçimi ile anlatılmıştır. Amaç, eğitimin Osmanlı yapısındaki önemini vurgulamak olduğu için; sistemin, toplumsal, ekonomik ve siyasal gerçekler karşısında nasıl yozlaştığı konusuna girmiyorum.) Timar sistemine dayalı sipahiler de böylece, doğrudan Padişaha bağlı bir merkezi güç ile dengelenmiş oluyordu.

Görüldüğü gibi, Osmanlı'nın âdeta toplumdan soyutlanmış dinsel-geleneksel kaynaklı, merkezi İmparatorluk yapısı, büyük ölçüde devşirme sistemine, devşirme sistemi ise eğitim düzenine dayanıyordu. Böylece eğitim, İmparatorluk yapısının en önemli temel taşlarından birini oluşturunuyordu. Eğitimin Osmanlı'daki yeri o denli önemlidir ki, birçok Batılı bilim adamı, devşirme sistemine dayanarak, Osmanlı İmpara-

torluğu'nun toplumsal yapısının, kişinin her türlü yükselmesine açık, akışkan bir nitelik taşıdığını öne sürmüştür.

Osmanlı'da bu denli önemli bir işlev sahibi olan eğitim, İmparatorluğun yıkılışında da büyük bir rol oynadı. Böylece, günümüzde, eğitime abartılmış olarak verilen büyük önemin bir nedeni daha ortaya çıktı: Dış sömürü ile birlikte, iç düzenin kaçınılmaz yozlaşması, İmparatorluğu güçsüzleştirince, Batı, önce ekonomik ve siyasal etki yoluyla, sonra da Batı modeline göre aktarılmış olan eğitim kurumları aracılığıyla Osmanlı'yı pençesine aldı. Böylece, tek kurtuluş yolu, yalnızca Batılılaşmak olarak algılanmaya başlandı. Aslında, gerçekten de kurtuluş için başka bir yol kalmamıştı.

Eğitim ve Batılılaşma

Batılılaşma akımlarının askeri bürokrasi içinde yandaş bulması da bir rastlantı değildir. O dönemde, hem siyasal güç askerlerin elindedir, hem de Batı'ya en açık kurum, gerek ordu, gerekse onun okulu Harbiye olarak, askeri bürokrasidir. Fransız Devrimi'nin etkileri, geç de olsa, Abdülhamid'in tahtını sarsmaya başlamıştır. Nitekim, bir anlamda genç Osmanlılar eyleminin devamı sayılan genç Türkler akımı, sonunda İmparatorluğun yönetimine el koyar. Bu ise, artık Osmanlı'nın sonunu simgeler. Burada hemen bir noktaya dikkati çekmek isterim: Batılılaşma, eğitim yoluyla toplumu etkileyen bir güç olarak belirlediğinden, o andan başlayarak, aydın-halk ikiliği de belirginleşir. Halk, kendi yaşamı içinde oldukça eylemsizdir. İmparatorluğun sorumluluğunu duyanlar ise özellikle asker bürokrasi çekirdeği etrafındaki aydınlardır. Aralarındaki ilişki zaten kopuk olan bu iki toplumsal katman, Batılılaşma düşüncesinin aydınlarca benimsenmesinden sonra birbirlerine iyice yabancılaşırlar.

Eğitime günümüzde verilen önemin tarihsel kökleri bunlarla da kalmaz. En sonunda, siyasal iktidarı ele geçiren Atatürk ve arkadaşları, yeni bir toplum yaratmayı amaçladıkları için, iktidarlarını, yeni bir kültür, yeni bir ideoloji ile pekiştirmek istediler. Bu isteklerini uygulayacak mekanizma ise, hiç kuşkusuz eğitimdi. Böylece, Harf Devrimi'nden, Dil

Devrimi'ne, Kıyafet Devrimi'nden Tarih Devrimi'ne, siyasal düzen değişikliğinden kültürel yapı değişikliğine dek, bütün atılımları, eğitim yolu ile topluma benimsetmek istediler. Bunu büyük ölçüde başardılar da. Herkes sandı ki, bu büyük başarı, eğitimin başarısıdır. Oysa, başarı eğitimin değil, siyasal iktidarı ele geçirmenin, yani siyasal gücün başarısıdır. Hatta eğitim, bu konuda oldukça beceriksizce ve yetersiz olarak kullanılmıştır. Çünkü çağdaş eğitimin gereklerine uygun mekanizmalar da, olanaklar da yoktu o zamanlar. Üstelik de 1949'dan başlayarak, eğitim, Atatürk'ün özlediği anlamdaki devrimciliğini de yitirmişti. Yani, eğitime, bütün olanaksızlıklara ek olarak, yeterli zaman da verilmemişti yeni toplumu yaratmak için.

Burada karıştırılan nokta, siyasal iktidarın gücü ile, eğitimin gücüdür. *Eğitimin gücü, ancak siyasal iktidarın gücü ile desteklendiği zaman bir anlam ifade eder.* Yoksa, eğitim tek başına ne bir toplumu biçimlendirir, ne de bir grubu, muhalefetten alıp, iktidar koltuğuna oturtur. Üstelik eğitim, toplumsal ve ekonomik bütün öteki oluşumlara ters de düşemez. *Bir başka deyişle, eğitim ancak, toplumun genel değişme doğrultusunda işlev sahibi olur.* Bu doğrultuyu değiştirmekte, özellikle kısa dönemli olarak görev yapamaz. Olsa olsa, toplumun önüne yeni seçenekler koyabilir. Bu seçenekler ise, denenip maddi temel kazanmadıkça, ya da onlardan birini destekleyenler iktidara gelmedikçe bir anlam taşımazlar. (Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu ideolojik bunalım, bütün temel düşünce sistemlerinin her türlü fraksiyonun yalnızca zihinsel eylem yoluyla topluma ithal edilmiş bulunmasıdır. Bunlar, maddi temel kazanmanın denektaşında deneninceye, yani kendilerine karşı siyasal tepkileri ölçme olanağı ortaya çıkıncaya dek bu kargaşalık sürecektir.)

Eğitim, toplumu tek başına biçimlendirmez ama, toplumu biçimlendiren öteki toplumsal, siyasal ve ekonomik öğelerin zaman zaman önüne geçebilir, ya da bunların gerisinde kalabilir. Aslında bu uyumsuzluk doğaldır. Çünkü, hiçbir toplumda bütün öğeler ve kesimler her zaman aynı hızda birbir-

leri ile uyum içinde değişmez. Konuya bu açıdan baktığımızda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitimin bir ölçüde de olsa, toplumun önünde gittiğini, bugün ise bütünüyle geri kaldığını görüyoruz. Bir başka biçimde söylemek gerekirse, bugünkü toplumsal-ekonomik yapımızı çarpık bir biçimde geliştirmekte olan kapitalizm diye nitelersek, bugünkü eğitim düzenimizin bu yapının bile gerisinde kaldığını görmekteyiz. İşte ortaöğretimde kitap sorunu, böyle bir eğitim düzeninin bir parçası olarak ele alınmak zorundadır.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet'in kuruluş yılları eğitim açısından da heyecanlı yıllardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneği 1734'te Üsküdar'da açılan Hendesehane'ye, 1173'te açılan Deniz Mühendis Okulu'na, 1793'te açılan Kara Mühendis Okulu'na ve sonunda II. Mahmut'un 1824'te başlattığı eğitim reformuna dayalı olan eğitim yolu ile Batılılaşma, artık siyasal iktidarın tüm gücünü arkasına almıştı.

Bu dönemde Mustafa Necati, parlak bir Milli Eğitim Bakanı olarak ortaya çıktı. Beklenmedik bir anda ve genç yaşta ölümü ile Atatürk'ü ağlatan bu Bakan zamanında eğitimde çok önemli atılımlar yapıldı. Latin alfabesinin kabulü de onun zamanında gerçekleştirildi. (Yazı Devrimi Üzerine adlı bölüme bakınız.)

Yeni Cumhuriyet'in ideolojisi 1930'larda daha belirgin biçimde ortaya kondu. Örgün eğitim ve yaygın eğitim, Altı Ok biçiminde belirlenen bu ideolojiye göre yürütülmeye başlandı. Cumhuriyet Halk Partisi örgütü de, Halkevleri de birer eğitim kurumu olarak yaygın eğitimde belli işlevler yüklen-diler.

Bütün bu gelişmeler sırasında, ders kitapları tek kitap ilkesine göre hazırlanıyordu. Zaten o dönem için başka bir seçenek de yoktu. Yeni bir siyasal iktidar, yeni bir toplumsal yapı ve yeni bir ideoloji yaratmaya çalışıyordu. İlginç olan nokta, 1933 yılına dek, kitapların basım ve kabul işinin bir yasaya bağlanmamış olmasıydı. Ancak, 3 Haziran 1933'te kabul edilip 13 Haziran 1933'te yürürlüğe giren bir yasa, kitap

basımını düzenledi. 2259 numaralı bir yasa, «Maarif Vekilliğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının Basılması ve Dağıtılmasıyla Bu Maksat İçin Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun» adını taşıyordu. Yasanın 7'nci maddesi, kitapların finansmanı için bir «Mektep Kitapları Sandığı» kurulmasını öngörüyordu. Aynı madde, ders kitapları yarışmasında birinci olarak kabul edilen kitaptan başka 2'nci ile 5'inci arasındaki kitapların bastırılarak ödüllendirileceğini belirtiyordu.

Tek kitap uygulaması 1949 yılına dek böyle sürdü. Oysa, Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra, Atatürk Devrimlerine koşut olarak atılan pek çok adım ya geri alınıyor ya da yumuşatılıyordu. Örneğin, Türkiye'nin kültür yaşamında yepyeni bir çığır açabilecek olan Köy Enstitülerinden geri dönülmüştü. Okullarda din dersleri okutulmaya başlanmıştı. İlahiyat Fakültesi ve yalnızca din eğitimi yapmak üzere İmam Hatip Okulları açılmıştı. Bütün bu değişmelere koşut olarak, tek kitap uygulamasından da geri dönüldü. İşin ilginç yanı, aynen tek kitap uygulamasında olduğu gibi, çok kitap uygulamasında da dayananın yasa, aslında bir basım ve dağıtım yasasıydı. 6 Haziran 1949 tarihinde kabul edilip 11 Haziran 1949 tarihinde yürürlüğe giren 5429 sayılı yasa, «Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutturulacak Ders Kitaplarının Seçilmesi, Basılması ve Dağıtılması Hakkında Kanun» adını taşıyordu. Bu yasa, «Okul Kitapları Sandığı»nı ortadan kaldırarak, «Devlet Kitapları Mütedavil (Döner) Sermayesi»ni kuruyordu. Yine aynı yasaya göre, ders kitapları üç yıl için kabul edilecekti. Yasanın uygulamasını, zamanın Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, «Artık tek kitaptan çok kitaba dönme zamanı gelmiştir» diyerek ilan etti. Daha sonra, Dil Devrimi'nden geri dönüşlere koşut olarak ders kitaplarının da dilleri eskiye dönüştürüldü.

Bu durum 16 Haziran 1973 tarihinde kabul edilip, 24 Haziran 1973 tarihinde yürürlüğe giren 1739 sayılı yeni bir yasaya, «Milli Eğitim Temel Kanunu»na dek böyle sürdü. Yeni yasanın 54'üncü maddesi kitap konusunu yeniden düzenli-

yordu. Bu madde şöyle der: «Milli Eğitim Bakanlığı eğitim araç ve gereçlerini 1) Hazırlamak, imal etmek ve satın almak; 2) Kişilere veya kuracağı komisyonlara veya yarışmalar düzenleyerek hazırlatmak; 3) Özel kesimce hazırlananlar veya imal edilenler arasında seçmek veya tavsiye etmek suretiyle 53'üncü maddede belirtilen görevini yerine getirir.» Yasa daha önce 52'nci maddede, okul kitaplarını da eğitim araç ve gereçleri arasında saydığından, bu maddenin hükümleri, kitap sorununun çözümüne de ışık tutmaktadır.

Görüldüğü gibi, yasa, aslında tek kitap ya da çok kitap konusunda, Bakanlığı serbest bırakmaktadır. Yukarda aynen aldığım maddeden de anlaşılacağı gibi, Bakanlık isterse tek kitap sistemini, isterse çok kitap sistemini uygulayabilir. Kendisi de kitap yazdırabilir, yarışmalar yoluyla da seçme yapabilir. Madde aslında bu konuda olası bulunan bütün seçeneklere açıktır.

Tek Kitap Uygulamaları

Bu maddeye dayanarak yapılan çeşitli uygulamalar gerçekten tarihe geçecek derecede ilginç ve özgün nitelikler taşır. Tarihe Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak geçen hükümet döneminde, ders kitapları «sipariş usulü» ile yazdırılmıştır. Böylece, hem tek kitap düzenine geri dönmüş oluyor, hem de kitaplar siyasal iktidar tarafından kendilerine güvenilir kişilere yazdırılmış oluyordu. Bu uygulamanın tek parti dönemindeki ideolojik güdülemeye öz açısından ters düşse de, biçim açısından bütünüyle uygun olduğuna hiç kuşku yoktur. Tek sakıncası, çok partili bir özgürlükçü demokrasi içinde ve bu tür bir demokratik anlayışa ters düşen bir anlayışla uygulamaya konulmuş olmasıdır.

Bilindiği gibi, hangi öğretim düzeyinin hangi sınıfında hangi derslerde hangi konuların okutulacağı «müfredat programı» denilen bir program ile belirlenir. Milli Eğitim Bakanlığının Talim Terbiye Dairesi tarafından hazırlanan bu program, Türk Milli Eğitiminin temel niteliklerini saptar. Yazılan ders kitapları da, yazarlarının başvurusu üzerine, bu programa uygunluğu açısından irdelenir. Böylece, eğitimden

beklenen amaç, (bu amaç ne denli doğru ya da yanlış olursa olsun) ders kitapları yoluyla elde edilmeye çalışılır. 1967 yılında «güvenilir» kişilere «ısmarlanan» ders kitaplarının bir kısmı, önceden belirlenmiş olan müfredat programlarına uymadı. İşte o zaman gerçekten ideolojik güdümlene bakımından tarihe geçecek bir karar daha verildi ve müfredat programları, kitaplara göre değiştirildi. Böylece, siyasal iktidar, kitap ısmarladığı kişilere gerçekten güvendiğini göstermiş oluyordu.

Ne var ki, bu güvenilir kişilerin yazdığı kitapların bir kısmı Danıştay tarafından iptal edildi. Bir kısmının aleyhine ise, normal mahkemelerde davalar açıldı. Bu arada Milli Eğitim Bakanlığı valiliklere bir genelge yollayarak, bazı kitapların bazı sayfalarının okunmaması gerektiğini ve bu kararın uygulanmasını kendilerinden beklediğini belirtti. Böylece, çağdışı kalmış bir ortaöğretim mekanizması, bir de kitap kaosuna konu olunca, ortalık iyice karıştı.

Bir eğitimcimiz bir ders kitabından aşağıdaki şu pasajı aktarıyor: «Pislik iki kısma ayrılır: Hafif pislik, kaba pislik. Eti yenen hayvanların idrarı hafif pislik sayılır. İnsanın, eti yemeyen hayvanların idrarı kaba pisliktir. Hafif pislik, namaz kılınacak yerin veya elbisenin dörtte birinden azına bulaşmış ise namaza mani değildir, bundan fazlasına bulaşmış ise namaza manidir. Kaba pisliğin akıcı olanından, avuç içi kadarından, katı olanından da 3 gram kadarından fazlası namaza manidir, bunlardan azı mani değildir.» Yukarda aktarma yapılan bu kitabın Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ısmarlama yazdırıldığı, devlet tarafından bastırıldığı ve lise ikinci sınıflarda ders kitabı olarak okutulduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra bu eğitimcimiz yukarda aktardığı satırların sahibinden soruyor: «Hafif pisliğin elbisenin dörtte birine bulaşp bulaşmadığı nasıl ölçülecek? Kaba pisliğin akıcı olanının ölçülmesi kimin avucuna göre olacak? Boksör Muhammed Ali'nin avucuna göre mi, yoksa küçük Murat'ın avucuyla mı yapılacak bu ölçme? Kaba pisliğin katı olanından, elbiseye bulaşan miktarın üç gramı geçip geçmediğini anla-

mak için Müslümanlar ne zamandan beri ceplerinde duyarlı terazi taşımaktadır? Bir cümleyle, her türlü pisliğin elbiseye ya da namaz kılınan yere bulaşması namaza manidir! demek dine aykırı mı olurdu? 'Temizlik imandan' değil midir? Niçin 2.5 gram ya da bir avuçtan az pislik (dışkı ya da idrar) bulaştığı halde namaz kılınsın?» Yine aynı eğitimcimiz, daha sonra isyan içinde soruyor: «Dinimiz yavrularımıza bu bilgilerle mi sevdirecektir?» (Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*, ikinci baskı, Nüve Matbaası, Ankara, 1977, s. 394).

Bu arada, güvenilir kişilere yazdırılan kitapların dili de oldukça tepki uyandırdı. Örneğin, Türk Dil Kurumu (ki, Atatürk tarafından Türk dilini sadeleştirmek ve geliştirmek için kurulmuştu) *İsmarlama Ders Kitapları Üzerine Bir Rapor* adı ile bir kitap yayınladı. (Türk Dil Kurumu Yayınları, 434, Ankara, 1976). Aslında, Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı bu kitapta, ısmarlanan ders kitaplarının yalnızca dili değil, içerikleri üzerinde de durularak, «Başta düşünme özgürlüğü olmak üzere halkçılık, laiklik, devrimcilik gibi Cumhuriyet'in varlığıyla ilgili, demokratik yönetimin vazgeçilmez değerler çizgisi bu kitaplarla, önemli yaralar almaktadır» gibi önemli yargılara varılmaktadır (s. 7).

Bu dönemde, daha da ilginç olayların öyküleri anlatılmaktadır. Kitapların incelenip kabul edildiği yer olan Talim Terbiye Dairesi ile, kitapların basıldığı yer olan Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğü, Ankara'nın Beşevler semtine yakın bir eğitim sitesinin içinde karşı karşıya olan iki bina-
dır. Aralarında beş, ya da on metre uzaklık vardır ve kapıları da birbirine bakmaktadır. İşte bir kitap, Talim Terbiye Dairesi'nde kabul edildikten sonra, Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğü'ne giderken içerik değiştirir. Yeni içeriği ile basılır. Yazarın başvurusu üzerine bu değişiklik saptanır ve olay ortaya çıkar.

Bütün bu olaylardan sonra hükümet değişir. Yeni hükümetin Milli Eğitim Bakanı, ders kitapları ve müfredat programları konusunda hem Danıştay kararlarını uygular, hem de 1974'deki duruma geri dönülmesi kararını alır.

Hiç kuşkusuz bu karar, mevcut durumun kargaşasını bir ölçüde önler. Fakat kanımca sorun bir kitap sorunu olmanın ötesinde bir müfredat programı sorunu, hatta onun da ötesinde, bir ortaöğretim sorunudur.

Sonuç

Türkiye'nin ortaöğretimi iflas etmiştir. Ortaöğretim düzeyinde aktarılan teknolojik birikim de, ideolojik birikim de artık hiçbir işe yaramamaktadır. Ne Türkiye ekonomisi lise mezunu kullanabilir, ne de bir lise mezunu, çağdaş bilgilerle donatılabilmektedir. Çünkü, ortaöğretim çağdışıdır. Tümüyle kaldırılması ve yerine yeni bir sistemin, çağdaş, akılcı ve teknik bilgi aktarılmasına yönelen bir sistemin kurulması gerekmektedir.

Üniversite kapılarındaki birikim sorununun çözülmesi de, çağdaş Türkiye'ye uygun kişilerin yetiştirilmesi de, toplumsal ve ekonomik kalkınmaya uygun işgücünün üretilmesi de ancak, bugünkü ortaöğretim düzeninin toptan değişmesi ile olanaklıdır.

Bu çerçeve içinde kitap sorunu nasıl çözülebilir? Bu sorunun yanıtı, belli ilkeler çerçevesinde şöyle özetlenebilir:

1) *Öze ilişkin ilkeler:* a) İşçi ve işveren kesimlerine de danışarak yeni bir müfredat programı saptanmalıdır. b) Bu müfredat programı çoklu teknik tip bir program etrafında bütünleştirilmelidir. d) Her öğretim kurumundan her öğretim kurumuna yatay ve dikey geçiş sağlanmalıdır. e) Yeni düzenlemeden maksat, öğrenciyi, üniversiteye muhtaç etmeden, toplumda iş ve işlev sahibi kılmak olmalıdır.

2. *Biçime ilişkin ilkeler:* a) Ders kitapları yarışma ile kabul edilmelidir. b) Yarışmada derece alan bütün kitaplar serbestçe okutulmalıdır. c) Kitap fiyatlarını Bakanlık her yıl saptamalıdır. d) Kitaplar belli aralıklarla gözden geçirilmeli, yazardan günün koşullarına uygun değişimler istenmeli, ya da yeni yarışmalar açılmalıdır.

YAZI VE YAZI DEVRİMİ ÜZERİNE

Önce söz vardı: İnsanı insan yapan söz. Sonra yazı geldi: Uygarlığı uygarlık yapan yazı. Yazı, kuşaklararası etkileşimi arttırdı. İnsanoğlu, denenmişi denemekten kurtuldu. Bilgi birikimi çığlaştı. Kendi eksenini çevresinde giderek büyüyen bir nitelik kazandı. Söz uçtu. Yazı kaldı.

Duygular, düşünceler, bilgiler. Yazıya dökülenler ölüm-süzleşti. Yazılmayanlar, insanların da toplumların da belleklerinden silindi gitti. Bunu bilen insanoğlu, kendini ölüm-süzleştirmek için hem anıt dikti, hem de yazı yazdı.

Aslında yazının ilk kaynaklarına indiğimizde karşımıza yine toplum düzeni çıkar. İnsanoğlu, doğaya karşı savaşında birlikte yaşama gereğini duydu. Birlikte yaşamak, insanın elindeki kaynakları birleştirmek demektir. Kaynakların birleştirilmesi işbölümünü zorunlu kılıyordu. Toplanan ürünlerin birleştirilmesi ve yeniden dağıtılması işi, kayıt sistemini doğurdu. Getirilen ürünün ve getiren kişinin kaydı belli işaretlemlerle yapılıyordu. Böylece, uygarlığın beşiği olan Mezopotamya, Sümerli rahipler sayesinde resim yazısına da kavuştu.

Resim yazısını çivi yazısı ve hiyeroglif izledi. Resim ve çivi yazılarının hece sistemine dayalı alfabesi yerine Mısırlılar hiyeroglif ile, sesli ve sessiz harflere dayalı çağdaş alfabenin temelini attılar.

Türklerin bilinen ilk yazısı, alfabesi, Orhun Yazıtları'nda kullanılan Göktürk alfabesidir. Süğdaklar tarafından geliştirilen bu alfabe, yalnızca dört sesli harfe sahipti. Bu seslilerin ince ya da kalın ses vermesi, yanlarına gelen sessizlerin niteliğiyle belirleniyordu. Bir başka Türk alfabesi olan Uygur alfabesi, Göktürk alfabesinden daha yaygın bir kullanıma

erişti. Türkler yanında Zerdüştiler, Nasturi Hıristiyanlar ve Budistler tarafından da kullanılan bu alfabenin üç seslisi vardı. Bu yüzden de Türk diline çok uygun değildi.

Türkler, Müslümanlığı kabul ederken, Arap alfabesini de benimsediler. Böylece, Kutsal Kitap'ın, Kur'an-ı Kerim'in dili ve yazısı, artık Türk kültürünü etkisi altına alıyordu.

Arap yazısı ilginç bir yazıydı. Öğrenilmesi ve kullanılması Türkçe açısından oldukça zordu. Zorluk, harflerden değil, sözcüklerin yazılış biçiminden geliyordu. Sesli harflerin oldukça az sayıda kullanıldığı Arap sözcüklerinin okunması oldukça güçtü. Birinci zorluk, aynı sesli harfin, yerine göre farklı ses vermesiydi. Örneğin, o ve u harfleri aynı simgelerle gösterilirdi. İkinci zorluk, sözcüğün gerektirdiği bütün sesli harflerin kullanılmamasından doğardı.

Yazı, dilin aracıdır. Dil ise düşüncenin. Düşünce, dil ve yazı arasındaki ilişki son derece yoğundur. Biri aksarsa, ötekilerin sağlıklı kalması olanaklı değildir. Ayrıca, yazı, gerek dilin, gerekse kültürün öğrenilmesi için kullanılan bir araçtır. Oysa, Arap yazısını iyi anlamak için yüksek bir kültür düzeyine erişmiş olmak gerekir. Bir başka deyişle, yazı yoluyla öğrenilmesi gereken kültür, Arap yazısı bakımından, yazının okunmasında ve yazılmasında bir araç niteliğine bürünmüştür. Çünkü, yukarda da belirttiğim gibi, pek çok durumda sözcüğün kendisini bilmeden, onun yazılı biçimini anlamamanın olanağı yoktur. Hiç kuşkusuz bu durum, kültürel gelişmenin önkoşullarından biri olan, okur-yazarlığın yaygınlaşması bakımından önemli engeller doğurur.

Yazı Devrimi'nin Temelleri

Türk Yazı Devrimi, basit bir alfabe değişmesi değildir. Bu devrimi yalnızca bir alfabe değişikliği olarak algılamak yanlışların en büyüğü olur. Yazı Devrimi, biri kültürel, öteki siyasal olarak, tarihsel açıdan iki temele dayanır. Bu temeller tarihseldir. Güncel zorunluluklar, ancak bu tarihsel nedenleri güçlendirmiştir. Yoksa, yazı değişikliği Atatürk ve arkadaşlarının bir kaprisi, ya da günlük gereklere boyun eğen bir davranışı değildir. Gerek kökleri, gerek anlamı, gerekse

etkileri açısından çok daha kapsamlı, derin ve tarihsel bir olaydır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yazı üzerinde durulmaya başlanmasının, Batılılaşma eylemleri ile birlikte ortaya çıkması bir rastlantı değildir. Bunun üç nedeni vardır. Birinci neden, çökmekte olan İmparatorluğun bürokrasisinin düzeltilmesi arzusudur. Bürokrasi, Arap yazısının daha önce belirlenmiş olan niteliklerinden dolayı, kolay anlaşılır ve yaygınlığı olan bir kayıt sistemine yabancıydı. Bu durum, hiç kuşkusuz, merkezi bürokrasinin gücünü zayıflatıyordu. Çünkü, bilindiği gibi, güçlü bürokrasiler, ancak, toplumun bütün katlarında anlaşılır ve egemen oldukları oranda başarıya ulaşırlar. Bu anlamda, Batı ülkelerinin pek çoğunda da yazı değişiklikleri, bürokrasilerin güçlendiği dönemlere rastlamıştır. Örneğin, Almanlar imla reformlarını Prusya İmparatorluğu'nun güçlendiği 1770 yıllarında, Ruslar ise bürokrasiyi çağdaşlaştıran Petro döneminde yaptılar. Oysa, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arapçanın kendine özgü nitelikleri, farklı yazı çeşitleriyle daha da karmaşık bir duruma sokulmuştu. Örneğin, Divan-ı Hümayun fermanları, divanî denen bir yazı ile yazılır, buna karşılık, maliyeciler siyakat denilen bir tür kullanırlardı. İşte Batılılaşma özlemlerinin altında İmparatorluğu kurtarmak isteğinin yattığı, İmparatorluğu kurtarmanın bürokraside yenileşme gerektirdiği, bu gerekliliğin ise, Yazı Devrimi'ni zorladığını söylersek, Atatürk'ün yaptığı işin kültürel temellerinden biri daha ortaya çıkar.

Yazı değişikliğinin Batılılaşma ile birlikte Osmanlı'nın gündemine gelmesinin ikinci nedeni, toplumdaki halk-aydın ikiliğinin zorlamasıdır. Batılılaşma eylemlerinin altında kuramsal olarak meşrutiyet fikrinin yattığı bilinen bir gerçektir. İşte, halkın eylemsizliği sonunda, tepeden inme aşılana meşrutiyet düşüncesi, bu düşüncüyü savunanlar açısından bir anlamda halka dayanmanın hiç olmazsa biçimsel koşullarının hazırlanmasını gerektiriyordu. Bu açıdan da, halkın hiç olmazsa daha kolay eğitilmesi için yazı değişikliği, bir umar olarak düşünülmüyordu.

Üçüncü neden Osmanlı'nın «Batılılaşma»yı genellikle Batı'nın biçimsel açıdan aktarılması olarak algılamasıdır. Bu çerçevede içinde yazının da Batı yazısına uygun bir biçimde değiştirilmesinin düşünülmesi son derece doğal karşılanmalıdır.

Buraya dek açıklanan nitelikler, Türk Yazı Devrimi'nin kültürel açıdan taşıdığı tarihsel zorunlulukları belirtir. Konunun bir de siyasal yönü vardır: Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, dinsel-geleneksel bir siyasal iktidarı kendi ellerine aldılar. Bu işlemi yaparken, kendi iktidarlarını kuramsal olarak ulus egemenliğine dayadılar. Bu nedenle, hem Kutsal Kitap'ın, Kur'an-ı Kerim'in yazısı olan Arap yazısını değiştirdiler ve yazıyı laikleştirdiler, hem de simge olarak, yazı değişikliği ile kendi iktidarlarını vurguladılar. Bu açıdan bakıldığında, *Yazı Devrimi, Atatürk'ün siyasal devriminin ayrılmaz bir parçası, siyasal iktidarın değişikliğini vurgulayan kültürel bir simgedir.*

Türk Yazı Devrimi'nin anlamı, buraya dek açıklamaya çalıştığım iki tarihsel boyut, yani kültürel ve siyasal temeller dikkate alınmadan, gerçek biçimde algılanamaz. Aslında, Yazı Devrimi de, bütün Atatürk Devrimleri gibi, Osmanlı'nın Batılılaşma eylemi içinde ilk filizlerini vermiş olan bir atılımdır. Unutulmaması gereken en önemli noktalardan biri, Atatürk'ün Türk toplumuna gökten zembille inmediğidir: Mustafa Kemal Paşa, İmparatorluğu kurtarma çabalarının yoğun havasını iliklerinde duyarak yetişmiş bir askerdir. Bu nedenle de, kökleri 17. yüzyıla dek uzanan ve İttihat Terakki döneminde doruk noktasına erişen yenileşme atılımlarıyla yoğrulmuştur. Pek doğal olarak, iktidara el koyar koymaz da, bütün bu bölük pörçük çabaları bütüncü bir görüşle birleştirmiş ve uygulamaya koymuştur.

Osmanlı Döneminde Yazıya İlişkin Yenileşme Çabaları

Osmanlı devletinde yazının yenileştirilmesi konusundaki çabaların 1862 ve 1863 yıllarında yoğunlaştığı görülür. 1862 yılında Münif Efendi (Paşa), Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye' de yaptığı açıklamada ciddi bir imla reformu öneriyordu. Münif Efendi'nin değişiklik gerekçeleri, genel olarak iki nok-

tada toplanmıştı. Birinci olarak, sözcüklerin farklı okunabilmeleri, Arapça ve Farsça tamlamaların varlığı, büyük harf olmayışı gibi nedenlerle, okuma-yazma çok zordur, diyordu. İkinci olarak da basım işlerinin kullanılan yazı ile çok güç ve masraflı olduğunu öne sürüyordu. Bu güçlükleri ortadan kaldırmak için Münif Efendi iki seçenek öneriyordu. Birinci seçenek, eldeki sözcüklerin alt ve üstlerine kullanılmakta olan ve yeniden saptanacak işaretlerin konulmasıydı. İkinci seçenek olarak sözcüklerin bitişik olmayan harflerle yazılmasını öneriyordu. Arap harflerinde bitiştirme işlemi, özellikle sesli harfleri düşürdüğünden, böylece, bütün sesli harflerin kullanılmasını sağlamayı ve okumayı kolaylaştırmayı düşünüyordu. Bu öneri ile sonraları Enver Paşa tarafından Huruf-u Munfasıla adıyla orduda kullandırılan yazının ilk tohumları atılmış bulunuyordu.

Münif Efendi'nin girişiminden bir yıl sonra, 1863'de Azeri bir dramaturg, Ahunzade Mirza Fethali, Arap yazısındaki imlanın düzeltilmesiyle ilgili olarak hazırladığı bir öneriyi Sadaret'e sunuyor. Ahunzade'nin önerisi ile de Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'de inceleniyor. Aslında Ahunzade'nin önerisi, Münif Efendi'nin önerisi ile esasta aynıdır. Böylece, Ahunzade'nin önerisi de, Münif Efendi'nin önerisinin yazgisından kurtulamıyor. Bir kenara bırakılıyor. İlginç olan nokta, yazının kabul edilmemesinin gerekçeleri arasında, değişiklik yapılırsa, eski İslam eserlerinin unutulacağı kaygısı yer almaktadır. Ahunzade'nin çabasının bir başka ilginç yönü de, öneri kabul edilmemekle birlikte, yazıda bir düzeltme gereğinin —sözde kalmış bile olsa— Cemiyet tarafından bilincine varılmış olmasıdır. Çünkü, Cemiyet vardığı kararda, üyelerin tümü katılmamakla birlikte, bu zorunluluğu dile getirmiştir.

Bu arada bir başka çaba, İran'ın İstanbul büyükelçisi Mirza Melkom Han tarafından yapılır. Çeşitli gazetelerde yazdığı yazılarla Melkom Han, Arap yazısının düzeltilmesini savunuyordu. İleri sürdüğü önlemler, esas olarak o güne dek ortaya atılanlardan pek farklı değildi. İşte bu noktada oldukça ilginç bir olayla karşılaşıldı. Ünlü vatan şairimiz Namık

Kemal bu öneriye şiddetle karşı çıktı. İmzalı ve imzasız yazılarla, Namık Kemal, eğitim sorunu ile yazı sorununu birbirinden ayırıyordu. Ayrıca, uygulama zorluklarından dolayı, yeni yazı düzeninin benimsenmesinin olanaksız olduğunu savunuyordu. Aynı zamanda Ebüzziya Tevfik de Namık Kemal'in görüşlerini paylaşıyor ve kalemiyle onun yardımına koşuyordu. İşin ilginç yanı, Mirza Melkom, sonraları Londra'da büyükelçi iken, önerisini uygulamaya çevirdi ve «darbimeseller» anlamına gelen Durub-i Emsal adlı bir kitapta yeni imlayı kamuoyuna tanıttı. Böylece, yeni filizlenmekte olan «yazı reformu» düşüncesi bir anlamda uygulama örneğine de kavuştu. Hiç kuşkusuz, bu durum Enver Paşa'nın ayrıık harfli yazı atılımının kolaylaşmasına yol açtı.

İşin ilginç yanı Namık Kemal ve arkadaşları Arap harflerini savunurken, Abdülhamid, «Halkımızın büyük cehaletine sebep, okuma yazma öğrenimindeki güçlüktür. Belki bu işi kolaylaştırmak için Latin alfabesini kabul etmek yerinde olur» diye düşünmekteydi. (Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, Çev. Salih Can, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974, s. 177-178.)

Osmanlı'daki yazı değişikliği sorunu, görüldüğü gibi, ülke içinde ve dışında önemli taraftarlar kazanmış, bu konuda ilginç uygulamalar yapılmıştı. İkinci Meşrutiyet'ten sonra, Enver Paşa önemli bir adım attı. Huruf-u Munfasıla, Enverî Yazı, Hatt-ı Cedid, Ordu Elifbası denilen yazı, Türk imlasına uygun olarak orduda kullanılmaya başlandı. Fakat, sonradan, savaş içindeki haberleşmeyi engelleyeceği kaygısıyla uygulamadan kaldırıldı. Bu arada ilginç olan bir nokta, Birinci Dünya Savaşı sırasında Galiçya cephesinde haberleşmenin Latin harfleri ile yapılmasıydı. (İlber Ortaylı, Uygur Kocabaşoğlu, *Harf Devriminin Nedenleri ve Kültür Yaşamımızdaki Sonuçları*, Milliyet Yarışması Üçüncüsü, İstanbul, 1978, s. 18.)

Cumhuriyet dönemindeki yazı devrimi de, bütün öteki devrimler gibi, tohumları Osmanlı toplumuna çoktan atılmış eylemlerdi. Şimdi yazı devriminin Cumhuriyet dönemindeki öyküsünü görelim.

Yazı Devrimi Nasıl Gerçekleştirildi?

Mustafa Kemal Atatürk, Abdülhamid döneminde Harbiye'den yetişen bütün subaylar gibi, devlete el koyduğu zaman neler yapacağını çok öncelerden planlamıştı. Devrimcilik, o dönem harbiye mezunlarının sanki ikinci meslekleriydi. Üstelik, ellerine hemen hemen hazır bir program da veriliyordu: 17. yüzyıldan beri Batılaştırma yönünden yapılan eylemleri, siyasal bir çerçevede birleştirip devlete el koymak ve toplumu çağdaşlaştırmak (Batılılaştırmak). Mustafa Kemal Atatürk'ü öteki devrimci arkadaşlarından, özellikle İttihatçılardan iki nokta ayırır: *Birinci olarak Mustafa Kemal gerçekçidir. Neyin ne zaman yapılacağını bütün öteki arkadaşlarından daha iyi bilir. Zamanlaması mükemmeldir. Geniş cephecidir. Kendi amacına varmak için herkesle ittifakı gerçekleştirebilir. İkinci olarak Mustafa Kemal Atatürk devrimcidir ve bütüncüdür. Siyasal iktidarın kaynağına yönelmedikçe ve tüm toplumu eline geçirmedikçe, doğru dürüst bir iş yapamayacağını bilir.*

İşte Yazı Devrimi de onun çok öncelerden beri planladığı «İmparatorluğu kurtarma harekâtının» bir parçasıdır. Örneğin, daha 1908 yılında genç bir subayken, bir Bulgar Türkologu olan İvan Manalov'a, «Batı uygarlığına geçebilmemiz için engel olan yazıyı atarak, kılık kıyafetimize kadar her şeyimizle Batılılara uymalıyız, emin olunuz ki, bunların hepsi bir gün mutlaka olacaktır» demiştir. (Arif Necip Kasatı, Cumhuriyet Gazetesi, 18.8.1948'den aktaran E. Oya İnan, *Cumhuriyet ve Harf Devrimi Üzerine, ya da Cumhuriyet'i Yazıda Yaşatmak*, Milliyet Yarışması İkincisi, İstanbul, 1978, s. 5.) Üstelik Mustafa Kemal, kendisi de, toplumu yöneltmek istediği yola, yani Batı'ya inanmış bir kişiydi. Daha 1914'te kişisel mektuplarında Latin harflerini kullanıyordu. Aslında bütün bunlar, liderin, Batılılaşma eylemi içinde Yazı Devrimi konusundaki kararlılığını yansıtıyordu.

Latin harfleri konusundaki kamuoyu oldukça gelişmişti. Bu nedenle, 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'ne, hiç de yeri olmadığı halde Latin harflerinin kabulü konusunda bir önerge verildi. Kongreye işçi delegesi olarak katılan

İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı tarafından verilen bu önerge, Kâzım Karabekir tarafından okutulmadı bile. Fakat, Karabekir Paşa, bu konuda Latin harflerinin kabulü sorununun bölücülük olduğunu öne süren bir demeç verdi. Pek doğal olarak bu durum basında yeni bir tartışma döneminin açılmasına neden oldu. Böylece, konu bir kez daha gündeme geldi.

Konunun olgunlaşması için 1928 yılına dek beklemek gerekti. O sırada Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, Maarif Vekili Mustafa Necati Beylerdi. Yıllar, atılım ve heyecan yıllarıydı. 1925'te Takrir-i Sükun Yasası kabul edildikten sonra hemen hemen bütün yasal devrimler yapılmıştı. Yasal düzenlemelerden sonra, sıra toplumsal ve kültürel alana gelmişti. 1928 yılının başlangıcında, devrimin işaretleri görülmeye başlamıştı. Gerek hükümet üyeleri, gerek gazeteler, bu konuda önemli bir hazırlık olduğunu yansıtıyorlardı. Nitekim, 20 Mayıs 1928 günü Mecliste rakamların değiştirilmesi konuşulurken, alfabenin de değiştirilmesinin sakınca taşıyıp taşımadığına ilişkin bir soruya yanıt olarak Mustafa Necati, hazırlıkların bitmekte olduğunu bildirmiştir. 23 Mayıs 1928'de hükümet, bir alfabe kurulu oluşturdu. Yazı Devrimi tarihimize Dil Encümeni, Dil Heyeti, Alfabe Heyeti gibi isimlerle geçen bu kurul, İbrahim Grantay'a bir alfabe raporu, Ahmet Cevat Emre'ye bir gramer raporu hazırlattı. (Eyüp Eriş, Sami Seçkin, *Türkiye'de Latin Alfabesinin İlk Elli Yılı ve Türk Kültürüne Etkisi*, Milliyet Yarışması Birincisi, İstanbul, 1978, Bölüm 3/B, s. 35.)

Bu arada toplumun çeşitli kesimlerinde, özellikle öğretmenler arasında yoğun bir hazırlık ve yeni atılımın heyecanı yaşanıyordu. Nitekim, 9 Ağustos Perşembe günü Atatürk, Gülhane Parkı'nda CHP tarafından verilen bir şölende tarihimize «Sarayburnu Söylevi» adıyla geçen konuşmasında yeni atılımı halka açıkladı. Aynı toplantı, Atatürk'ün, içki içilirken, halk görmesin diye perdeleri kapamak isteyenlere karşı geldiği toplantıdır. Tam tersine, perdeleri açtırmış, deniz üzerinde kayık ve motorlarla kendisini izleyen halka kadehini kaldırarak, «Eskiden bunu içerler ve türlü kötülüğü işlerler-

di. Sahtecilik ve ikiyüzlülük yaparlardı. Ben o sahtecilerden değilim. Ulusun yücelmesi onuruna içiyorum» demiştir.

Bundan sonra olaylar yıldırım hızı ile gelişir. Dolmabahçe Sarayı'nda toplantılar yapılır, kararlar alınır, dersler verilir. Ticaret Odaları bile, öğretmenlerin ve Valilerin hazırlık ve heyecanına katılmış, yeni yazı için girişimlere başlamıştır. Bu arada, devrimin ne sürede halka benimsetileceği konusu da tartışılmış ve Atatürk, bütün uzun dönemli planları, «Bu ya üç ayda olur, ya hiç olmaz!» diyerek bir yana bırakmıştır. Değişiklik konusunda önceleri kuşkulu ve ihtiyatlı olan İsmet Paşa da davaya tam anlamıyla kazanılır ve yeni yazının inatçı bir uygulayıcısı olur. Bir yandan toplum, resmî ve gönüllü örgütleriyle yeni yazıya hazırlanırken, öte yandan heyecan öğeleri de unutulmaz. İstiklâl Marşımızın bestecisi Osman Zeki Öngör bir yeni harfler marşı besteler.

Yeni yasama yılı, 1 Kasım 1928'de açıldığı zaman Atatürk'ün yaptığı konuşma ile konu Meclise sunulur. İsmet Paşa'nın da heyecanlı bir konuşmasıyla yeni alfabe Mecliste oybirliği ile kabul edilir. Böylece yeni yazı yasası 3 Kasım 1928 tarihinde 1353 sayı ile yayınlanır.

Yazı Devrimi'nin oluşturulması ve uygulanması bakımından en ilginç nokta, Mustafa Kemal Atatürk'ün kullandığı yöntemler ve zamanlamadır. Yazı Devrimi'nin geniş kapsamı ve tüm toplum üzerindeki etkisi, hiç kuşkusuz, onu, Atatürk Devrimlerinin en önemlisi ve en zor olanı yapmıştı. Yasal düzenlemelerle gerçekleştirilen öteki devrimlerden çok farklı idi Yazı Devrimi. Çünkü, toplumun alışkanlıkları, gelenekleri açısından, kimi zaman yasalar çok güçsüz kalır. İşte bunu bilen Atatürk, Yazı Devrimi için, hemen hemen hiçbir devrimde yapmadığı ölçüde hazırlık yapmış, kamuoyunu hazırlamış ve toplum içinde destek aramıştır. Sonunda bütün önlemler alındıktan sonra atılım başlatılmış, yasa ise hemen hemen en son aşama olarak uygulamaya konulmuştur. Bir başka deyişle, öteki Atatürk Devrimlerinden farklı olarak Yazı Devrimi, önce yaygın olarak topluma mal edilmiş, ondan sonra yasal yaptırıma bağlanmıştır. Üstelik, Atatürk Devrimleri içinde hemen hemen en geç yapılanlardan biridir.

Pek doğal olarak bu noktada, Mustafa Kemal Atatürk'ün sahip olduğu birikim akla gelmektedir. Daha önce de işaret edildiği gibi, gerek toplum, gerekse Mustafa Kemal Latin alfabesi konusunda anlamlı bir birikime sahiptiler. 1860'lardan bu yana toplumun gündeminde olan, tartışılan, üzerinde düşünülen ve bir ölçüde de uygulanan bir devrimdi Yazı Devrimi. Zaten bunun içindir ki, Mustafa Kemal, yeni yazının halka benimsetilmesi için uzun süre isteyenlere, Enver Paşa'nın uyguladığı yazının başarısızlığını anımsatarak, bir an önce işin bitirilmesi buyruğunu vermiştir.

Yazı Devrimi'nin Sonuçları

Bütün kültürel devrimler, siyasal ve ideolojiktir. Yazı Devrimi de kültürel bir devrimdir. Bu yüzden onun da siyasal ve ideolojik yönü ağır basar. Yazı bir simgedir. Yalnız düşüncenin ve duygunun simgesi değil, bir toplumun tüm yaşamının da ifadesidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, Osmanlı ile hesaplaşması ise her şeyden önce siyasaldır. Yeni oluşan bir sermaye sınıfının önüne geçilmez desteğinden yoksun olan devrimci lider, toplumsal gelişmenin ona vermediği altyapısal desteği, üstyapıda aramış ve bulmuştur. Siyasal güç, onun için, toplumu biçimlendirmekte en etkin araç olmuştur. Bu nedenle, «Atatürk Devrimleri» adı altında toplanan yenilikçi atılımların tümü, ancak siyasal ve ideolojik bir bütünlük içinde görüldüğünde gerçek anlamlarına kavuşurlar. Bu nedenle de her bir «Atatürk Devrimi»nin anlamını kavrayabilmek için Atatürk İhtilâli'nin genel niteliğini anlamak gerekir.

Atatürk İhtilâli, genel hatlarıyla toplumsal-ekonomik oluşumların ortaya çıkardığı bir yeni sınıfın (örneğin, burjuvazinin ya da proleteryanın) zorlamasıyla ortaya çıkmamıştır. Atatürk, siyasal ve ideolojik bir birikimin sonunda ortaya çıkmış bir liderdir. Bir başka deyişle, toplumsal-ekonomik yapı O'nu değil, O, toplumsal-ekonomik yapıyı belirlemiştir. Bu süreç içinde en büyük yardımcıları, düşmanın Anadolu'ya ayak basması ve Halife-Sultan'ın beceriksiz ve edilgen tutumudur.

Siyasal ve ideolojik nitelik taşıyan Atatürk İhtilâli, ideolojisini «Batıcılığa» ve «anti-emperyalizme» dayamıştır. Anti

-emperyalizm, Batı gibi olmak anlamında kullanılan Batıcılığın önkoşuludur: Batı gibi olmanın birinci koşulu, Atatürk'e göre, Batı'nın siyasal ve ekonomik boyunduruğundan kurtulmaktır. Eylem, siyasal olarak da, Halife-Sultan'ın dinsel-geleneksel kaynaklı buyrultusunu, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının buyrultusu ile değiştirmeyi amaçlamaktadır: Ancak, siyasal iktidara el koyabilirse toplumu Batı modeline göre biçimlendirebileceğini bilmektedir Mustafa Kemal. Padişahın yerine geçmekte kullandığı mekanizma salt askeri güç, kuramsal gerekçe ise halk egemenliğidir. Bir başka deyişle, Mustafa Kemal Atatürk, Halife-Sultan'ın yerine, dine ve geleneğe göre değil, yeni bir kaynağa, «halk egemenliğine» göre geçtiğini öne sürmüştür. Kendi yaşamı boyunca, sözde kalmış da olsa, «halk egemenliği» kavramı, kuramsal açıdan, çağdaş Batı rejimlerinin kullandığı siyasal mekanizmanın yeni Türk Devletince de benimsendiğini simgeliyordu. Mustafa Kemal Atatürk, siyasal iktidara el koyduktan sonra, toplumsal-ekonomik yapıyı biçimlendirmeye koyuldu. «Atatürk Devrimleri» denilen yenileşme eylemleri işte bu çabanın bir ürünüdür. Bunlar bir yandan, eski toplumun siyasal niteliklerini ortadan kaldırmaya, bir yandan da yeni bir toplumsal yapı yaratmaya yönelikti.

Bütün bu çabalar sonunda, siyasal ve ideolojik çıkışlı bir devrim, toplumsal-ekonomik sonuçlar verdi. Feodal kalıntıların egemen olduğu bir merkezi İmparatorluk yapısından, kapitalist bir yapıya, Doğulu bir toplum görünümünden, Batılı bir toplum görünümüne geçildi.

İşte, Yazı Devrimi'nin anlamı bu genel çerçeve içinde belirlenebilir. Yazı Devrimi her şeyden önce, dine ve geleneğe dayalı bir toplumun siyasal otoritesinin artık tümüyle ortadan kaldırıldığını simgeliyordu. Ayrıca, bir anlamda, yazının da devletle birlikte laikleştirildiğini vurguluyordu. Kutsal Kitap'ın, Kur'an-ı Kerim'in yazısı bırakılmış, Batı ülkelerinin kullandığı Latin alfabesi alınmıştı.

Bu iki sonuca ek olarak, Yazı Devrimi, okuma-yazma kolaylığı getirdiği için, merkezi bürokrasinin gücünün artmasına ve yeni devletin kendini daha yaygın ve etkin olarak du-

yurmasına yol açıyordu. Bundan daha da önemlisi, siyasal açıdan da kültürel açıdan da, Türk ulusçuluğu düşüncesinin ve ülküsünün gelişmesine uygun bir ortam yaratıyordu. Gerek Dil Devrimi'nin, gerek tarih çalışmalarının altında Yazı Devrimi'ni görmemek olanaksızdır. Üstelik, Yazı Devrimi, simgesel olarak da, işlevsel olarak da, bütün bu çabaların sonsuza dek kendi kendini besleyen bir biçimde gelişmesine açık olan bir çizgi yaratmıştı.

Uygulamaya konulmasından yarım yüzyıl sonra, büyük bir iç rahatlığı ile, Yazı Devrimi'nin tam bir başarıya ulaştığını söyleyebiliriz. Aslında bu yargım, yalnız Yazı Devrimi için değil, tek tek ele alındığında bütün «Atatürk Devrimleri» için geçerlidir. Artık laik, sosyal hukuk devletinden de, kapitalist toplum yapısından da geriye dönüş olanaklı değildir. Günümüzdeki kuşakların görevi, bu nitelikleri kazanmış devleti ve toplumsal yapıyı daha ileriye, daha üst düzeydeki bireşimlere ve çözümlere ulaştırmaktır. Üstelik bu görev, toplumu ve onun soyut görünümü olan devleti geriye götürmeye çalışarak, tarihin akışına ters oluşumlar yaratmaya çalışan zavallıların çabalarına göre çok daha kolay ve olanaklıdır. Çünkü bu görev hem tarihe, hem bilime hem de, en önemlisi, toplumsal gelişmemize uygundur.

Ne yazık ki, tek tek ele alındığında başarılı görülen «Atatürk Devrimleri» genel amaç açısından aynı derecede başarıya ulaşmış değildir. «Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak» diye nitelenen bu genel amaç, henüz oldukça uzaklarda görülmektedir. Bu genel amaca varmak için bir yandan, ülke ekonomisinin dışa bağımlılığına son vermek, öte yandan kültürümüzün kendine özgü bütün niteliklerinden yararlanarak yeni bireşimlere varmak gereklidir. Bunu gerçekleştirmek için hem toplumsal-ekonomik yapımızda yeni düzenlemelere gitmek, hem de kültürel yapımızda, Türk-İslam birikiminin bütün öğelerini değerlendirmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, artık Arap yazısını daha kolay erişilebilir bir araç olarak kullanmak ve geçmişteki birikimimizin günümüze taşınmasında bu araçtan yararlanmak hiç kuşkusuz özbenliğimize dayalı bir atılımın önkoşulları arasındadır.

SANAT VE EDEBİYAT. ÜZERİNE

*Gül solup mevsim geçince artık
bûlbûlden maceralar işidemezsin.*

Mesnevi I. Mevlânâ, Çev. Veled İzbudak,
Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s. 3.

HÜKÜMET, DEVLET VE SANAT ÜZERİNE

Devlet, bir toplumun sınıfsal dengesinin (ya da dengesizliğinin) o toplumun yönetim örgütünde somutlaşmasıdır. Yönetim örgütü, yasama, yürütme ve yargı erklerinden oluşur. Bu örgütün en etkili kesimlerinden biri, yürütme erkinin temsilcisi olan ve yasama erkini de denetimi altında tutan hükümettir.

Hükümet, kendi ideolojisini, devletin bütün öteki kesimlerinde (elinden geldiğince) egemen kılmak ister. Yargı erkini etkilemek, yasama organı içindeki karşıt siyasal parti ve görüşleri denetim altına almak, kendi temsil ettiği sınıfın dışında kalan sınıf ve grupların egemen ideolojisi içinde susturulmasını sağlamak, hep bu isteğin bir sonucudur.

Hükümet-Devlet Ayrılığı

Aslında, hükümet-devlet ayrılığı, sınıflı toplumlardaki gelişmelerin bir ürünü olan parlamenter demokrasinin kaçınılmaz bir sonucudur. Hükümet, belli bir sınıfın ya da sınıfların temsilciliğini yapar. Buna karşılık öteki devlet kuruluşları, hükümet içinde temsil edilemeyen sınıf ve grupların da çıkarlarını gözetir. Böylece, *devlet-hükümet ayrılığı*, «azınlığın çoğunluk durumuna gelme hak ve olanağının bulunduğu» bir siyasal rejim olan demokrasinin kaçınılmaz bir sonucu olmaktadır.

Hükümetler, toplumdaki bütün etkinlikler gibi, sanat ve kültür etkinliklerini de kendi ideolojilerine koşut olarak güdümlenmek isterler. Ya da hiç olmazsa bunları denetlemeye çabalarlar. Oysa devlet, hükümetin temsil ettiği sınıf ve grup-

ların dışında kalanların da çıkarlarını, haklarını ve özgürlüklerini güvence altına almak işlevini yüklenmiştir. Bu nedenle sanat ve kültür etkinliklerine karşı daha geniş bir hoşgörü ile bakar. Bu hoşgörü, genellikle bir toplumdaki çeşitli sınıf ve grupların ideolojilerinin sanat ve kültür etkinliklerinde yansımalarına izin verecek ölçüdedir.

Türkiye’de Durum

Türkiye’deki toplumsal ve siyasal gelişimlere baktığımızda, yukarda kısaca değindiğim, hükümet-devlet ayrımının somut bir biçimde ortaya çıktığını görmekteyiz. Özellikle 27 Mayıs sonrası güçlendirilen yargı erki ile yeni kurulan ve bir kısmı «özerk» nitelik taşıyan örgütler, hükümetin, devlet tarafından dengelenmesi amacını taşıyordu. Aslında bu gelişim doğaldı. Çünkü, 27 Mayıs (pek çok başka nedenin yanında) baskıların en korkuncu olan «çoğunluğun baskısı»na karşı yapılmıştı. Böylece, hükümeti oluşturacak çoğunluğa erişen bir ya da birkaç siyasal partinin kendi ideolojisi ve çıkarları doğrultusunda baskı yapmasını engelleyici önlemler getirilmişti.

Ne yazık ki, basın özgürlüğü, üniversite özerkliği, yargı erkinin gücü, radyo ve televizyonun tarafsızlığı ve özerkliği gibi konular arasında sanat ve kültür etkinliklerinin özgür bir ortam içinde maddi ve manevi desteklenmesi konusu etkin bir çözüme bağlanamadı. Oysa, kaynakları kıt olan ülkemizde geliştirilmesi istenen, her toplumsal etkinlik gibi, sanat ve kültür etkinliklerinin de desteklenmesi gerekir. Üstelik bu destekleme, güdümlenme arzularından bağımsız olarak gerçekleştirilmelidir.

Türkiye’de bugün, sanat ve kültür, hükümet tarafından denetlenmektedir. Meclislere ne ölçüde dayalı oldukları son derece tartışmalı bulunan Erim ve İrmak hükümetleri zamanında kurulan Kültür Bakanlığı, ülkenin kültür ve sanat etkinliklerini güdümlenmektedir. Bu güdümlenmenin amacını ve doğrultusunu bir yana bıraksak bile (ki, aslında bunlar «bir yana bırakılamayacak» derecede önemli yanlış ve tutarsızlıkları içerirler), sanatçının özgür seçimlerine sınırlama ge-

tirmenin yaratıcılığa yaptığı olumsuz etki tartışlamayacak kadar açıktır. Yaratıcılık, sanatçının ideolojik güdülmeyi ancak kendi özgür seçimiyle benimsediği durumlarda kısıtlanmaz.

İşte, hem amacı ve doğrultusu tartışmalı olan bugünkü güdülmeyi önlemek, hem de yaratıcılık üzerindeki olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için sanat ve kültür etkinlikleri hükümet denetiminin dışına çıkarılmalıdır. Türk sanat ve kültürünün geliştirilmesi için bu etkinliklerin üzerindeki hükümet güdümlerinin önlenmesi gereklidir. Fakat, yeterli değildir. Çünkü, sanat ve kültür yapıtlarının üretiminin niteliksel ve niceliksel olarak arttırılması bunların desteklenmesini gerektirir. Böyle bir desteğin, güdümlenme olmadan sağlanması ise, ancak «özerk bir devlet kuruluşu» tarafından gerçekleştirilebilir.

Kültür ve sanat etkinliklerinin istenilen niteliksel ve niceliksel düzeye erişmesi için destek sağlayacak özerk bir «Kültür ve Sanat Kurumu» kurulması da, sorunu çözmez. Böyle bir özerk devlet kuruluşunun oluşturulmasıyla birlikte, ceza yasasında sanatçıyı tehdit eden maddeler değiştirilmeli, sansür tümüyle kaldırılmalı, sanat ve düşün yapıtlarından elde edilen gelirlerin tümü vergi dışı bırakılmalı ve daha birçok önlemler alınmalıdır.

SANAT FESTİVALLERİ ÜZERİNE

Türkiye'nin toplumbilimciler bakımından «yaşayan bir laboratuvar» olduğu çok söylenmiştir. Bu yargının ardındaki temel düşünce, toplumsal, ekonomik, siyasal değişmelerin ülkemizde çok hızlı yaşandığıdır. Sanat ve kültür alanında olup bitenleri de kapsayan bu «hızlılık» pek çok düşünür ve bilim adamını büyüler. İnsan, başka ülkeler bakımından ancak tarih kitaplarında okuyabildiği büyük değişmeleri, kendi yaşamıyla sınırlı olan bir dönemde gözleme olanağına kavuşmanın heyecanını yaşar.

Türkiye'deki bu hızlılığın nedeni, Türk-İslam geçmişi üzerine yapılan Batı uygarlığı aşısıdır. Atatürk döneminde yapılan bu aşı, toplumumuzu hızla yeni bireşimlere (sentezlere) doğru götürmektedir. Bu hızlı gidiş sırasında pek çok kural, değer ve inanç altüst olmakta, yeni olaylar, olgular, beğeniler ortaya çıkmaktadır.

Türkiye, yeni bireşimlere doğru yol aldıkça, bütün toplumbilimciler, özellikle Türk toplumbilimciler için umut dolu bir laboratuvar niteliğini korumaktadır. Oysa, sık sık, yeni bireşimler yerine kötü öykünmelerle karşılaşanlar, Türkiye'nin ancak «kötü ürünler üreten bir laboratuvar» mı olduğunu sormaya başlamışlardır artık.

«Biz bize benzeriz» sözü, ulusal özgünlüğümüzü belirtmekten çok, beceriksizliğimizin, kötü öykünücülüğümüzün simgesi olma yolundadır.

Batı Aktarmacılığının Çıkamazları

Özgün bireşim yerine kötü öykünme, tembelliğin, sorumsuzluğun, eşgüdümsüzlüğün, haddini bilmemezliğin ve toplumu

tanımsızlığın bir sonucudur. *Kendi toplumunun tarihsel ve kültürel kökenlerine inen çözümlemeler olmadan, Batı ile birlikte özgün bireşim yaratılamaz.* Sonuç, her zaman niteliksiz aktarma olarak kalır. Bir karıncanın sistematik çalışkanlığı olmadan sanat ve kültür etkinliği yapılamaz. Arkasında toplumsal birikim olmayan deha hiçbir işe yaramaz.

Batı, bir bütündür. Diliyle, diniyle, teknolojiyle bir bütün. Onun ürünlerini alabilmek için, bu ürünlerin kökenlerini bilmek, Türkiye'ye uyarlanabilme olanaklarını değerlendirebilmek gerekir. Örneğin, bir müzik anlayışı Batı'dan aktarılabilir. Batı müziği, Türk icracılar tarafından başarıyla yönetilir, çalınır. Türk müziği, çok sesli uyarlamalarla evrenselleştirilir. Fakat bütün bu çabalar içinde, 1980'ler Türkiye'sinde, Batı'da benzeri var diye Barok türde beste yapmaya kalkışan bir sanatçı herhalde gülünç olur.

İşte Batı aktarmacılığının çıkmazı bu noktada yatar. Batı'da hangi ürünün, hangi toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel değişkenlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı iyi bilinmelidir. Ancak bu bilgilerin ışığı altında aktarmacılıkla değil, bireşimci bir yaklaşımla ürün verilebilir. Böylece, Batı aktarmacılığının birinci çıkmazı, Batı'da belli koşulların yarattığı ürünleri, o koşullar olmadan öykünme yoluyla yaratmaya çalışmak olmaktadır.

Batı aktarmacılığının ikinci çıkmazı, sonuçlar açısından görülür. Belli bir sanat ya da kültür eylemi ya da ürünü, «doğal» ya da «normal» koşullar olmadan ortaya konulursa belki de toplumla hiçbir etkileşime yol açmadan söner gider.

Aslında, Türkiye'nin gerçek sanat ve kültür alanında salt Batı aktarmacılığı bir sorun değildir. Çünkü, hiçbir gerçek sanat ve kültür adamı, salt aktarmacılıkla yetinmez. Sanatçının yaratıcı kişiliği, onu her türlü niteliksiz aktarma eylemine karşı koruyacaktır.

Festival ya da Şenlik Nedir?

Kaba aktarmacılığa bir sanatçının başvurmayacağı ne denli doğruysa, sıradan bir bürokratin ya da bir eylem adamının «bir şeyler yapmak» amacıyla bu yola sık sık başvur-

duğu da o denli doğrudur. Yeni bir atılım ya da bir ürün kamuoyuna ilk kez sunulurken hep duyarız: «Benzerlerini Batı'da gördüğümüz...» diye başlarlar tanıtmaya. Bizde hemen hemen hepsinin, yapıldığı kentin adıyla anılan festivaller de böyledir işte. İyi niyetlerinden kuşku duyulması olanaksız birtakım kişilerin, «bir şeyler yapmak» için giriştikleri, ne yazık ki çoğu amacına varamayan, karmaşık eylemlerdir Türkiye'de festivaller.

Oysa festivaller, Batı'da çok anlamlı ve çok köklü bir geleneğin sonucudur. Bu nedenle de Batı uygarlığının ayrılmaz bir parçası durumuna gelmişlerdir. Her sanat alanında olduğu gibi, festivallerin kökeni de dinseldir.

İlkel dinlerde yazılı kaynaklar olmadığı için her yıl yapılan festivaller, o toplumun dinsel değerlerinin yinelenmesine ve inançların gelenekselleşmesine hizmet ederdi. Ölülerle yaşayanlar arasındaki bağların da hatırlatıldığı bu şenlikler gerek kabilelerin, gerekse ailelerin üyelerini birbirlerine bağlayan bağların güçlenmesine yardım ederlerdi.

Eski Yunan'daki festivaller, masraflar site tarafından karşılanarak, vatandaşların eğlendirilmesi biçiminde yapılırdı. Bol ve bedava içkinin yanında, tiyatro, bu festivallerin ayrılmaz bir parçasıydı.

Dinsel festivallere, Mezopotamya'da, Roma'da, Kuzey Avrupa'da, Arap Yarımadası'nda, Güneydoğu Asya'da, Tibet'te, Çin'de, Hindistan'da ve Japonya'da rastlanıyor. Budizm, Taoizm, Hristiyanlık, Müslümanlık gibi bütün dinlerde festivaller var.

Toplumsal açıdan bakıldığında, festivaller, aslında bütün insanlığın dinsel ve kültürel mirasını kuşaklardan kuşaklara aktaran toplumsal olaylar olarak karşımıza çıkıyor. Eski çağlardaki din-büyük-sanat-kültür bütünlüğünün biçimsel açıdan günümüze yansıması, festivaller kanalıyla oluyor.

Sanat Festivalleri

İlk sanat festivalleri, müzik festivalleri biçiminde örgütlendi. Pek doğal olarak bu müzik, dinsel müzikti. Müzik festivallerinin kökü İngiltere'de 1655 yılına dek geri gider.

Dinsel olmayan müzik festivalleri de 18. yüzyılda yine İngiltere'de görüldü. 1748'de Haendel Festivali yapıldı. Almanya'da da müzik festivallerinin tarihi 1673'e dek geri gider.

Sanat festivalleri uzun süre müzik festivalleri olarak varlıklarını sürdürdüler. Daha sonra, tiyatro da bunların arasına katıldı.

Genellikle tek bir besteciye, ya da tek bir müzik türüne ayrılan bu festivaller, daha ilk zamanlardan beri, yapıldıkları kentin adıyla da anılmaya başladılar. Örneğin, Haendel'in yapıtlarının çalındığı festival, «Londra Festivali» olarak biliniyordu.

Kent işmiyle anılan ve tiyatronun da artık bir parça olduğu en ünlü festivallerden biri de «Uluslararası Edinburg Müzik ve Tiyatro Festivali»dir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra festivaller artık ulusal sınırları da aşmıştı. Başka başka uluslardan sanatçılar belli bir konudaki etkinliklerini, hep birlikte, halka sunuyorlardı.

Ulusal ya da uluslararası sanat festivallerinin konularına şöyle bir göz attığımızda, senfonik konserler, operalar, klasik Fransız müziği, oda müziği gibi odak noktaları görüyoruz. Çok seyrek olmakla birlikte, kimi zaman bale ve folklor da bu festivallere konu olabiliyor.

Çağdaş tiyatro festivallerinin tarihini Fransa'da Orange kentinde 1869'da yapılan dramatik festivale dek dayamak olanaklıdır. Tiyatro konusundaki festivallerin genellikle Fransa'da ve Sovyetler Birliği'nde görüldüğü de bu arada belirtmelidir.

Ashında uluslararası festivaller arasında Türkiye'de en çok yankı uyandıranlar sinema festivalleridir. Özellikle Berlin ve Venedik Festivalleri, yerli filmlerimizin de katıldığı ve derece aldığı festivaller olarak kamuoyunda oldukça iyi bilinir. Cannes Festivali'ne verilen önem ve basında yansıması ise ayrı bir konudur.

Bu festivallerin hemen hepsi ya konu, ya da tür olarak belli noktalarda odaklaşan olaylardır. Batı'da, her olayın birlikte ele alındığı, sonucun ne olacağının bilinmediği, amaçların karmakarışık olduğu festivallere pek rastlanmaz.

Türkiye'deki Festivallerin Geçmişi

Türkiye, gerek festival sözcüğüyle, gerekse festival olayı ile 1931 yılında tanıştı. Aslında, olay sanatsal değil, siyasal bir olaydı. İstanbul'da o yıl İkinci Balkan Konferansı düzenlenmişti. Bu siyasal olaya koşut olarak, bir de Balkan Oyunları Festivali yapıldı.

1948 ile 1951 arasında, Ankara'da Türk-İngiliz Müzik Festivali düzenlendi. Bu festivalde, oda müziği ile birlikte, Türk ve İngiliz yapıtları opera orkestrası tarafından çalındı. 1957-1959 arası, Üniversiteliler Müzik Derneği'nce Ankara Müzik Festivali düzenlendi. 1964-1965 yıllarında düzenlenen müzik festivali de Ankara'da yürümedi. Boğaziçi Müzik Festivali de yürütülemeyen festivaller arasındadır.

Türkiye'den en çok devlet yardımı ve desteği gören tiyatronun, festivaller dışında kalması düşünülemezdi pek doğal olarak. 1959'da Antalya'da Aspendos eski açık hava tiyatrosunda ilk tiyatro festivali düzenlendi. O günden bu yana, Devlet Tiyatrosu pek çok kent festivaline katıldı. «Sebze çorbası» türünde karmakarışık biçimde hazırlanan festivallerde en sürekli öge, Devlet Tiyatrosu idi.

Müzik yanında, Türkiye'de (belki de dış ögelerin etkisiyle) en çok duyulan festivaller, film festivalleridir. İlk film festivali 1948'de Yerli Film Yapanlar Cemiyeti'nce düzenlenmişti, Bundan sonra 1953 ve 1959'da yapılan film festivalleri görüldü. 1960'lardan sonra yeni festivaller kurumlaştı. 1964'ten bu yana Antalya «Altın Portakal», 1969'dan bu yana da Adana «Altın Koza» film festivalleri süregelmektedir. Bu arada, 1967'de «Hisar» kısa metrajlı filmler yarışması da filmcilik konusunda önemli bir yarışmayı ve şenliği vurgulamaktadır.

Bütün bunlardan başka, 1973'ten beri süren «Uluslararası İstanbul Festivali», 1959'da başlayan «Nasreddin Hoca Şenlikleri» gibi olaylar da uluslararası nitelik kazanmış şenlikler arasında sayılabilir.

Bugünkü Durum

Türkiye, turizminin önemini, ancak radyo ilanlarındaki «Turist döviz, döviz ise refah getirir» biçimindeki ilkel propagandalarla ve bir de şenliklerle anladığını kanıtlama çabasıdadır. İş yapmaktan çok, konuşarak vatan kurtarmayı yeğleyen aydınlarımız, turizmi önce yatırıma, sonra da pazarlamaya dönük bir sanayi olarak görmek yerine, ne olduğu belirsiz bir tanıtma etkinliği olarak algıladıklarından, festival ve şenliklerimiz birdenbire bol miktarda artıvermiştir. Bunlar arasında «Akhisar Karpuz Festivali»nden tutun, «Türkiye Kooperatifçilik Şenliği»ne dek her türlü ürünü (kavun, karpuz, fındık, üzüm, kiraz ve benzerleri) ve her türlü etkinliği (halk oyunları, su sporları, turizm, kooperatifçilik ve benzerleri), kapsayan ve çoğu zaman adından başka hiçbir etkinliği olmayan pek çok şenlik, şenlikten çok «festival» oluvermiştir.

Bugün Türkiye'de adı «festival» ya da «şenlik» olan 80 kadar yıllık kutlama günü vardır. (Bunlar, yalnızca Yaman Akbayan'ın «1 Yılın Kılavuzu 1974» adlı yapıtında saptadıklarıdır. Bir de onun gözünden kaçanları ve aradan geçen üç yıl boyunca ortaya çıkanları düşünürsek, rakam herhalde 100'ü aşacaktır.) Bunlara, adında «festival» ya da «şenlik» olmayan, fakat niteliği gereği «festival» olan günler dahil edilmemiştir.

Bütün bu festival ve şenliklerin aslında tam bir pazarlama amacına dönük olduğu açıktır. Ya yerel ürün (kavun, karpuz, fındık, üzüm vb.) pazarlanmaktadır, ya da yerel turizm satışı yapılmaktadır. Sanat ürünlerinin sergilenmesine, ya da yarıştırılmasına dönük etkinlikler ancak bu pazarlamaya yardımcı oldukları oranda anlam ve önem kazanır. Böylece, sanatın bir kez daha ticarete, üstelik de doğrudan kendisini ilgilendirmeyen bir ticarete, kurban edildiğine tanık oluruz.

Gönül isterdi ki, Türkiye'deki festivallerin, «festivalliği» sanatla ticaret arasındaki çelişkide bitsin. Ne yazık ki bugün böyle bir olanağımız yok. Konu çok daha yaygın, ciddi

ve umutsuz. Çünkü, ne sözünü ettiğimiz ticareti oluşturan Türk kapitalizmi doğru dürüst bir gelişmenin içinde, ne de gerçek Türk sanatçısı, gerçek çaba ve ürünleriyle bu kavgaya katılmış. Dolayısıyla işler iyice karışık. Bu nedenle en azından şu saptamaları yapmak gerekiyor:

1. Türkiye'de her beceriksiz Batı aktarmacılığında olduğu gibi, «festival» konusunda da gereksiz ve üstelik zevksiz bir «moda» doğmuştur. Sonuç bir «şenlikler» ya da «festivaller» enflasyonudur.

2. Bir «festival»in odak noktasının hangi olaya oturtulacağı önceden ve sağlıklı olarak saptanamamıştır. Bir sanat dalındaki icra, bir sanat dalı yarışması, bir ürün (sanatla ilgili olamayan bir ürün) pazarlaması, yerel bir özelliğin (tarihsel, kültürel ve benzeri) turistik açıdan tanıtılması gibi, birbirleriyle pek de ilgili olamayan dört konu, sürekli olarak iç içe geçmiş bir biçimde ele alınmıştır.

3. Sanat dallarından birine dönük olarak ele alındığı görüntüsünü veren festivaller, ne ilgilendikleri konuda o sanat dalını temsil eden tam bir katılım sağlayabilmiş, ne de jürinin oluşumu, ödüllendirme ölçütleri, ödüllendirilen yapıt ve sanatçıların tutumları açısından kamuoyunu doyurabilmiştir.

4. Ülkede görülen siyasal kutuplaşma bir sanat dalına ilişkin olarak düzenlendiği görüntüsünü veren festivallere de yansımıştır. Bunun sonunda, festivali düzenleyenler, çeşitli siyasal engellemelerle karşılaşmış ve en azından bunları aşacak becerikliliği gösterememişlerdir.

5. Bir iki özel festival dışındaki bütün festivaller, ister sanat, ister ticaret üzerinde odaklaşmış görünsün, bırakın ulusal sınırları aşmayı, kendi il ya da ilçelerinde bile doğru dürüst bir katılım sağlayamamışlardır.

6. Oldukça büyük fonların kullanılmasıyla ve büyük bir örgütlenme ile düzenlenen Uluslararası İstanbul Festivali gibi bir festivalde bile, en azından sanat dalı seçimi açısından bir başıbozukluk görülmektedir: Hudacek'in keman resitali,

Azerbaycan dans topluluğu, İsveç kukla tiyatrosu, saz âşıkları gösterisi, Türk halk oyunları ekipleri, aynı günün akşamında sunulan gösteriler. Kanımca, Batı aktarmacılığı ile, Batı uygarlığının ürünlerinin Türk-İslam kültürü üzerindeki yamama etkisini bundan daha iyi gösteren bir örnek olamaz. Bizans'ı fethetmek için Fatih'in yaptığı Rumelihisarı'nda Antigone. İcra: Kukla tiyatrosu. Geldiği yer: İsveç. Ve aynı anda Yedikule'de saz âşıkları gösterisi. İnsan böyle bir program karşısında «evrenselleşen bir ulusal Türk kültür ve sanatı» kavramının hayal olduğunu düşünmekten kendini alamıyor. Allah'tan ertesi gün bir Ankara Oda Orkestrası konseri, gerek orkestranın kendisiyle, gerekse çaldığı yapıtlarla bu umutsuzluğu bir ölçüde de olsa hafifletiyor. (Aynı orkestranın yurt dışı gezilerine, başında bir profesörün bulunduğu Kültür Müsteşarlığınca izin verilmediğini özellikle vurgulamak isterim.)

7. Festivallerimizden hiçbiri, belli bir sanat dalında, bırakın uluslararası, ulusal çapta bile ciddi bir yarışma havası yaratamamış, hiçbir sanat dalında özendirici rol oynayarak, ulusal kültür ve sanatın gelişmesine katkıda bulunmamıştır.

8. Festivallerimizden hiçbiri, turizm açısından ciddi bir tanıtma görevi yerine getirememiştir. Getirse bile bunun bir anlamı yoktur. Çünkü, Türk turizminin sorunu, tanıtmadan çok önce yeterli turist yatağı arzı yaratmaktır. Bu arzı sağlamak için de gerekli olan etkinlik, festival düzenlemek değil, parası olan yatırımcı bulmaktır.

Sonuç ve Öneriler

1. Düzenlenecek festivaller, Batı uygarlığı ile Türk-İslam kültürünün kesişme noktalarını bulmalıdır. Örneğin, festivallerin temelinde yatan dinsel şenlikler açısından Ramazan ve Kurban Bayramlarımız, ulusal günler bakımından da Cumhuriyet ve Gençlik ve Spor Bayramı gibi bayramlarımız, gerek ulusal, gerekse uluslararası festivaller açısından kullanılabilir günlerdir. Nasreddin Hoca Şenliği'nin uluslararası

karikatür yarışmasına dönüştürülmesi bu konudaki en güzel örnektir.

2. Festival konuları tek bir odak noktasına sahip olacak biçimde, akılcı bir yaklaşımla ve sanat geleneklerine uygun olarak saptanmalıdır. Saz şairleri için ayrı, senfonik müzik için ayrı, folklor gösterileri için ayrı, keman resitaleri için ayrı festivaller düzenlenebilir. Ama, bunların tümü aynı festivalin içine konursa, işte o zaman durum «tam festival» olur.

3. Belli bir sanat dalında gerek ulusal, gerekse uluslararası yarışma düzenlenecekse, jüri ve ödül ölçütleri uluslararası standartlara uygun bir biçimde saptanmalıdır. Yarışmaya dayalı festivallerin başka herhangi bir etkinlikte «sulanırılmasından» özellikle kaçınılmalıdır.

4. Her türlü festival, temel amaç olarak Türk kültür ve sanatının ulusallığının pekiştirilerek evrenselleştirilmesi ilkesini benimsemelidir.

5. Ticari ürün pazarlaması ile sanat festivalleri kesinlikle birbirinden ayrılmalıdır. Kavun-karpuz festivali ile film şenliği birlikte olmaz.

6. Festivaller için destek (fon ve örgüt) en azından üçlü bir örgütsel eşgüdüm içinde sağlanmalıdır. Yerel örgüt (belediye), yerel halk (içinde yerel bireylerin yer aldığı bir «şenlik komitesi») ve merkezi örgüt (Kültür Müsteşarlığı, Turizm Bakanlığı gibi), gerekirse meslek kuruluşları, üniversiteler gibi örgütlerin de desteği ile tam bir eşgüdüm gerçekleştirmelidir.

7. Hangi sanat dalında festival yapılacaksa, muhakkak o dalın yaratıcı uzmanlarıyla işbirliği sağlanmalı, en azından ulusal düzeyde en geniş ve en nitelikli katılım gerçekleştirilmelidir.

ELEŞTİRMENİN SORUMLULUĞU ÜZERİNE

«Sorumsuzluk» sözcüğü günümüz Türkiye'sinin genel niteliğini en iyi belirleyen deyimlerden biri olarak tarihe geçecek. Siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamımızda en çok göze batan ve sürekli yakınılan bir davranış sorumsuzluk. Hemen herkes, (kendi sorumsuzluklarını hiç düşünmeden) tüm öteki kişilerin sorumsuzluklarından yakınmakta, bütün işlerin kötü gidişinden bu tür sorumsuzca davranışları sorumlu tutmaktadır.

İşin korkunç yanı, hem bu suçlamanın doğru oluşu, hem de kamuoyunun artık bu sorumsuzlukları kanıksamış bulunmasıdır. Çeşitli kişi, grup, örgüt ve kurumların sorumsuzlukları o denli yaygınlaşmıştır ki, ne ölçüde yakınılırsa yakınılsın, durumu kimse ciddiye almamaktadır. Devletin resmi televizyonu ve radyosu, resmi ağızların söyledikleri resmi yalanları yayan bir araç durumuna gelmiştir. Herkes buna alışmıştır. Her gün yol ortasında, güpegündüz, önceden planlanarak cinayetler işlenmektedir. Herkes buna da alışmıştır. Yürütme organı, yargı organının verdiği kararları hiç saymaktadır. Bu tutum da «alışılmış sorumsuzluklar» arasına girmiştir.

Bütün bu sorumsuzluk bataklığı içinde, tek bir gruptan ya da bir tek örgütten sorumluluk beklemek gerek toplum bilime, gerekse insanın doğasına çok da uygun bir davranış olmaz. Fakat, yine de «değişme» kavramı, bizi, toplumların genel niteliklerine uygun olmayan, yani değişme tohumlarını içinde taşıyan tutum ve davranışları aramaya yöneltir. İşte bu yazıda ben de, toplumda egemen olan sorumsuzluk olgu-

sunu aklımdan çıkarmadan, bir özel grubun, eleştirmenlerin, sorumluluğu üzerinde duracağım.

Eleştirmenin Kimliği

Aslında eleştirmenlere, «bir grup» demek doğru değildir. Çünkü ülkemizde salt eleştirmenlikle yaşamını sürdüren «profesyonel eleştirmenler» bir grup oluşturacak denli çok değildirler. Daha çok görülen olay, asıl uğraşı başka olan kişilerin, zaman zaman «eleştiri» de yaptıklarıdır. Bir başka deyişle, «eleştirmenlik» kendi başına bir meslek olmaktan çok, yazarlık, sanatçılık, öğretmenlik, gazetecilik gibi mesleklerde çalışanların bir «yan uğraşı» niteliği taşımaktadır günümüz Türkiye'sinde.

Belki de kişilerin ayrı bir «eleştirmen kimliği» olmamasından dolayı, insan, eleştirilerde aradığı sorumluluğu bulamıyor bir türlü. Aslında, kişinin «eleştirmen» olarak ayrı bir kimliğinin bulunmaması, onu daha çok sorumlu yapmalı eleştiri yazılarında. Çünkü, eleştiri yaparken ortaya koyduğu tutum ve davranışlar, onun asıl mesleğine ve tüm kişiliğine yansıtılacaktır hemen.

«Eleştirmen» kimliğinin, toplumumuzda henüz yaygınlaşmamış bir kimlik oluşu, «eleştiri» etkinliğinin daha çok «amatör» bir yaklaşımla ele alınmasına yol açıyor olabilir. Bunun sonunda da «eleştiri» olayı, daha çok «sezgisel» ve «duygusal» açıdan, eleştiri yapanın kişisel beğenisine ve kişisel eğilimlerine göre ele alınan, son derece öznel bir nitelik kazanmaktadır.

Eleştirinin Niteliği

Oysa eleştiri, «duygu» ve «sezgi»den çok, «bilime» ve «akla» dayalı olmak zorundadır. İster sanat ve yazın, isterse düşün alanında olsun, her eleştiri, en azından şu temel bilgiler üzerine kurulur:

1. Yapıtın içinde bulunduğu alan hakkında (resim, roman, toplumbilim gibi) kuramsal bilgiler ve ana akımların çağdaş değerlendirilmeleri.

2. Yapıtın temsil ettiği akım ve o akımın temel nitelikleri.

3. Yapıtın temsil ettiği dünya görüşü ve sınıfsal yaklaşım.

4. Yapıtta kullanılan biçim ve yöntemin değerlendirilmesinde kullanılacak estetik ya da yöntembilimsel bilgiler.

5. Yapıtın yaratıldığı zamanın ve toplumun nesnel koşulları.

6. Yaratıcının genel nitelikleri (kökeni, geçmişi, dünya görüşü, sınıfsal yaklaşımı ve ilişkileri, daha önceki ürünleri ve eylemleri).

7. Gerek yapıtın, gerekse yaratıcının karşılaştırmalı değerlendirilmesi için gerekli olan kuramsal ve uygulamalı bilgiler. (Genellikle bunlar karşılaştırma için gerekli olan yandallara ilişkin bilgileri de kapsar.)

Aslında yukarda saydığım bu yedi madde (bir başkası bunları daha çok ya da daha az maddelere bölebilirdi) doğru dürüst bir eleştiri için gereklidir, ama yeterli değildir. Bunlar, işin yalnızca «bilgi» yönünü vurgular. Oysa, bir eleştirinin salt «bilgi»ye dayanamayacağı açıktır. Örneğin, bu bilgilerin bireşimi sorunu, «eleştirmenin yaklaşımının nasıl olması gerektiği» sorusunu belirler.

Nesnellik ve Tarafsızlık

«Nasıl bir yaklaşım?» sorusunun tek bir yanıtı vardır: «Nesnel ve taraflı bir yaklaşım» olmalıdır her eleştirmenin yaklaşımı. «Nesnellik» ve «tarafsızlık» toplumumuzda en çok saptırılan iki terimdir. Genellikle bu saptırma, terimleri, birbirlerinin yerine kullanarak yapılır. Kargaşalığı önlemek için iki küçük tanım yapayım: «Nesnellik», *bilginin gerçeğe uygunluğudur*. «Tarafsızlık» ise, *çatışan ya da yarışan birden fazla tarafın bulunduğu bir durumda, o duruma ilişkin hiçbir değere, düşünceye ve eyleme sahip olmamak demektir*. Tanımlardan da anlaşılacağı gibi, insan «nesnel» olabilir, ama «tarafsız» olamaz. Çünkü, çatışan ya da yarışan birden çok tarafın olduğu durumlarda hiçbir değere ve düşünceye sahip

olmadan bütünüyle eylemsiz kalmak da en azından «kazanandan yana», ya da «o andaki durumun, değişmeden sürmesinden yana» olmak demektir. Oysa insan olanaklı olduğu ölçüde önyargılardan arınarak, «nesnel» olabilir, ya da olmaya yaklaşabilir.

İşte her şeyden önce, «nesnel» olması gereken eleştirmen, gerçeğe en uygun ve her türlü önyargıdan arınmış incelemelerini ve saptamalarını yaptıktan sonra, kendi değerlerine, inançlarına, dünya görüşüne ve sınıfsal ilişkilerine göre, taraflı bir biçimde, eleştirdiği yapıt hakkında bir sonuca varır. Bu sonucu da (değerlendirmede kullandığı kendi öznel ölçütlerini dürüstçe okuyucuya ya da dinleyiciye aktararak) taraflılığının gerekçeleriyle birlikte ortaya koyar.

Sonuç

Sonuç olarak, iyi bir eleştirinin gerekli bilgilere dayalı, «nesnel» ve «taraflı» olması gerektiğini vurgulayabiliriz. Bu yargıyı verdikten sonra, Türkiye'de ne oluyor? diye baktığımızda oldukça tatsız ve yetersiz bir durumla karşılaşırız.

Türkiye'de yapılan eleştirilerin çoğu ya «nesnellik» aşamasında kalıyor, ya da salt «taraflı» bir biçimde, «nesnelliği» bütünüyle bir yana bırakıyor. Yalnız «nesnel» olan eleştiriler, yapıtın (ve kimi kez yaratıcının) kuru kuruya tanıtılmasına yol açan renksiz betimlemeler olmaktan kurtulamazlar. Buna karşılık, yapıta ve yaratıcıya hiç de gerektiği ölçüde yer vermeyen ve hatta gerçekleri saptırarak «nesnellikten» de uzaklaşan pek çok eleştiri, yalnızca elestiriyi yapının görüşlerini yansıtan ve asıl yapıtın niteliklerini kamuoyuna çarpıtarak veren ürünler olur:

Bu konuda son bir nokta, kamuoyunun düzeyine ve ilgisine ilişkin olarak belirtilmelidir. Kamuoyu, eleştirilen yapıt ile eleştiri arasındaki tutarsızlıkları gördüğü ve bunları belirttiği ölçüde eleştirmenler sorumluluklarını daha iyi algılayacaklardır. Kanımca bütün toplumsal ve siyasal sorunlarda olduğu gibi, eleştiri konusundaki sorunun çözümü de, halkta, onun bilinç düzeyinde, tutum ve davranışlarında yatmaktadır.

SANATTA ÇAĞDAŞLIK VE İSLAM ÜZERİNE BİR OTURUMUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Gençlerin çıkardığı genç bir dergi *Mavera*. Ağustos ayında dokuzuncu sayısı yayınlandı. 33 sayfa olan derginin bu sayısında, 22 sayfa «*Çağdaşlık Konusunda Oturum*»a ayrılmış. İlginç bir oturum bu. Temeli İslam dini ile çağımızın ilişkilerini irdelemeye yönelik. Bir sonuç olarak da, «İslam açısından sanat ne olmalıdır, nasıl olmalıdır?» sorusuna yanıt aradığı anlaşıyor.

Oturumun ilginçliği, çok açık seçik ve güzel biçimde belirtilmiş birtakım doğruları okuyucuya vermenin yanında, felsefe ve toplumbilim (sosyoloji) alanında pek çok çıkmaza sürüklenmiş olması.

Konuşmacılardan biri (E. Akkor) şöyle diyor bir yerde: «Bir çağda yaşayan insanın dertleriyle, acılarıyla ilişki kuramayan hiçbir dünya görüşüne o çağda hayat hakkı yoktur.» Bu bilince erişmiş bir sanat ve düşün adamından yararsız bir yapıt çıkması olanaksızdır artık.

Bir başka yerde bir başka konuşmacı (O. Sarı): «... sanatın çağdaş olması demek, ortaya konan sanat ürününün çağın sorunlarını derinden kavraması, içinde yaşanan çağı yaşatması, yani çağının aynası olması demektir. O çağda yaşayan insanın arayışını, dramını, bunalımını, acısını yakalaması ve ortaya çıkarması demektir.» diyor.

Aynı oturumda, «güdümlü sanat» (İslam açısından güdümlenmiş sanat) savunulurken, bir konuşmacı (A. Özden-ören): «... kendi sanatımızı kurarken bu sanatı, dünyadaki

diğer çağdaş akımlardan, faktörlerden ve sorunlardan soyutlamamız mümkün değildir» diyebiliyor.

Bütün bu doğru, doğru olduğu denli, güzel sözlerin yanında, oturumun tüm olarak birtakım önemli yanlışlara düştüğü anlaşıyor. Bunlara kısaca değineyim.

«Çağdaş» Kavramının Anlamı

Konuşmacılar arasında «çağdaş» kavramı hakkında bir düşün-birliği yok. Üstelik bu kavram, kimileri tarafından yanlış, kimileri tarafından da paradoksal ve paradoksal olduğu için de mantıksız bir biçimde açıklanmaya çalışılmış. Sanıyorum bu kargaşanın ve yanlışın altında yatan temel neden, konuşmacıların gereksiz bir biçimde savunmaya geçmiş olmaları: Oturumun ilk satırlarını okuyan kişi, konuşmacıların (bunu açıkça belirtmemelerine karşın) İslamın «çağdışı» olduğu savına karşı yanıt aradıkları izlenimini ediniyor. Oysa, yeni kavramlar, yeni atılımlar, yeni ufuklar peşinde olanların işe savunma ile başlamaları denli büyük bir yanlış olamaz. Bakın, bu yanlış, oturumu nelerere götürüyor:

«Çağdaş» ve «çağdışı» kavramları, «ilerici-gerici» ayrımı ile bir tutuluyor. Bu arada, «ilerici-gerici» ikilemesinin 1960' dan sonra ağırlık kazandığı gibi yanlış bir sav öne sürülüyor. (Bilindiği gibi, bu ikilemenin en ağırlık kazandığı dönem, Atatürk dönemidir). Aslında bu yanlış, bundan sonrakilerin yanında sözü edilemeyecek denli hafif.

«Çağdaş» kavramının içinde yaşadığımız dünya ile sınırlı olduğu, bu nedenle de «öbür dünya»yı kapsamadığı için «materyalist» dünya görüşünün çıkmazını (hem de 'fert-toplum çıkmazı' olarak) belirlediği ileri sürülüyor. Bu görüşün desteklenmesi için işin içine zaman boyutu da sokuluyor. Zamanın göreliliğinden, yani zamandan zamana değişen gerçeğin, göreliliğinden söz ediliyor. Böylece kendisi bizzat içinde yaşanan zamana işaret eden ve bu nedenle de tanım gereği göreliliği olan «çağdaş» kavramı tümüyle yadsınıyor. Kavram yadsınınca, terimin de ortadan kalkması gerekli ama, bu yapılmıyor. Yadsınan kavramın terimine yeni bir kavram (yeni bir içerik) verilerek tartışma sürdürülüyor.

«Çağdaş» kavramının görelî niteliği yadsınırken, İslam dininin «Mutlak Gerçek»i sunduğu, bunun da «çağlarüstü» olduğu söyleniyor. «İslamın sözüyle “çağdaş-çağdışı” yoktur, “çağlarüstü” vardır» deniliyor. Böylece, gerek dil mantığı, gerekse düşünce mantığı bakımından, İslam öncesi insanlık tarihi yok sayılıyor. (Konuşmacının böyle bir niyeti olmadığından eminim ama, sözlerinin mantıksal sonucu ne yazık ki böyle.)

İslam dininin çağdışı olmadığını yanlış bir yöntemle ve gereksiz bir savunma çizgisi içinde kanıtlama çabaları, oturumu daha ciddi yanılgılara da götürmüş. Çağ kavramının Hazreti Muhammed'in dönemi olduğu, çağdaşlaşmanın ise çağı İslama uydurma misyonu anlamına geldiği öne sürülerek, konuşmacılar hep birlikte, çağdaşlaşmanın, 1977 yılında 6. yüzyıl İslam dünyasının toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel düzeninin kurulması demek olacağı gibi soyut bir noktada birleşiyorlar. 20. yüzyıl dünyasını, 6. yüzyılda insanlığa gönderilmiş bulunan «Mutlak Gerçek»lere göre düzenlemeyi istemek, bir inançtır. Bütün inançlar gibi, (doğruluğu -yanlışlığı, gerçekliği-gerçekdışılığı söz konusu edilmeksizin) kutsaldır, saygıdeğerdir. Ama, bu inancı, «çağdaşlaşmak» kavramı ile ifade etmek Türk dilinin mantığına da, düşünce mantığına da aykırıdır. Bu nedenle, «İslamı çağa egemen kılmak» isteyenlere hiçbir şey kazandırmaz, çok şey kaybettirir.

«Çağdaşlaşma» terimi, toplumbilim açısından da yanlış ele alınmış. Oturuma katılanların tümü, bu terimi, «laiklik» kavramı ile eşit görüyorlar. Sanırım, bu noktada, Niyazi Berkes'in önce İngilizce yayınladığı kitabının Türkçesinin hazırlanması sırasında «Secularism» sözcüğünün, «Çağdaşlaşma» diye çevrilmesinin etkisi var. Berkes, «Türkiye'de Çağdaşlaşma» adlı kitabında, uzun uzun, niçin «Secularism» terimi yerine «Çağdaşlaşmayı» kullandığını anlatır. Ona göre, «Çağdaşlaşma» Türkiye'de «laikleşme» anlamına gelmektedir. Bu bir kişinin (bu kişi, saygıdeğer bir bilim adamı olsa da) görüşüdür. Üstelik, kanımca doğru da değildir.

Konuşmacılar «çağdaşlaşma»yı yalnızca, Berkes'in yaptığı gibi, «laikleşme» olarak almakla kalmamışlar, «laikleşme»yi de yanlış yorumlamışlardır. Birinci yanlış, laikliğin «dini olandan uzaklaşma, dünyevi olana, eşya evrenine yaklaşma» diye tanımlanmasında görülüyor. Bilindiği gibi, «laiklik», tarihsel süreç içinde de, güncel olarak da, devletin el değiştirmesi ile ilgili bir kavramdır: «Laik devlet» toplumda oluşan yeni sınıf ya da grupların, devleti, din adamlarının elinden ve denetiminden alması ile ortaya çıkmıştır. Olay bir felsefe ve inanç olayı değil, bir sınıfsal olaydır. İkinci yanlış, «laikliğin» ancak İslam dini dışında ortaya çıkabilecek bir olgu, ancak Batı'nın üretebileceği bir anlayış olduğu noktasında belirlenmektedir. Bu görüşte olan konuşmacılar, Hristiyan dininde, örgütlü ve güçlü bir kilisenin (ruhban sınıfının) varlığını ve devlet üzerindeki etkin denetimini unutmış görünüyorlar. Engizisyon mahkemeli, toprak sahibi kiliseli, aforoz yetkisiyle donatılmış Papalı Hristiyan Batı, belli oluşumlar sonunda laik devlete geçmişse, hoşgörülü, insana saygılı İslam dünyası aynı oluşumlar sonucu, aynı ürünü niçin üretmeyecekti ki? Nitekim üretmiştir de.

Aslında, İslam dininin çağdaşlığını kanıtlamak için hiç de böyle bilimsel, mantıksal ve dile ilişkin zorlamalara girmek gerekli değildi. İslam dini, semavi dinlerin sonuncusu olarak her zaman saygıdeğer ve çağdaş bir inanç sistemi biçiminde varlığını sürdürecektir, ürünlerini verecektir. Oturuma katılanların gereksiz bir savunmaya girişmeleri, ne yazık ki onları, bilimin, mantığın ve Türkçenin sınırlarını zorlamaya yöneltmiş. İnsan bu duruma bakınca, oturuma katılanların bu çabalarının ardında başka bir amaçları olup olmadığını sormadan edemiyor. Konuşulanları bir kez daha bu gözle inceleyince, yalnızca sanat, edebiyat ve inanç alanında değil, toplumsal ve siyasal alanlarda da Asr-ı Saadet'e (Hazreti Peygamberin zamanına) dönüş arzularını görüyor. Kanımca, İslam dininin çağdaşlığına en büyük engel, böyle bir anlayışta yatar. Çünkü, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel olarak böyle bir dönüş olanaklı olmadığı için, İslam dinini bunun peşinde göstermek ve bu amaç için kullanmak, onu

güçsüzleştirir. Güzelim dinimizi, olanaksızın peşinde koşan bir düş derekesine indirir.

Aslında konuşucular, yukarda açıkladığım izlenimi vermekle birlikte, çok gerçekçi, akılcı birtakım yaklaşımları da vurguluyorlar. Örneğin, İslam dininin evrenselliği ile, Müslüman kişilerin bu dini çağdaş kılmaları arasındaki ayrımı belirttikleri bölümde olduğu gibi. Yani, din her zaman evrenseldir ama, onu çağdaş kılacak olanlar insanlardır. İslam dinine inanan insanlardır. Bu insanlar olmadan, ne din olur, ne de bu insanlar çağdaş değilse, din çağdaş bir görünüm kazanabilir.

Şimdi gelelim «çağdaş» kavramının asıl anlamına. Bu kavram, Berkes'in ve oturuma katılanların savladığı gibi, mutlaka «laikleşme» anlamına gelmez. Laikleşme «çağdaşlaşmanın» bir sonucudur ama, eşiti değildir. «Çağdaş» kavramı, «laik»ten çok daha geniş bir kavramdır. Toplumbilimsel alanda, «modernleşme» kuramlarıyla eşanlamlı olan çağdaşlaşma, köken olarak, Batı gelişme biçiminin evrenselliği ilkesine dayalı bir kavram olarak ortaya atılmıştır. Bu nedenle de Batı modeline dayalı kapitalistleşme sürecinin ideolojisini taşır. İşte kavrama karşı çıkış ve onu daha nesnel bir ölçüte göre tanımlayış çabaları bu noktada başlar. Kısacası, «çağdaşlaşmayı» bütün ideolojisinden kurtaracak içerik, teknolojinin eriştiği düzeye ilişkin bir ölçüt kullanmakla olanaklı olacaktır. «Çağdaş», belli bir zaman kesitinde en ileri teknoloji kullanan toplumları belirler. Bu tanımlı yaptığımız anda, «çağdaş» kavramını, Hristiyan, yahut Müslüman, kapitalist ya da sosyalist bir kavram olmaktan kurtarıyoruz. Bu anlamda «çağdaş»ın zamana göre değişen, yani göreceli olan niteliği de uzun dönemli tarihsel çözümleme açısından, hiçbir dinin ya da ekonomik sistemin tekelinde kalmıyor. Bu yaklaşım, kimi kişilerce çok maddeci görülebilir. Fakat ben, inançların «çağdaş» ya da «çağdışı» diye nitelenmelerine karşıyım. «Çağdaş» ya da «çağdışı» kavramları ancak teknolojik düzeyde geçerli olabilir. İnanç düzeyinde değil.

Toplumsal Değişme ve Din

Oturumun büyük yanılgılarından biri, din öğesinin, toplumsal değişimin temel nedeni olarak ele alınmasında da görülüyor. Özellikle Müslüman ve az gelişmiş bir ülke olan Türkiye açısından bu savın çıkmazı şurada: Din bir toplumun ilerleme ya da gerilemesinde önemli bir öğe ise, en ileri ve doğru din olan Müslümanlar niçin gerikalmış toplumları oluşturuyorlar? Bu durumda, ya Müslümanlığın kötü ve geri kalmaya yol açan bir din olduğunu kabul etmemiz gerek, ya da dinin, toplumların gerikalmasında bir öğe olmadığını.

Şimdi bu konuyu biraz daha açalım: Toplumbilime göre, toplumları yalnızca ileri götüren, ya da yalnızca geri bıraktıran öğeler olamaz. Bir öğe ya temel olarak etkilidir ve hem ilerleme hem de gerileme nedeni olabilir, ya da etkisizdir, ne gerileme ne de ilerleme nedeni olabilir. İşte bu nedenle, «Müslüman dini çağdışı olduğu için Osmanlılar battı» görüşü ne denli doğruysa, «Türkiye'yi ancak İslamın Asr-ı Saadet'ine dönüş kurtarır» görüşü de o denli doğrudur.

Aslında bu görüşlerin ikisi de yanlıştır. Ne Osmanlılar Müslüman oldukları için battılar, ne de Türkiye'yi Asr-ı Saadet'e dönmek kurtarır. Fakat, işaret etmek istediğim nokta, Türkiye'nin kurtuluşunu İslamda görenlerin önce, niçin İslam topluluklarının gerikalmış olduklarına ilişkin akılcı ve bilimsel açıklamalar getirmek zorunda olduklarıdır. Hem en ileri, en güzel, en geliştirici dine sahip olacaksınız, hem din toplumsal ilerlemenin bir nedeni olacak, hem de gerikalamayacaksınız. Bakın bu durumu açıklamaya çalışmak insanı nerelere ve ne yanlışlara götürüyor:

1. Din elden gittiği için geri kaldık savı. Bu savı ileri sürenler, dinin elden gitmesinin nedenlerini açıklamak zorundadırlar: En güzel ve en ileri olan din, yani Müslümanlık hangi nedenlerle güçsüzleşmiştir? Güçsüzleşmeye niçin karşı koyamamıştır? Elden giden dinin yerine ne gelmiştir? Yerine gelen şey, neden gerileme nedeni olmuştur? Müslümanlığın yerine gelen şey, ahlaksızlık ve zındıklık ise, kendisini ahlaksızlık ve zındıklığa karşı koruyamayan bir din, ne denli

geçerlidir? Dinin asıl görevi, ahlakı ve Allah korkusunu yerleştirmek değil midir?

2. Bizi Batı yıktı savı. Bu savı ileri sürenler de şu sorulara yanıt vermek zorundadırlar: Hristiyan Batı, Müslüman Doğu'yu nasıl yıktı? Hristiyanlar teknik olarak ileri gidip, bizi yıktıysa, Müslümanlar o sırada neden yerlerinde saymışlardır? Yok, Batı üstünlüğünün altında teknik ilerleme yatmıyorsa, o zaman biz neden geri kaldık ve yıkıldık?

Kurtuluşu Asr-ı Saadet'e dönmekte bulanlar, zaman zaman tutarlı olmak çabası içinde, dini temel değişme ögesi olarak kabul etmek zorunda kaldıklarını farkederek, yukardaki sorulara da yanıt aramaya çalışıyorlar. Bunun bir örneğini, oturumda görüyoruz. Konuşmacılardan biri, Batı'nın Osmanlı'yı yıkmak isterken ilk iş olarak devletle insanın arasını açtığını söylüyor. Bir kez şunu belirtmeliyim ki, bu işi yapan Batı değil, Osmanlı'nın kendisidir. İkinci olarak, asıl şu noktanın bilinmesi gerekir. Bu olay, konuşmacının kafasında bulunan ve Tanzimat ile doruğuna ulaşan Batılılaşma eylemleri sırasında ortaya çıkmış değildir. Olayı yaratan Fatih Sultan Mehmet'tir. İstanbul'u alır almaz, Türk aristokrasisinin temsilcisi olan vezir-i azam'ı Çandarlı'nın da kellesini vurdurmuş ve onun yerine devşirme vezir Mahmut Paşa'yı atayarak, toplumdan kopuk bir devlet yapısını kurmuştur.

Gerikalış nedenlerimizi laikliğe bağlayanlar ise, İslam dininin neden laikliği önlemekte yetersiz kaldığını açıklamak zorunda oldukları gibi, laikleşen Batı'nın ilerlemesini de bütünüyle yadsımadan, dini toplumsal değişmenin temel ögesi olarak ele alamazlar.

Batı'nın büyük ilerlemesi karşısında, Batı uygarlığını materyalist, İslamı ise sonsuza yönelik, tinsele dönük, metafizik bir olay olarak savunanlar (ki, bu oturumda bu savunma da yapılmıştır), kendi anlayışları içinde Batı'nın tok mutsuzları karşısında, İslamın aç mutlularını savunmak gibi garip bir duruma düşmektedirler. Batı'yı eleştirmek başkadır, onu, tüm uygarlığı ile birlikte yadsıyıp, yerine Asr-ı Saadet'i ya da 20. yüzyıldaki İslamı bütünüyle ikame etmek başkadır.

İslam çağdaşlığını savunmak başkadır, onu yalnızca metafizik nitelikleriyle görmek ve bu nitelikleriyle övmek başkadır (üstelik de yanlış, çünkü İslam, semavi dinler arasında en dünyevi olanıdır).

Dinin, toplumsal değişmeye yol açan, onu yaratan öğelerden biri ve birincisi olduğu savı aslında Batılı toplumbilimcilerin öne sürdükleri bir yaklaşımdır. Pek doğal olarak Batılı toplumbilimciler, bu anlayışı, Hristiyanlığın insanlığı nasıl geliştirdiğine ilişkin kanıtlar vererek destekliyorlar.

Din ile toplumsal değişme arasındaki ilişkiyi belirleyen toplumbilimciler arasında ilk sırayı Max Weber alır. Weber'e göre insanlık, kapitalizmin gelişmesi ile ilerlemiştir. Kapitalist gelişmenin altında yatan öğe ise, Hristiyan dininin değerleridir. Protestanların inanç ve değerleri onları çok çalışıp az yemeğe yöneltmiştir. Çok çalışıp az yiyince, insanlar, biriktirmeye başlamışlardır. Biriktirme ise sonunda sermayenin gelişmesine yol açmıştır. Böylece, sermayenin gelişmesiyle, kapitalizm ortaya çıkmıştır.

Weber'in tüm modelinde önemli yanlış ve eksikler vardır. Fakat konumuz bu olmadığı için onlara girmiyorum. Yalnız şunu belirtmek istiyorum: Gerikalmış Müslüman ülke düşünürleri, ileri gitmiş Batı ülkelerinin karşısında «toplumsal ve teknolojik ilerlemenin ardında din yatar» derlerse, İslamı, Hristiyanlığa kurban etmiş olurlar. Bunu hiç unutmamaları gerekir.

Din ile toplumsal değişmenin ilişkileri nedir? Bu soruya verilecek bilimsel yanıt, tinsel değerlerin her zaman toplumsal değişme bakımından önemli olduğudur. Bir başka deyişle, sistematik tinsel değerler bütünü olan semavi dinler, hiç kuşkusuz toplumsal değişmede etkin bir yer sahibi olmuşlardır. Toplamların ilerlemesinde de, geri kalmasında da, dinlerin çok önemli rolleri vardır. Bundan sonra da olması beklenir. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken bir nokta bulunuyor. O da sözünü ettiğimiz rolün niteliğidir: Bu nitelik, önemli, hatta kimi zaman çok önemlidir. Fakat belirleyici değildir. Belirleyici olan, bütün tinsel öğelerle birlikte, teknolojik bi-

rikimlerin gerektirdiği değişimlerdir. Bir başka deyişle, tarihteki ve günümüzdeki bütün değişimler (izleyici nitelikteki taklitler hariç) teknolojik birikimler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkışta hiç kuşkusuz tinsel değerlerin rolü çok büyüktür. Tinsel değerler dar anlamda dinleri, daha geniş anlamda da ideolojileri doğurmuştur.

Konuyu Müslüman-Hıristiyan tartışmasından kurtarmak için başka bir ideoloji açısından görmeye çalışalım: Marksist ideoloji ile toplumsal değişme arasındaki ilişkilere bakalım:

Marksist ideolojiyi doğuran olay, kapitalist gelişmedir. Kapitalist gelişme ise, teknolojik birikimler sonucu ortaya çıkmıştır. Yine aynı birikimler çağdaş (günümüzdeki) toplumun sınıflarını ve onların arasındaki çelişkileri yaratmıştır. Daha sonra, Rusya'da, Çin'de ve başka yerlerde görülen değişimler başta olmak üzere, bütün dünyanın, Marx'tan sonra uğradığı değişme, hem Marksizmi doğuran kapitalizmin, hem de Marksist düşüncenin sonucudur. Marksist ideoloji bu değişimler sırasında çok önemli bir rol oynamıştır, ama asıl belirleyici olan, Marksizmi de doğurmuş bulunan nesnel teknolojik koşullardır.

Dinleri de, geniş anlamıyla ideolojiler olarak ele alırsak, Hıristiyanlığın, Müslümanlığın ve Marksizmin, tinsel alanda (üstyapı alanında) toplumsal değişimlerden aynı ölçüde sorumlu olduğunu görürüz. Bu ölçü «çok önemli»dir. Hatta kısa dönemlerde ve belli mekânlarda (örneğin, 6 ve 7. yüzyılda Arap yarımadasında, 1 ve 2. yüzyıllarda Roma'da, ya da 19 ve 20. yüzyılda Avrupa'da, Rusya'da ve Çin'de) belirleyici gibi de gözükebilir. Fakat asıl belirleyici olan, son çözümlemede, teknolojik birikimdir. Pek doğal olarak, ideolojisini yaratmayan, bu ideolojinin köklerinin evrensel değerlerde olduğu kadar kendi coğrafyasında ve tarihinde aramayan toplumlar, teknolojik birikimleri toplumsal değişme alanına aktaramayabilirler. Konuyu, «ideolojisiz, teknolojik birikim, toplumsal değişmeyi yeterince etkileyemez» diyerek kapatıyorum.

İslami Sanat ve Edebiyat

Oturumda tartışılan konular, «İslam açısından sanatçının rolü ne olmalıdır?» sorusu ile son buluyor. Bu soruya aranan yanıtlar, genellikle «militan sanatçı» anlayışının gelişmesine yol açan nitelikleri taşıyorlar. Örneğin, «... ilk yapılacak şey, Müslüman sanatçıya "sen atını bu saha içinde koşturacaksın!" demektir... Bu görevin ağırlığı sanırım sanatçıdan ziyade, din bilginlerine düşmektedir.» sözleri, bütünüyle bu anlayışı yansıtmaktadır.

Aslında oturumda bu konuda iki ayrı görüşün varlığı sezilebiliyor. Birinci görüş, «... günümüzde bazı Müslüman arkadaşlar sanatı sadece didaktik anlamda alıyorlar ki, bu çok hatalı bir tutumdur» sözleri ile beliriyor. İkinci görüş de, «... sanatının malzemesini ve metodunu Mutlak Gerçek (İslam) öğretisiyle sınırlı bulacaktır... Ve bütün bu sınırlar, hürriyeti Mutlak Gerçek'e kölelik olarak kabullenen Müslüman sanatçı için en küçük bir "daraltma" değildir» biçiminde vurgulanıyor.

«Didaktik» sanat ile «Müslüman», ya da «Marksist» sanatın aynı şeyler olmadığı herkesçe bilinir. Bu yönden oturumdaki bu iki düşüncüyü her zaman birbirinin tersi olarak almak olanaklı bulunmayabilir: Yani, insan hem «didaktik» sanata karşı olabilir, hem de kendini belli bir ideolojiye (örneğin, İslama) adanmış olan sanatı savunabilir. Yalnız bu noktada «iyi sanat»-«kötü sanat» ayrımı biçiminde bir estetik kaygı işin içine karışıyor.

Hiç kuşkusuz «kötü sanat» kimsenin tekelinde değildir. Üstelik ancak «iyi sanat» herkesçe bilindiği için, «kötü sanat» pek göze çarpmaz, ama nicelik olarak «iyi sanat»tan çok daha fazla üretilir. Bu açıdan, kendini herhangi bir ideolojiye adanmış olan sanatçıların, bu adama işleminden ne ölçüde etkilendiklerini anlamak çok olanaklı değildir.

Bu konudaki seçenekler şöyle sıralanabilir:

1) Adam iyi sanatçıdır. Kendini bir ideolojiye adanmıştır. İyi sanatını sürdürür. Hem sanatçı, hem ideoloji bu tutumdan yarar görür.

2) Adam kötü sanatçıdır. Kendini bir ideolojiye adanmıştır. Kötü sanatını sürdürür. Bu durumda (sözde) sanatçı yararlanır, ideoloji zarar görür.

3) Adam iyi sanatçıdır. İdeolojiye bağlandıktan sonra, kötü ürün vermeye başlar. Bu durumda sanatçı zarar, ideolojisi ise (çok kısa bir süre için) yarar görür.

4) Adam kötü sanatçıdır. Bir ideolojiye bağlanır, sanatı iyileşir. Hem adam, hem ideoloji yarar görür.

Aslında, dünya yüzünde örnekleri pek çok olan «kötü sanat» yapıtlarının (yani, aslında sanat yapıtı filan olmayan ürünlerin) ideolojik bağlantıya göre sınıflaması yapılsa ne sonuç çıkar bilmem. Fakat, kendini belli bir ideolojiye adanmış olan, ya da daha doğal biçimde, bir ideolojinin ürünü olan pek çok «iyi sanatçının» «iyi sanat ürünü» de dünyamızı ve insanlığın evrensel kültürünü hâlâ süslemektedir. Fuzuli, Sinan, Nazım, Wagner, Brecht, Byron, Picasso, İtrî hemen akla gelen isimler arasındadır.

Sanatçı ve ideoloji arasındaki ilişkileri bir başka boyutta iki gruba ayırmak olanaklı olabilir: Birinci grup, belli bir ideolojinin de bir parçası olduğu uygarlığın doğal sonucu olan sanatçılardır. Rönesans dönemindeki Batı sanatçıları ya da hemen hemen bütün İslam sanatçıları gibi. İkinci grup, böyle bir doğal ürün olmayıp, belli bir ideolojiyi benimseyerek, o ideolojinin kendi toplumunda da, yeryüzünde de egemen olması için bir kavga veren sanatçılardır. Rejimleri Marksist olmayan toplumlarda doğan, büyüyen ve yaşayan (ya da yaşayamayan) Marksçı sanatçılar bu gruba girerler.

Şimdi bu açıdan oturumda sözü edilen «sanat»a baktığımızda ne gördüğümüzü saptayalım: «Önemli olan, geçmiş dönemlerdeki kültür ve sanat hazinemizdeki İslami bakışı yakalamaktır» deniliyor. Kanımca çok doğru bir söz. Fakat, genelde o denli doğru bir söz ki, bir sanatçıya, ne biçim ne de içerik bakımından özgün bir ışık tutabilir. Sevgi ve hoşgörü. İşte size iki kelime ile İslam. Fakat bana bu iki kavramın içerik olarak özgün olabileceğini kim gösterebilir ki?

Geriye kalıyor biçim. Biçim, özün ayrılmaz parçasıdır. Ya da tersi. Nasıl söylenirse söylensin, sanat yapıtının biçim ve öz olarak ikiye bölünemeyeceği bir gerçektir.

Şimdi bütün bu gerçekler açısından, oturumda belirtilen çıkmazlara bir çıkar yol arayalım: Konu, ne sanat yoluyla İslam propagandası yapmaktır, ne de sanatı yalnızca didaktik kılmaktır. Didaktik kılınan sanatın, «sanatlığı» nerede kalır? İnsanın mahkeme tutanaklarını okumak ile bir tiyatro oyunu seyretmek arasında hiçbir tercihi yok mudur? Roman, tiyatro, resim ve müzik gibi pek çok sanat kolu bile apayrı nitelikteyken, bunlarla hatim indirme arasındaki ayrımı yadsımak olanaklı mıdır? Etkinliğinin sınırları bir imam tarafından ya da bir parti komiserinin emriyle belirlenen sanatçı, ne denli yaratıcı olabilir? İtrî ile zamanındaki şeyhülislâmın, Nazım ile parti komiserlerinin ilişkisi bir ast-üst ilişkisi miydi?

Kanımca sanat ve edebiyatta İslamı aramak, toplum yapımızdaki yeni bireşimlerle olanaklı olacaktır. O zamana dek, sanatını İslamın emrine vereceklerin peşinden koşmayı, kendimizi, sanatçıya buyruk dikte eden ideologlar olarak görmeyi bırakalım. Onun yerine Müslümanların da iyi sanat yapmasını hazırlayacak koşulları yaratmaya adayalım kendimizi. Sınıf gerçeğini yadsımak, Batı uygarlığını tümünden yok saymak gibi akıldışı, bilimsiz savlar yerine, İslamın, Türk ile, Batı ile, ezilen emekçi sınıflar ile yeni bireşimlerini oluşturmaya çalışalım. İslami sanatın özgün niteliği ile evrenselleşmesi, geriye dönerek değil, diyalektik etkileşim içinde, geleceğe doğru atılımlar yapması ile olanaklıdır.

SİYASET, SANAT VE DERGİLER ÜZERİNE

Siyaset ile sanat ve edebiyat ilişkileri ilginçtir. Ayrıntıları bir yana bırakırsak, her sanatın bir siyaseti, her siyasetin bir sanatı vardır, diyebiliriz.

İşi biraz daha gerçeğe uygun, dolayısıyla biraz daha karmaşık bir biçimde açıklamaya çalışırsak, siyaset, bir yönetim sanatı, sanat ise, izlenimleri dışarı aktarma siyasetidir de denilebilir.

Doğanın ve toplumun, hem birbirleri arasında, hem de kendi içlerindeki diyalektik bütünlüğü çerçevesinde sanatın bir tür siyaset, siyasetin ise bir tür sanat olduğunu gözden kaçıramayız.

Oysa sanatı sanat yapan, yani onu başka etkinliklerden ayıran özellik, biçim, siyaseti siyaset yapan ise, özdür. Siyaset, toplumun çeşitli güçleri arasındaki dengeyi arar. Özü budur. Bu dengeyi yönetime yansıtma sanatıdır siyaset. Sanat ise, sanatçının izlenimlerini, belli bir güzellik içinde dışa vurmasıdır. Sanatı sanat yapan «güzelliktir». Sanat yapıtını, bilimden, siyasetten ayıran nitelik, «güzelliktir». Biçimdir..

Gerçeğin bütünsel niteliği, öz ile biçim arasında bir ayırım yapmamıza pek izin vermez. Biçim özü, öz ise biçimi etkiler ve belirler. Siyasette de bu böyledir, sanatta da.

Siyasette ve Sanatta Yanılgılar

Öz-biçim bütünlüğü gözden kaçarsa sanatçı ve siyasetçileri, kendi ayırıcı niteliklerinden sapan yanılgılara götürür. Siyasetçi, özü unuttur, biçime sapar. Sanatçı biçimi unuttur, özde kalır. Sonunda da siyasetçinin yaptığı iş siyaset, sanatçının yaptığı iş sanat olmaz.

Örneğin, siyasetçi, toplumdaki güçleri ve bunların arasındaki dengeyi (ya da dengesizliği) bir yana bırakır, çevresindeki «dalkavuklar» arasındaki dengeyi kollamaya başlar. Böylece, toplumsal yapıda yatan «öz» gözden kaçmış, denge sağlamak amacına dönük «biçim» ön plana geçmiştir. Sonuç, kaçınılmaz olarak başarısızlıktır. Çünkü, siyaset değildir yapılan. Yozlaşma, siyasetçiyi yokeder.

Sanatçı da, öz uğruna «güzel»den ayrılmaya başlayınca aynı kapana düşer. Örneğin, bir siyasal bildiriye vurgulamak uğruna, şiir dilini yapıtında bir yana bıraktığı anda, sanatçı artık, ozan değildir, sanatçı bile değildir. Belki bir bilim adamı, belki bir öğretmen, belki de bir siyasetçidir. Hatta bunların en iyi örneklerinden biri de olabilir. Ama, artık sanatçı değildir.

Evrenin diyalektik bütünlüğü içinde, olayları, insanları, yapıtları ve etkinlikleri, salt irdelemek amacıyla da olsa, çözümlmek, öğelerine ayrıştırmak kolay değildir. Kolay değildir ama, bilinçli eylem için zorunludur. Bu işlem yerine getirilmediği zaman, ortalık tam bir kargaşaya boğulur. Bütünlük uğruna, kargaşalık egemen olur. Nasıl ki bir başka yarılgı da, bilinçli sanat uğruna, sanatçının kendini toplumdan soyutlanmış ve yalıtılmış olduğu gibi bir konum içinde algılamasında ortalığa çöker.

Sanat, Siyaset ve Edebiyatın Ortak Kaynağı

İnsanoğlunun tüm etkinliklerinin iki kaynağı vardır: Doğa ve toplum. İnsanın kendisi ise, hem doğanın hem de toplumun bir parçası olarak, tüm etkinliklerin odak noktasıdır. Üreten de odur, algılayan ve yorumlayan da.

Sanat, edebiyat ve siyaset arasındaki ilişkiler, her şeyden önce, bunların aynı kaynaktan doğmasına bağlıdır.

İnsanın doğa ile ilişkisi teknolojiyi, toplum ile ilişkisi ise ideolojiyi doğurur. Doğa ile toplum, sürekli bir etkileşim içinde bulunduklarından, teknoloji ile ideoloji de kimi zaman uyumlu, kimi zaman (aslında belki de çoğunlukla) diyalektik bir biçimde birbirlerini izler.

Sanat, edebiyat ve siyaset, yalnızca aynı toplum ve aynı doğadan etekilendikleri için değil, hepsi, ideolojik planda etkinlikler oldukları için de birbirlerini belirler ve biçimlendirir.

Sanat ve edebiyat, hiç kuşkusuz, toplumun en duyarlı kesimini temsil eder. Gelişmeye dönük her filiz, her tomurcuk, önce sanat ve edebiyat alanında görülür. Bu açıdan, sanatçı ve edebiyatçının toplumsal işlevinin «öncülük» olduğunu söylemek abartmalı bir yargı değildir. Biçimi, yani estetiği gözden kaçırmadığı sürece, kullandığı «öz» ister istemez ona «öncülük» görevi yükleyecektir. Yaratıcı kişinin toplumsal duyargaları onu ütopyalara dek götürür.

Öte yandan, çağdaş toplumlarda «bir adam bir oy» ilkesine göre biçimlenen siyaset, sanat ve edebiyat kadar olmasa bile, toplumsal değişme filizlerine bir ölçüde duyarlı olmak durumundadır. Demokrasinin, 'gittikçe, «çoğunluğun baskısı» olmadığına anlaşılmaması, siyasetin bu işlevini pekiştirmektedir.

Bu durumda, sanatın ve edebiyatın da, siyasetin de belirleyicisi, toplumsal değişme ve gelişme tohumları olmaktadır. Fakat, yine de sanat ve edebiyat ile siyasetin uyumlu ve sürekli bir biçimde birbirlerine koşut geliştiğini savunmak olanağı yoktur.

Siyaset ile Sanat ve Edebiyatın İlişkileri

Toplumsal oluşumlar bakımından siyaset, sürekli olarak sanat ve edebiyatın gerisinde kalmıştır, denilebilir. Özellikle tarihe baktığımızda bu yargımızın doğrulandığı görülür. Toplumda duyarlı bir siyasal rejim olan demokrasinin geliştiği günümüzde bile süren bu «geriden izleme», ortaçağın karanlıklarından çıkışta, Batı toplumlarında son derece belirgindir.

Sanayi devriminin altüst ettiği Avrupa'da yazar olarak Dickens ve Ruskin, ressam ve ozan olarak Morris, yeni siyasal düzenin İngiltere'deki öncülerinden sayılabilirler. Aynı görevi Fransa'da Hugo, Verlaine ve Rimbaud yüklenmişlerdir. Rusya'da da Gogol, Lermontov, Tolstoy, Dostoyevski, toplumsal değişme ve gelişmeyi hızlandıran sanatçı ve edebiyatçılardır.

Aslında Batı kültüründe, bu tür öncülükler köklü bir geleneğe sahiptir. Örneğin, demokrasinin beşiği sayılan İngiltere’de Milton daha 17. yüzyılda, toplumsal bakımdan «öncülük» görevini yüklenmiş olarak görülür. Diderot, Rousseau, Voltaire ve d’Alembert ansiklopedistler olarak yalnız Fransa’ya değil, tüm insanlığa ışık tutarlar.

Bu arada Voltaire ve Zola gibi yazarlar, toplumda yalnız edebiyat etkinliği ile yetinmezler. Bunlar, birer «özgürlük» ve «adalet» havarisi rolündedirler. Bu rollerinin gereklerini de sonuna dek yerine getirirler.

Osmanlı-Türk Geleneğinde Siyaset ve Sanat

Osmanlı’da «siyaset», ölüm cezası demektir. Şimdiki politikacılarımızın at oynattıkları «siyaset meydanı» ise idam cezasının uygulandığı alandır. Belki de siyasetçilerimizi, zaman zaman, toplumsal olarak haketmedikleri kadar hırpalamamızın ve hatta öldürmemizin altında bu gelenek yatmaktadır.

Osmanlı toplumu, kapitalistleşme sürecini yaşamadığı için, ne laiklik, ne de özgürlük, iç dinamiğin sonucu olarak gelişebildi. Siyasal parti geleneği de, Batı’nın öteki kurumları gibi, dışardan alındı. Bu nedenle siyaset, Osmanlı için bir türlü «saray entrikalarının», «bireysel cinayetlerin» ötesinde bir anlam taşımadı. Birinci Meşrutiyet’in de, İkinci Meşrutiyet’in de esas olarak Padişah’ın kişisel konumuna bağlı olarak algılanması, bunun en güzel örneğidir.

Saray edebiyatı bir dalkavukluk çizgisi üzerinde gelişirken, halk edebiyatında zaman zaman «eşkıya» övgülerine de rastlanıyordu. Fakat, toplumdaki üretimin doğrudan doğruya İstanbul tarafından denetimine dayalı bir sistem içinde ne siyasetin, ne de sanatın ve edebiyatın ciddi bir «değişme» ya da «öncülük» işlevi olabilirdi. Nitekim, olmadı da.

Dış dinamik, durağan iç dinamiği yıkmaya başlayınca, sanat da, siyaset de, edebiyat da birden toplumsal işlev kazandı. Genç Osmanlılar eylemi, bir yandan siyasal, öte yandan yazınsal olarak gelişti. Fransız Devrimi’nin ilkeleri Osmanlı’ya, siyasal olduğu kadar, sanat ve edebiyat yoluyla da sokuldu.

Böylece, Osmanlı-Türk toplumunda, sanat ve edebiyat birdenbire «devrimci», daha doğrusu, «ulusal» ve «özgürlükçü» bir işlev yüklendi.

Osmanlı-Türk Toplumunda Dergiler

Cumhuriyet sonrası, tek parti yönetimine uygun olarak, siyaset çok renkli değildi. Oysa, Türkiye yeni oluşum içinde, yeni arayışlara gereksinme duyuyordu. Bu yıllarda iki önemli dergi dikkati çekiyor: Resmi ideolojinin organı olan *Ülkü* ve yine CHP'liler tarafından çıkarılan, fakat «öncü» bir çizgi izleyen *Kadro*. Sanat ve edebiyat açısından, *Ülkü*, resmi ideolojiyi yansıtmak kaydıyla, şiirlere bile yer vermekte, *Kadro* ise daha çok kültür incelemeleri yayınlamaktadır. Fakat esas olarak, ikisi de siyasal nitelikli dergilerdir.

Aslında, Cumhuriyet'ten bu yana dergiler, siyaset, sanat ve yazın karışımı bir nitelik tutturmuşlardır. Hatta buna felsefeyi bile koyabiliriz. Örneğin, Enis Batur, Türkiye'nin düşünsel/siyasal ortamını tarihsel açıdan irdelerken, 1919'da *Kurtuluş'u*, 1920'de Şefik Hüsnü'nün yönlendirdiği *Aydınlık'ı*, 1922'de Ziya Gökalp'in *Küçük Mecmua'sını* ve Yahya Kemal-Mustafa Nihadlı *Dergâh'ı* önemli sayıyor. («Türkiye'de Felsefenin Dünü ve Bugünü», *Balkan Felsefe Semineri*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1980.)

Matbaayı Batı'dan alan Osmanlı, dergiler konusunda da geri kalmıştı. İlk dergi (ki, *Vakay-i Tıbbiye* diye bir sağlık dergisiydi) ancak 1849 yılında çıkmıştı. Osmanlı döneminde de bilim ve edebiyat ile siyaset ve edebiyat dergileri göze çarpıyordu. Edebiyat alanında *Servet-i Fünun* ciddi bir akım bile oluşturdu. Bu arada, Abdullah Cevdet'in 1904'te çıkarmaya başladığı *İçtihad*, varlığını 1932'ye dek sürdürdü.

31 Mart Olayı'ndan sonra, basına konulan sansür, dergi sayılarını da azalttı. 1909 yılında sayıları 353'e varan dergiler, elverişsiz koşullar yüzünden, 1915'te 6'ya kadar düşmüştü. Sansür sonrası, Ömer Seyfettin'lerin *Genç Kalemler'i* de 1911-1912 arası yayımlanmıştı. Bu arada Hamdullah Suphi'nin, Türk Ocakları'na koştut olarak çıkardığı *Türk Yurdu* da aralıklı olarak 1911'den 1928'e dek yayımını sürdürebilmişti. Ze-

keriya Sertel'in *Resimli Ay* dergisi de 1924-1938 arasındaki önemli dergilerdendir.

Mizah dergileri de önemliydi o arada, Cem'in çıkardığı *Cem*, Sedat Simavi'nin çıkardığı *Diken*, Yusuf Ziya'nın *Ak-baba'sı* ve Refik Halit'in Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na karşı çıkardığı *Aydede* önde gelen örneklerdir.

1930'larda iki önemli dergi daha görüyoruz: Yaşar Nabi'nin *Varlık*'ı ile, İsmayıl Hakkı'nın *Yeni Adam*'ı. Her ikisi de Türkiye'nin düşünsel ve yazınsal yaşamı üzerinde etkili dergiler.

Çok partili düzene geçiş, özgürlüklerin genişlemesiyle birlikte dergi sayısını da arttırdı. 1944'te 258 olan dergi sayısı, 1947'de 379'a yükselmışti. Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarındaki özgürlük içinde, bu sayı artmaya devam etti. 1952'de dergilerin sayısı 624'ü bulmuştu. Daha sonra, Demokrat Parti'nin kurduğu baskı rejimi dergileri de olumsuz etkiledi. O dönem, yine de önemli sanat ve edebiyat dergilerine tanık oldu. Vedat Günyol'un *Yeni Ufuklar*'ı ve Salim Şengil'in *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* ile *Dost*'u bu arada akla gelenlerden. Pek doğal olarak Türk Dil Kurumu'nun *Türk Dili* dergisini de unutmamak gerek.

1960 devrimi, yeni bir özgürlük ve umut dönemi açmıştı Türkiye'nin önünde. Bu hava, sanat ve edebiyat dergilerini de etkiledi. Mehmet Çınarlı'nın *Hisar*'ı, Cemal Süreyya'nın *Papirüs*'ü ve Memet Fuat'ın *Yeni Dergi*'si bu dönemin ürünleridir. 1971'de Birleşmiş Ressamlar ve Heykeltıraşlar Derneği adına Turan Erol'un çıkardığı *Sanat* da dikkati çeken bir dergiydi.

Dergilerin Bugünkü Durumu

Türkiye'de sanat ve edebiyat dergileri, sürekli olarak bilim ve düşünce alanı ile bağlantılarını sürdürmüşlerdir. Hatta çok partili demokrasiye geçtikten sonra belli siyasal görüşlerin organı olarak çıkarılan edebiyat ve düşün dergileri bile görülmüştür. CHP ile ilişkili olarak *Özgür İnsan*, TİP ile ilişkili olarak da *Yurt ve Dünya* hemen akla gelenlerden.

Bu tür dergiler, siyaset, sanat, edebiyat ve düşün konu-

larını aynı anda işleyen bir niteliğe sahiptiler. Nitekim, bu tür oldukça tutulan bir dergi niteliği yaratınca, doğrudan bir siyasal örgüte bağımlı olmamakla birlikte, «belli bir düşünce çizgisini» yansıtan pek çok dergi ortaya çıktı. *Türkiye Yazıları*, *Sanat Emeği*, *Mavera*, *Pınar*, *Edebiyat*, *Oluşum*, *Yazı*, *Süreç* hep bu tür, «siyasal çizgisi olan» sanat ve edebiyat dergileri arasında sayılabilir. Kimisi, «kendi çizgisi»nin dışına daha kapalı, kimisi ise daha açık olan bu dergilerin yönelişleri ne olursa olsun, Türkiye'nin sanat ve edebiyatına çok hizmet ettiklerine hiç kuşku yok.

Bu arada son günlerde ilginç bir olay yaşanıyor. Son zamanlara dek, ya kişisel çabalarla, ya da aynı akımı temsil eden kişilerin oluşturdukları gruplarca çıkarılan sanat ve edebiyat dergilerinin yerine, birdenbire büyük yayın örgütlerince desteklenen dergiler ön plana çıktı. Belki de bu konudaki ilk örnek olan *Milliyet Sanat*'ın başarısının verdiği hız ile, *Hürriyet*'in desteklediği *Gösteri*, Doğan Hızlan'ın yönetiminde, Karacan Yayınları'nın desteklediği *Sanat Olayı* da *Ülkü Tamer* ve *Alpay Kabacalı*'nın yönetiminde yayın yaşamına katıldı. Ayrıca, niteliği daha farklı olmakla birlikte, dikkati çeken bir edebiyat dergisi *Yazko* Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Kooperatifi'nin desteği ile *Memet Fuat*'ın yönetiminde büyük bir başarı kazandı. Çok yeni bir dergi de *Bilim ve Sanat*. Bu son dergi ciddi bir para desteğinden yoksun. (Bu arada ters bir olayın *Yusuçuk*'un kapanması ile ortaya çıktığına da işaret etmeliyim.)

Bu çeşitlemenin, Türkiye'nin şu anda içinde bulunduğu toplumsal-ekonomik durumla yakından ilgisi olduğu açık. Başta da belirtmeye çalıştığım gibi, toplumsal-ekonomik öğeler, nasıl siyasal olarak yeni dönüşümler ortaya çıkarıyorsa, sanat-edebiyat ve dergiler konusunda da aynı biçimde etkili oluyorlar. Haldun Taner, bu dergilerden biri için bir zamanlar, «Sanatın gövde gösterisi» demişti (*Milliyet*, 10 Şubat, 1980). Bu «gövde gösterisi» «sanatın» mıdır, onun arkasındaki «sanatçı ve edebiyatçının mı», «yoksa bu konuda destek veren sermayenin» mi?

Bu sorunun yanıtı, bir başka sorunun yanıtına bağlıdır: Türkiye’de gelişen kapitalizm, sanat ve edebiyata bir Rönesans «meseni» gibi destek mi verecektir, yoksa bir Osmanlı saraylısı gibi, onu «kullaştırmaya» mı yönelecektir?

Hemen belirteyim ki, birinci davranış biçimi, Türkiye’nin kültür ve sanatını geliştirecek ve zenginleştirecek bir yoldur. Buna karşılık, ikinci yol, yalnız kısırlaştırıcı ve yozlaştırıcı değil, aynı zamanda olanaksızdır da.

TİYATRO ÜZERİNE

Halbuki şiddet hareketlerini ve köleliği takviye işinde zekâ eseri göstermek, ne kadar utanç verici bir iştir!

Edebiyâta Dair, Mme de Staël, Çev. Safiye ve Vahdi Hatay, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1952, s. 496.

DEVİRİMCİ TİYATRO ÜZERİNE

Her sanat olayı gibi tiyatro da toplumsal nitelik taşır. Yani, içinde olduğu toplumdan etkilenir ve dönerek onu etkiler. Hızlı bir değişme süreci içinde olan ülkemizde tiyatronun işlevinin tartışılması, belli yanlışlardan kaçınılması bakımından gereklidir. Bu nedenle, devrimci tiyatronun «ne olmadığı» hakkında birkaç genel uyarıda bulunmak istiyorum. Bu uyarılarımın, belli bir yazarı, sanatçıyı ya da tiyatro olayını hedef almadığını hemen belirtmeliyim.

Devrimci tanınan, ya da gerçekten devrimci olan bir yazarın her yapıtı «devrimci tiyatro» değildir.

Devrimci bir grubun sergilediği her tiyatro da «devrimci» değildir. Tiyatro olayının kendisi, gerek yazarı, gerekse onu sergileyen grubu her zaman aşar. Bu açıdan, «devrimcilik» yargısı, tiyatro olayının kendine özgü niteliklerine göre verilmelidir. Onu yazana ya da sergileyene göre değil.

Tiyatro olayının bildirisinin «devrimci» olması da «devrimci tiyatro» için (gereklidir, ama) yeterli değildir. «Devrimci» bildiri, seyirciye o denli kötü aktarılabilir ki, işlev, «karşı devrimci» bile olabilir.

Tiyatro olayının biçimi de «devrimci tiyatro» için bir kanıt değildir. Her biçim, başka başka özleri içerebilir. Örneğin, epik biçim, «devrimci» bir öz için kullanılabileceği gibi, «karşı devrimci» bir özün sergilenmesine de yardımcı olabilir.

Gerçekçi yaklaşım «devrimci tiyatro» için kaçınılmaz bir zorunluluk gibi görünür. Fakat bu görüntü de aldatıcıdır. İster «eleştirel», isterse «toplumcu» olsun, gerçekçilik savı

ile yola çıkan her yaklaşım, kolayca «slogancılığa», «şematizme» ve sanatsal öğelerden yoksun kuru bir öze kayabilir.

Seyirciyi kavrayan ve onunla etkileşim kuran tiyatro olayının «devrimciliği» de, başka koşullara bağlıdır. Seyirciye en iyi erişen tiyatro olayının «devrimciliği» hiç kuşkusuz, salt bu niteliğine dayanarak öne sürülemez.

Seyircisi salt «devrimcilerden» oluşan bir tiyatro, işlev bakımından hiç de «devrimci» olmayabilir. En azından, seyirciye yeni bir nitelik katmıyorsa, olayın «devrimci» işlevi suya düşer.

Burada, bir tiyatro olayını oluşturan öğeleri tek tek ele aldım. Her bir öğenin yalnız başına «devrimci tiyatro» için yeterli olmadığına dikkati çekmeye çalıştım. Bir bireşim niteliğine sahip olan tiyatro olayı bakımından bu yaklaşım tartışılmaz bir biçimde doğru görülebilir. Fakat, kuramsal olarak tartışılmaz da görünse, uygulamada, türlü engel ve zorluklarla savaşılarak bir tiyatro olayını oluşturanlar, tek tek öğelerin yetersizliğini kimi zaman unutmaktadır.

Bu açıdan devrimci tiyatro kavramını olumlu olarak kısaca belirtmekte yarar vardır. En kısa tanımıyla, «devrimci tiyatro», (devrim nasıl ve kime göre tanımlanırsa, ona göre) «devrimci» içerik taşıyan, bu içeriği seyirciye herhangi bir sapmaya uğramadan aktarabilen «gerçek bir tiyatrodur». Buradaki «gerçek tiyatro» terimi üzerinde ısrarla durulmalıdır: Gerçek tiyatro bir tiyatro yapısının sergilenmesinde bütün sanatsal öğeleri tam olarak taşıyan tiyatro demektir. Bir başka deyişle, öz uğruna biçimin feda edilmediği tiyatrodur.

Devrimci içerik terimindeki «devrimci» sözcüğünü de, her grubun nesnel ve öznel devrim anlayışına bırakıyorum. İçerik, kendi «devrim» anlayışına göre belirlenecektir. Tartışmanın «devrim» sözcüğünün içeriği ve anlamı üzerine kaydırılması, tiyatronun değil, toplumbilimin alanına girilmesi demektir. Tiyatrodan bağımsız ayrı bir tartışma konusu oluşturur. Burada amaç, «devrim» kavramının değil, «devrimci tiyatro» kavramının tartışılması olduğu için, konu çeşitli gruplara göre değişebilecek bir biçimde ele alınmıştır.

Şimdi, gerek tiyatro olayını, gerek devrim kavramını daha ayrıntılı olarak inceleyebiliriz.

Bilindiği gibi, tiyatro toplumbilimi konusu, bu alanlarda büyük çabaların görüldüğü Kıta Avrupa'sında bile çok gelişmiş değildir. Hele Birleşik Amerika'da bu konudaki çalışmalar bir elin parmaklarıyla sayılabilecek kadar azdır. Bu nedenle, bu yazıda oluşturmaya çalıştığım yaklaşımın bütünüyle tartışmaya açık bir öneri olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Tutarlı bir bütün çerçevesinde sunmaya çalıştığım önerim, herhangi bir yabancı yaklaşımdan aktarma değildir. Türk düşün ve kültür yaşamının artık kendi bireşimlerini oluşturması gerektiğine inanıyorum. Bu nedenle, herhangi bir yabancı kaynaklı çalışmaya bağımlı kalmamaya özel bir özen gösterdim. Pek doğal olarak, tümüyle özgün bir çalışma yaptığım savında da değilim. Savım, önceki çalışmaları, kendi toplumunun ürünlerine koşut bir bireşime ulaştırmaya çalışmaktır.

Tiyatro Olayının Çözümlemesinde Kullanılacak Birtakım Toplumbilim Kavram ve Terimleri

Toplumsal Yapı: En kısa tanımıyla toplumsal yapı, düzenlenmiş insan ilişkileridir. Bu ilişkilerden, üretim ve mülkiyet alanlarını kapsayanlara altyapı, din, ahlak, siyaset gibi, bilinçle ilgili olanlara üstyapı diyoruz. «Düzenlenmiş» terimi duraganlığı belirlemez. Tam tersine, bu ilişkiler, yani toplumsal yapı, sürekli bir değişme içindedir.

Toplumsal Rol: Düzenlenmiş insan ilişkileri içinde belli durumlar vardır. Babalık, evlâtlık, öğretmenlik, öğrencilik, işçilik, işverenlik gibi. İşte böyle bir durum içinde olan bir kişinin, o durumun hak ve görevlerine ilişkin olan bir kişinin, o durumun hak ve görevlerine ilişkin olarak ne gibi davranışlarda bulunması gerektiği hakkında, toplumdaki beklentilerin tümü, toplumsal rolü oluşturur. Bir kişi, bir toplumda çeşitli durumlarda bulunur. Dolayısıyla, çeşitli rollere sahip olur. Bu rollerin gerektirdiği davranışlar, kimi zaman birbiriyle uyuşur, kimi zaman da birbiriyle çatışır.

Toplumsal Grup ve Toplumsal Sınıf: En genel tanımıyla, aralarında ortak bir nokta bulunan ve bu ortak nokta-
nın bilincinde olan kişilere, toplumsal grup denir. Bu kişiler,
birbirleriyle yüz yüze temastalarsa, bu gruba «küçük grup»
denir.

Grup üyelerinin arasındaki ortak nokta bir çıkar ise, bu
gruba «çıkarcı grubu» denir. Bütün meslek kuruluşları, bu tür
gruplara bir örnektir.

Toplumsal Sınıf, üretim araçları karşısında benzer bir
yere sahip olan ve bu benzerliğin, aralarındaki ortak nok-
tayı oluşturduğunun bilincinde bulunan gruptur. Sendikalı
işçiler, sendika ya da dernek kurmuş işverenler tipik toplum-
sal sınıf örnekleridir.

Toplumsal Değişme ve Devrim: En genel tanımıyla, top-
lumsal değişme, düzenlenmiş insan ilişkilerinin, yani toplum-
sal yapının değişmesidir. Bu değişme, genellikle, bir toplum-
daki çıkar dengesinin değişmesini içerir.

Toplumsal devrim ise, en genelde dört, Türkiye’de ise
beş anlamda kullanılır: a) Siyasal iktidarın, dayandığı top-
lumsal ve ekonomik güçlerle birlikte değişmesi. b) Bir top-
lumun üretim biçiminin değişmesi. Feodaliteden kapitalizme,
ya da kapitalizmden sosyalizme geçiş gibi. c) Herhangi bir
konudaki hızlı değişme. Teknoloji devrimi, bilgisayar dev-
rimi gibi. d) Siyasal iktidara zor kullanarak el koyma. e) Tür-
kiye’de özel olarak, Atatürk’ün gerçekleştirdiği yenilikler.

Toplumsal devrim, bu sunuşta, ikinci anlamda, yani üre-
tim ilişkilerinin değişmesi anlamında kullanılacaktır. Yalnız,
birinci anlam ile ikincinin arasında doğrudan bir ilişki ol-
duğuna dikkat edilmelidir.

Model: En genel tanımıyla, model, aralarındaki sistema-
tik bağlantı sonucu bir bütün meydana getiren, çevreden
soyutlanmış öğeler ya da kurallar bütünüdür. Modeller, bize,
karmaşık nitelikteki insanı, doğayı ya da toplumu anlamak-
ta yardımcı olurlar. Durkheimci ya da Marksçı modeller, top-
lumu anlamak için kullanılan tipik örneklerdir.

Tiyatro Olayının Çözümlemesinde Kullanılacak Birtakım Grup İşleyiş İlkeleri

1. Her grubun o grubu oluşturan bireylerin inançlarından oluşan ortak bir kural ve değer sistemi vardır. Grup, bu sistemin dışında kalan etkiye karşı direnç gösterir.

2. Bir grubu oluşturan bireyler, değişik ölçütlere göre değişik rollere sahiptirler. Bu ölçütlerden bir kısmı, liderlik, görev yapma, grubun bütünlüğünü koruma, uyum gösterme gibi değişik rol biçimlerini kapsar.

3. Bireyde oluşturulmak istenen değişme, en etkili olarak, grubun toptan değiştirilmesi yoluyla gerçekleştirilir.

Tiyatro Olayının Toplumbilim Açısından Çözümlemesi

Tiyatro Olayının Toplumbilimsel Niteliği: Her tiyatro olayı üç açıdan toplumbilimin alanına girer. Birinci açı, olayın, bir toplumsal ürün olmasıdır. İkinci açı, bu ürünün, dönerek toplumu etkilemesidir. Üçüncü açı ise, her tiyatro olayının soyutlamaya dayanan bir model olmasıdır.

Şimdi, ilk iki açı üzerinde durmayı az sonraya bırakarak, tiyatro olayının model niteliği üzerinde odaklaşmak istiyorum.

Sergilenen her tiyatro yapıtı, ya bir toplum kesiti, ya bir toplumsal olay ya da bir duygu üzerinde soyutlamalara gider. Yani, konusunu, tüm toplumsal yaşamın karmaşıklıklarından soyutlayarak seyirciye aktarır. Faşizmin Korku ve Sefaleti de böyledir. Othello da. Kral Oedipus, Freud sayesinde, bu soyut model niteliğinden dolayı bilimsel bir terime bile dönüşmüştür.

Demek ki, ister açıkça amaçlansın, isterse amaçlanmasın, her tiyatro olayı, toplumsal gerçeği daha iyi anlamamıza yardım eden bir toplumbilimsel model niteliği taşımaktadır. Yalnız burada unutulmaması gereken nokta, her model gibi, tiyatro olayının da, toplumsal gerçeğin ancak bir bölümünü daha iyi açıklaması, buna karşılık, (soyutlama işleminden dolayı) karmaşık insanı ya da toplumu bütünüyle yansıtmamasıdır. (Pek doğal olarak salt bu «karmaşıklık» gerçeğini,

tiyatro olayı ile vurgulamak, yani bildirisi (mesajı) bu olan bir yapıt ortaya koymak olanaklıdır.)

Her tiyatro olayı bir model olduğuna göre, her tiyatro olayının bir de bildirisi (mesajı) vardır. Yani, her tiyatro olayı özel bir içerik taşır. Bu bildiri, tiyatro olayının, bir toplumsal ürün olmasının doğal sonucudur. Şimdi yukarda belirlenen üç açıdan birincisi —tiyatro olayının bir toplumsal ürün olması— ile toplumbilimin ilişkilerine bakalım.

Tiyatro Olayının Bildirisinin Çözümlemesi: Bir tiyatro olayının bildirisinin çözümlemesi, yazarın, sahneye koyucunun ve oyuncunun toplumsal yapı içindeki yerlerinin belirlenmelerini gerektirir. Grupsal ve sınıfsal ilişkiler, toplumsal roller ve toplumsal değişme karşısındaki tutumlar bu belirlemeye esas olacak ölçütlerdir.

Öte yandan, metin olarak ve sergilenen biçimiyle yapıt, bildirinin çözümlemesinin öteki gerekli parçasını oluşturur. Metnin ve sergilemenin içinde olduğu toplumsal yapı ve belli bir andaki sergilemenin ulaşmaya çalıştığı seyircinin içinde bulunduğu toplumsal yapı, bildirinin çözümlemesi için dikkatle incelenmelidir.

Özet olarak, bir tiyatro olayının yaratılmasındaki insan katkısı ile metin ve sergileme olarak ürün, hem zaman hem de toplum boyutuna göre ayrı ayrı, toplumbilimsel çözümlemeye konu olmalıdır.

Bildirinin niteliği ile, bu bildirinin ulaşmaya çalıştığı toplumsal yapı arasındaki ilişkiler bizi tiyatro yapıtı ile seyirci ve toplumsal yapı arasındaki etkileşim sorununa götürür.

Etkileşim Sorunu: Etkileşim sorununu, tiyatro ürünü ile toplumsal yapı, ürün ile seyirci etkileşimi ve son olarak da içerik-biçim sorunu açısından ele almak istiyorum.

a) *Tiyatro Ürünü İle Toplumsal Yapı Etkileşimi:* Hiçbir toplumsal yapı belli bir zaman kesitinde tümüyle tutarlı bir bütün oluşturmaz. Her toplum içinde birbiriyle uyuşmayan ve çatışan çeşitli öğeler vardır. Toplumların sürekli değişme durumunda olmasının altında da bu gerçek yatar.

İşte tiyatro ürünü, bir toplumsal yapı içindeki çeşitli

öğelerden etkilenecek ortaya çıkar. Ortaya çıktığı andan başlayarak da kendisini üretmiş olan toplumsal yapıyı etkilemeye başlar. Tiyatro olayı ile toplumsal yapı arasındaki etkileşimin yönü ve kapsamı, o tiyatro olayının, kendisini üreten toplumun içindeki hangi öğelerin eğilimlerini ortaya koyduğu ile belirlenir. Örneğin, bir toplum içindeki çeşitli sınıflardan birinin yaşam ve ideolojisine ilişkin bir bildiri taşıyan tiyatro olayının etkileşim çizgisi, daha çok o sınıfın üyeleri ile özdeşleşir. Fakat bu arada, öteki sınıfların üyeleri ile de (başka yönde olmakla birlikte) etkileşimler başlar. Genellikle, sınıfsal bildiri taşıyan tiyatro olayları, ilişkin olduğu sınıfın üyeleri tarafından, daha yaygın bir etki yönünde desteklenir. Öte yandan öteki sınıflarla, tiyatro olayı arasındaki ilişki, sergilemenin toplumsal etkisinin azaltılması yolunda gelişir.

Genellikle bir toplum içindeki öğeler (sınıfsal, değerler, duygular, kurumlar ve benzerleri) üç ana grup çerçevesinde düşünülebilir. Birinci grup öğeler daha çok o toplumun geçmişinden gelen ve bu nedenle de değişme süreci içinde «gerici» (toplumun geçmişteki yapısını sürdürücü) öğelerdir. İkinci grup, belli bir zaman kesitinde ortada olan ve egemen nitelik taşıyan öğelerdir. Bunlar da «tutucu»dur. Yani, o günkü yapının sürdürülmesinden yana etki yaparlar. Üçüncü grup öğeler ise, toplumun ileriye dönük yeni bir yapı kazanmasını öngören ve yeni yeni oluşan öğelerdir. Bunlar da yeni bir yapıya dönük olduklarından «ilerici» diye nitelenebilirler.

İşte bir tiyatro olayı bu öğelerden hangisinden etkilenmişse, toplumsal işlevi de o yönde ve o öğeleri pekiştirici biçimde ortaya çıkar. *(Bu konuya aşağıda, «Tiyatronun Toplumsal İşlevi» konusunda yeniden değineceğim.)* Yalnız burada unutulmaması gereken nokta, her toplumsal olay gibi tiyatro olayının da toplumsal etkisinin tek yönlü olmadığıdır. Bir toplum içindeki diyalektik ilişkilerin sonucu olarak, yönelmediği amacı pekiştirici etkiler kadar, bu amacı engelleyici tepkiler de oluşturur.

Şimdi bir tiyatro olayının, özellikle yapının sergilenmesinin, somut olarak nasıl bir etkileşime yol açtığına bakalabiliriz.

b) *Sergileme İle Seyirci Etkileşimi*: Tiyatro olayının her şeyden önce bir bildirisi olduğuna göre, insanoğlunun kendisine gelen bildiriler karşısındaki tutumlarına ve bu bildirimlerin ereğine ulaşmadaki engellere bakmak gerekir.

İletişim kuramına (haberleşme teorisine) göre, bir bildirinin, alıcı tarafından benimsenmesinde beş engel vardır. Bunlar, kaynakta seçicilik, dikkatte seçicilik, algıda seçicilik, yorumda seçicilik ve alınan bilgi ile o bilgiye uygun davranışı yapma arasında zorunlu bir ilişki bulunmayışıdır. Bu «seçicilik» sorunları ile, bilgi ve davranış arasındaki ilişkisizlik, temelde, toplumsal-psikolojik olarak insanın sahip olduğu değer ve kurallara bağlıdır. Yani insan, kendisinin ya da içinde bulunduğu grubun değer ve kurallarına aykırı olan bildirilere, bu «seçicilik» ve bilgi ile davranış ilişkisizliği biçiminde direnç gösterir.

Şimdi bu engelleri tiyatro olayına ilişkin örneklerle açıklamaya çalışayım. Kaynakta seçicilik, seyircinin, tutumu belli olan ve kendi ideolojisine uygun olmayan tiyatroya gitmesi biçiminde belirir. Böylece, bildirinin ereğine ulaşması daha baştan engellenir. Dikkatte seçicilik, seyircinin seyrettiği oyundaki olay ve bildiriyi, kendi ilgisine göre görmesine yol açar. Yani, seyirci kimi olay ve bildirimleri görmez. Ancak önkoşullanmasına uygun olanlara dikkat eder. Böylece, önemli bir saptırma ortaya çıkar. Algıda seçicilik ise, dikkat edilse bile, bir bildiri ya da olayın algılanmamasına ya da amacından farklı algılanmasına yol açar. Örneğin, Hamlet'i bir kılıç ustası olarak görmek gibi. Son bir seçicilik, yorumda seçiciliktir. Seyirci, kaynak, dikkat ve algı seçiciliklerini aşsa bile, tiyatro olayını kendi değer ve kurallarına göre yorumlayabilir. Bunun klasik örneği, Birleşik Amerika'da Nazi karşıtı olarak, toplama kamplarındaki kitle öldürmelerini gösteren filmlerin kimi seyircilerde Nazilerin ne kadar akılcı ve etkin olduklarına ilişkin yorumlara yol açmış olmasıdır.

Bir an için, bütün bu engellerin aşıldığı ve seyircinin bildiriye benimsediği düşünülse bile, kişi her zaman sahip olduğu bilgi ile tutarlı bir davranış örüntüsü içinde olmaz. Alışkanlıklar, eski değerler, bilgiye uygun davranışta bulunulmasını engelleyebilir. Sigara içenlerin, kansere yakalanacaklarını bildikleri halde bu eylemlerini sürdürmeleri, bu konudaki en güzel örnektir.

Bu yazımın başında kısaca değindiğim grup işleyişi ilkeleri, yukarda belirttiğim engellerin aşılmasında önemli ipuçları verir. İlk olarak seyircinin birey olarak içinde bulunduğu grupların değer ve kurallarına tam uyum göstermeyen bildirilerin, tiyatro olayına katılanlar olarak oluşturulmuş bulunulan grup yoluyla aktarılması, akla gelen çözümlerden biridir. Yani, her seyirci, tiyatro dışında bir grup üyesidir. Fakat, yapıtın sergilenmesi sırasında, artık «seyirci grubunun» bir üyesidir. İşte bu grup içindeki çeşitli etkileşimler, bildirinin seyirciye aktarılmasında kullanılabilir.

İkinci olarak, katılma olayı yaratılarak bildirinin seyirciye ulaşması sağlanabilir. Bilimsel araştırmalar gösteriyor ki, bir bildiri en etkin biçimde tartışmaya katılma yoluyla benimsenmektedir. Bu nedenle, seyirciyi şu ya da bu biçimde, tiyatro olayının içine katan bir yöntem, bildiriye ona daha etkin bir biçimde ulaştıracak ve benimsenme olasılığını yükseltecektir.

Grup içi liderliğinin, kamuoyu liderlerinin kullanılmaları, seyirciye aktarılan bildirinin tepkisinin alınarak, buna göre yeniden bildiri verilmesi ve bunun gibi daha pek çok yöntem, baştaki toplumsal-psikolojik ilkeler açısından ve «grup dinamiği» kullanılarak gerçekleştirilebilir. Bütün bu çabalar, seyircinin «aralarında ortak bir nokta bulunan (sergilenen olayı seyretme) ve bunun bilincinde bulunan toplumsal bir grup» oluşturduğu gerçeği göz önünde tutularak yapılmalıdır. (Böyle bir çabanın gerektirdiği toplumsal-psikoloji bilgisinin ayrıntılarına burada girmiyorum.) Böyle bir çabanın ise, sergilemenin, toplumun ve seyircinin, başta çok kısaca değinmiş olduğum kavramlar açısından doğru ve ayrıntılı bir çözümlemesinin yapılmasını gerektirdiği açıktır.

Seyircinin etkilenmesi konusu bizi tiyatro olayının içerik ve biçim sorununa götürür.

c) *İçerik ve Biçim İlişkisi*: Toplumsal bir olay olarak tiyatro bir bütündür. İçerik ve biçim birbirlerinden soyutlanamaz. Yalnız, tiyatro tarihi yakından incelendiğinde, belli içeriklerin, belli biçimlerle birlikte ortaya çıktığı görülür. Bunun son örneği, toplumcu-gerçekçi içerikle, epik biçim arasındaki bütünleşmede görülür.

Toplumbilim, toplumsal olgu ya da varlıkların bile içerik ve biçimleriyle aralarındaki ilişkinin zorunlu bireşimler oluşturmadığını gösteriyor bize. Örneğin, ana-baba ve küçük çocuklardan oluşan «çekirdek aile» biçimi zorunlu olarak bütün toplumlarda karı-koca arası eşitlik ile çocukların özgürlüğü konularında aynı içeriğe sahip değil. Bu nedenle tiyatro olayının bütün sanat ve düşün yapıtları gibi, tek tek kendine özgü bireşimlerden oluştuğunu kabullenmek gerekiyor. Bunun dışındaki bir tutum yalnızca bilime aykırı olmakla kalmaz, aynı zamanda sanata da saygısızlık anlamı taşır.

İçerik ve biçim sorunu, sanat ve düşün yapıtının özgünlüğü açısından önemli olduğu gibi, yukarda açıkladığım nedenlerle, bildirinin seyirciye aktarılması konusunda da dikkate alınması gerekli olan öğelerden biridir. Her düşün ve sanat yapıtının bir amacı olduğu açıktır. Özellikle tiyatro yapıtı açısından, bu amaç (seyirci ögesinden dolayı) iyice toplumsal bir nitelik taşır. (Bilindiği gibi, tiyatro, tarihsel köken bakımından da toplumsal bir olay olarak ortaya çıkmıştır.) Bu nedenle, tiyatro yapıtı açısından, biçim, bildirinin seyirciye ve topluma ulaşması açısından özel bir önem taşır. Kanımca, tiyatro yapıtının bir sanat olayı olarak özgünlüğünün yanında, bildirisinin benimsenmesi bakımından da biçim sorunu özel bir önem kazanmaktadır. Bu konu bizi, tiyatronun toplumsal işlevi sorununa götürür.

Tiyatronun Toplumsal İşlevi: Tiyatro, toplumbilim bakımından, öteki sanat ve düşün yapıtlarından birkaç noktada ayrılır. Daha toplumsal bir olaydır tiyatro. Bunun bi-

rinci nedeni, üretime bağlıdır. Yazar, sahneye koyucu ve oyuncu olarak en azından üç ayrı toplumsal rol sahibinin katkısını gerektirir. (Pek doğal olarak bu toplumsal rollerin ikisi, ya da üçü birden aynı kişi tarafından yerine getirilebilir.) Bir de bunlara çağdaş tiyatronun gerektirdiği dekor, giysi, ışık ve benzeri işlevleri katarsak, tiyatro olayının ne denli bir grup çalışması ürünü olduğu açıkça ortaya çıkar. Bu grup çalışması ise, tiyatronun toplumsallığını yanıltmaz bir biçimde vurgular.

İkinci olarak, seyircisiz tiyatro olayı düşünülemez. Metin olarak yapıt, seyirci gerektirmez, ama tek başına bir «tiyatro`olayı» değildir metin. Bu nedenle, verici ile alıcı arasında doğrudan bir bağ gerektiren bir olaydır tiyatro. İşte bu niteliği ile de öteki sanat ve düşün yapıtlarından ayrılır.

Üçüncü olarak tiyatro, insan ilişkilerini vurguladığı için, toplumsaldır. Ressam, doğa üzerinde odaklaşabilir ama, tiyatro, toplum üzerinde odaklaşmak zorundadır. İnsan ve insanın ilişkileridir onun konusu.

Bu üç niteliğin zorunlu bir sonucu, tiyatronun, öteki sanat ve düşün yapıtlarından daha belirgin bir biçimde «toplumsal bir bildiri»ye sahip olmasıdır. Kendisi bir bildiridir tiyatro olayının. Çünkü, insan ve onun ilişkileri üzerinde odaklaşmıştır. İstese de istemese de her tiyatro olayının bir bildirisi vardır.

Bütün bu nedenlerle tiyatro, yalnızca toplumun bir ürünü olduğu ve toplumun içinde olduğu için öteki toplumsal öğeleri etkilemek bakımından bir toplumsal işlev sahibi değildir. Doğrudan doğruya toplumu etkiler. Tiyatro olayının niteliği budur. Onun sanki kaçınılmaz bir görevidir bu.

Bu denli etkili bir sanat ve düşün olayı olan tiyatro, onu kullananın amaçlarına uygun toplumsal işlevler yerine getirir. Daha önce belirlediğim gibi, «gerici», «tutucu» ya da «ilerici» amaçlara hizmet edebilir. Yalnız burada, sanatçının kimliği ile ilgili bir genelleme yapabiliriz. Sanatçı, genellikle, toplumun uç noktalarında gezinir. Bu, onu öteki kişilerden ayıran duyarlılığının, belki de onu yaratmaya yönelten

uyumsuzluğunun bir sonucudur. Bu nedenle, her sanat ve düşün yapısı gibi, tiyatronun da genellikle «ilerici» bir nitelik taşıdığı söylenebilir. («Genellikle» sözcüğünü vurgulamak isterim. Bu yargının dışında kalan pek çok örnek vardır.)

Kanımca, tiyatro olayının işlevindeki asıl sorun, 'değerlendirme sorunudur. (Dikkat edilirse, tiyatronun işlevini yalnızca mesnel açıdan, toplumsal değişme karşısındaki durumunu saptamak için ele aldım. «Yararlılık» gibi, öznel değerleri bir yana bırakıyorum.) Bir tiyatro olayı, hangi toplumda ve hangi zamanda «gerici», «tutucu» ya da «ilerici» olur?

Kanımca bu sorunun yanıtı, bugünlerde yaygın bir biçimde kullanılan «devrimci tiyatro» terimine de açıklık getirecektir.

Önce belirlenmesi gereken nokta, Türkiye'deki pek çok kurum ve terim gibi, tiyatroya ilişkin terimlerin de genellikle dışardan aktarılmış olduğudur. Oysa, Türk toplumu kendine özgü koşulları çerçevesinde, kendi gelişme aşaması ve kendi toplumsal yapısı içinde bir bireşime varmak zorundadır. Bu bireşime varacaktır da.

Bu sunuşumda «gerici», «tutucu» ve «ilerici» kavramlarını amaçlı olarak kullanıyorum. Çünkü, ancak bu kavramlar açısından yapılacak bir değerlendirmenin Türk toplumunun bugünkü yapısı ile, tiyatro olayının bildirisi arasında bir ilişki kuracağına inanıyorum. Bir başka deyişle, yabancı bir toplumda, geçmiş bir zaman kesitinde «devrimci» ya da «karşı devrimci» diye nitelenmiş bir tiyatro yapısının aynı etiketle 1976 Türkiye'sinde sergilenebileceği kanısında değilim. Bir tiyatro yapısı, başka bir toplumda ve başka bir zamanda kazanmış olduğu «devrimci» ya da «karşı devrimci» ünü, 1976 Türkiye'sinde koruyabilir de, korumayabilir de. Bunun yargısı, ancak o tiyatro yapısı ile, 1976 Türkiye'sinin toplumsal yapısı karşılaştırıldığında verilebilir.

Tiyatronun toplumsal işlevi, kurulu düzenin değişme eğilimleri gösterdiği toplumlarda daha büyük bir önem kazanır. Buna karşılık toplumsal yapının değişme eğilimlerinin görece olarak düşük olduğu toplumlarda önemi ve işlevi bü-

yük dönüşümlere yönelen toplumlardakinden daha alt düzeydedir.

Devrimci Tiyatronun Niteliği

Türkiye, bugün yeni biresimler arayan ve yapısı hızla değişmekte olan bir toplumdur. Bu nedenle, tiyatronun bugünkü Türk toplumundaki işlevi ve önemi, görelî olarak oldukça yüksektir. Tiyatro olayı, yeni ilişkilerin oluşmasına (toplumsal yapının değişmesine) yardımcı olduğu ölçüde «ilerici»dir. «Devrimci» terimi, bu «ilericilik» içinde daha özel bir amacı, üretim ve mülkiyet ilişkilerinin tümüyle değişmesini belirler. Bir başka deyişle, her «devrimci» tiyatro olayı, «ilerici»dir, fakat her «ilerici» tiyatro olayı «devrimci» değildir.

Türk toplumu açısından «ilerici», «tutucu», «gerici», «devrimci» gibi yargıların verilebilmesi için, bir tiyatro olayının bildirisinin doğru saptanması gerektiği kadar, Türk toplumsal yapısının da doğru teşhis edilmesi gereklidir. Örneğin, kimilerinin savladığı gibi, Türkiye hâlâ feodal ilişkilerin egemen olduğu bir toplumsa, burjuvazinin egemenliğine yardımcı olan tiyatroyu «devrimci» saymak gerekir, çünkü feodal ilişkilerden kapitalist ilişkilere geçilmesi bir devrimdir. Görüldüğü gibi, tiyatro olayının doğru değerlendirilmesi, topluma doğru teşhis konulmasını gerektirir. (Türk toplumunun yapısal betimlenmesi ayrı bir inceleme konusu olduğu için, burada yalnızca soruna işaret etmekle yetiniyorum.)

Bütün bu açıklamalardan sonra, tiyatronun toplumsal işlevini, toplumbilimsel bir ölçüte göre de değerlendirebiliriz: *Tiyatronun toplumsal işlevi, insanın, ilişkileri konusunda bilinçlendirilmesi yoluyla, insan-insan çelişkisinin çözümüne yardımcı olmaktır.*

Günümüz Türkiye'sinde, tiyatro olayının toplumsal işlevini, insan-insan çelişkisinin çözümüne yardımcı olmak diye belirledikten sonra, çok kısaca, bir sergilemenin «başarı» ölçütüne de değinmek isterim. Buraya dek yaptığım açıklamaların ışığı altında, bir tiyatro olayının başarısı, bildirinin seyirciye ve topluma benimsetilmesi ile ölçülür. Benimsetme-

nin önkoşulu olarak da bu bildirinin doğru aktarılması gerekmektedir. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken nokta, «doğru aktarma»nın, «benimsetme» için gerekli, fakat yeterli koşul olmadığıdır.

Sonuç

Tiyatro İçin Toplumbilim Eğitime İlişkin Bir Öneri

Bu yazıda belirlemeye çalıştığım yaklaşım açısından tiyatro için gerekli toplumbilim eğitimi beş ana grup altında toplanabilir:

1. *Temel Toplumbilim Kavramları:* Toplumsal yapı, alt-yapı, üstyapı. Toplumsal rol, toplumsal değişme ve devrim. Toplumbilimde model. Toplumsal sınıf ve toplumsal gruplar.
2. *Grup Dinamiği Kavramları:* Küçük grup kuramı. Grup içi roller. Grup değerleri ve kuralları. Liderlik, grup içi etkileşim, değişme.
3. *İletişim Kuramı:* İletişimin temel öğeleri. İletişimin engelleri. Etkili iletişimin koşulları.
4. *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı:* Osmanlı-Türk toplumsal değişme çizgisi. Atatürk İhtilâli (Bağımsızlık Savaşı ve Atatürk Devrimleri). Siyaset. Ekonomi. Dış Dünya. Türkiye' de sınıfsal yapı.
5. *Tiyatro Olayı İle Toplumsal Yapı Etkileşimi:* Tiyatro olayının toplumsal niteliği. Tiyatro olayının bildirisinin çözümlenmesi. Bildiri ile toplumsal yapının ilişkisi. Bildiri ile, toplumun çeşitli kesimlerinin diyalektik etkileşimi.

BRECHT'İN İKİ OYUNU ÜZERİNE

Toplumbilimin, adı üstünde, konusu, toplumdur. Yüzyıllardan beri var olan insan toplumlarının değişme dinamiği ve belli zamanlardaki işleme mekanizmaları, toplumbilimin ilgi alanını oluşturur. Yasaları arar toplumbilim. Değişme yasalarını ve işleme yasalarını. Toplumlar nasıl işler, nasıl değişir?

Sanatı, toplumsal yaşamın öteki etkinliklerinden ayıran nitelik «güzellik»tir. Bir başka deyişle, sanat olayını, siyasal, toplumsal, ekonomik ve benzeri olaylardan ayıran özellik, onun «güzel» oluşudur.

Sanat olayı, başka hiçbir somuta dayanmadan yalnız «güzel» olabilir mi? Aslında sorulması bile anlamsız bir sorudur bu. Fakat, Türkiye'de herşey o denli birbirine karışmış durumdadır ki, böyle soruları bile sorup, doğruları bir kez daha yinelemek gerekiyor.

Sanat olayının «güzelliği» ayırıcı nitelik olduğu için, hiç başka bir amaç uğruna feda edilemez. Çünkü o zaman, olay, sanat olayı olmaktan çıkar.

Güzellik soyut bir kavram değildir oysa. Güzel tiyatro, güzel resim, güzel şiir vardır. Bütün bunların da bir konusu, bir «özü» bulunur. Güzelden soyutlanamayan sanat yapıtı, özden de soyutlanamaz. «Güzellik» biçimsel bir öğedir ama, ancak öz ile bütünleştğinde anlam kazanır. Öz ise, kaçınılmaz olarak toplumsaldır.

Toplumbilim açısından sanata bakarken, işte bu öz-biçim bütünlüğü akıldan çıkarılmamalıdır. İlk olarak, «beğeniler» dikkate alınır. İkinci olarak da, öz üzerinde odaklaşılır ve «değer yargıları» gündeme gelir.

Aslında her iki konuda da evrensel değerler, yani insanlığın tüm birikimi geçerli ölçütler ortaya koyar. İşte, «Kafkas Tebeşir Dairesi», bu evrensel değerler üzerine kurulu bir oyun. İşin özünü, bu değerler belirtiyor. Biçimi ise Dostlar Tiyatrosu saptamış.

«Kafkas Tebeşir Dairesi»

«Kafkas Tebeşir Dairesi»nin özü insan doğasındaki ve toplum yapısındaki diyalektığe dayalı. Aşk ve özveri, adalet ve sömürü, insan doğasında birbirine karşıt duygular olarak işlenmiş. Yargıçta, adalet ve sömürüye başkaldırı, kraliçenin hizmetkârında ise aşk ve (çocuk için gösterilen) özveri, zıtların birliği biçiminde ele alınmış. Toplumsal olarak da, mülkiyet ve toplumsal yarar, birbirlerini yok edici nitelikte sunulmuş.

Oyunun metninde hemen hemen bütün olaylar ve kişiler gerçeğe uygun olarak sunulduğundan, bu diyalektik bütünlüğü ve zıtlığı daha pek çok yerde yakalamak olanaklı. İlginç olan, Brecht'in bu «gerçekçiliği» bir «efsane» havasında aktarmakta gösterdiği başarı.

Her tiyatro yapıtının sergilenişi iki bakımdan irdelenmek zorunda: Hem metin, hem de metnin uygulanışı açısından. Uygulama da iki aşamalı: Yorum ve oyunculuk.

Yukarda belirtmeye çalıştığım özellikler metin açısından önemli. Metin bakımından çok önemli bir bildiri de, diyalektik bütünlüğe karşın, baskı ve sömürünün olumsuz, sevgi ve paylaşmanın ise olumlu değerler olarak vurgulanabilmiş olması. Hem de efsanenin havası bozulmadan, gerçeklik zedelenmeden. Sanırım, Brecht'in büyüklüğü de burada. Tüm insanlığın evrensel birikimi, ancak gerçek ile efsane, iyi ile kötü, insanın ve doğanın diyalektik bütünlüğü içinde algılanarak verilebilirdi. Brecht bunu yakalamış.

Gerçeğe uygun olan her yapıt, bilime de uygundur. Çünkü bilim, toplumsal ve doğal gerçeği arar. Bir başka deyişle, bilimsel bilgi, «gerçeğe uygun bilgidir». «Kafkas Tebeşir Dairesi», işte böyle bir bilgi üzerine kurulmuş olan tiyatrosal bir «güzellik».

Bir tiyatro yapıtını «doğru» yapan öge metin, «güzel» yapan öge ise, yorum ve oynanıştır. Dostlar Tiyatrosu, Brecht'e «güzel»i katmış. Her şeyden önce, birazcık savsaklama ile, kuru bir siyasal bildiri durumuna düşebilecek bir oyun, güzel bir tiyatro yapıtı olmuş. Dostlar Tiyatrosu'nun bu başarısı gerçekten çok önemli. Çünkü, bu oyuna giden seyirci, zaten «doğru»yu bilen, ya da en azından «sezmiş olan» bir seyirci niteliği taşır. Aradığı öge, güzelliştir. Oyunda bu güzellik, her yerde var: Dekorda, masklarda, müzikte, oyuncuların son derece başarılı olan oyunlarında.

Bir sanat yapıtının «doğru» olması hiçbir zaman yeterli değildir. İnsanoğlu, miting meydanlarında, üniversite kürsülerinde, gazetelerde ve kitaplarda, her an bu doğruları yakalayabilir ve öğrenebilir. Sanat yapıtını bunlardan ayıran öge, «doğrunun güzel bir biçimde sunuluşudur». Dostlar Tiyatrosu bunu başarmış. Hem de takım çalışmasıyla. Kendi «doğrularını» bir sanat yapıtı üretiminde, başarıyla kanıtlayarak.

«Arturo Ui'nin Önlenebilir Tırmanışı»

Doğruluk ve gerçeklik, bir sanat yapıtının «yeterli» koşulları olmadığı gibi, «gerekli» koşulları bile değildir aslında. Fakat, doğru ve gerçek olmayan bir öze oturmuş olan sanat yapıtını, toplumdan soyutlayamayacağımıza göre, o yapıta «toplumun tepkisi» söz konusudur. (Burada zorunlu olarak «olumsuz» ya da «olumlu» bir tepkiden söz etmiyorum. Yalnızca sanat yapıtı ile toplumun etkileşimini belirtiyorum.) Bu tepki her zaman «güzelliği» ön plana alan nitelik taşır. Fakat bu, özün gözden kaçırılması demek değildir. Gerek yaşamda, gerek sanatta «güzel» olan «gerçekdışı», «gerçeküstü» ve hatta «yanlış» özler de bulunur. Diyalektik bütünlüğün bir sonucudur bu.

Güzelden yoksun özler sanat değeri taşısaydı, heyecanlı davaların mahkeme tutanakları roman, fotoğraflar da resim olurdu.

Özü gerçek yaşama dayalı sanat yapıtları «estetik» ögenin sanattaki işlevini en iyi vurgulayan örneklerdir. Çünkü, onları gerçekten ayıran tek öge, güzelliştir. Bunu tiyatro met-

nine büyük başarıyla uygulayan bir yazar aradığımızda ise, karşımıza yine Brecht çıkar.

«Arturo Ui'nin Önlenebilir Tırmanışı» bir gerçek öyküdür. Gerçek bir toplumsal oluşum öyküsü. Hitler'i anlatır Brecht. Röhm'lü, Göering'li, Hindenburg'lu Hitler'in Almanya'da «bercerdiği» işler, bir başka toplumsal gerçeğin, Şikago gangsterlerinin allegorisi içinde aktarılır.

Epik tiyatro, sanat ile gerçek yaşam arasındaki bağlantıyı en ince noktalarda yakalayan ve aktaran bir türdür. Her konuda olduğu gibi, bu konuda da Türkiye'de görülen yozlaşma, bir ara, seyirciyi epik tiyatrodan soğutan bir düzeye bile erişmiştir. Tiyatro salonunu bir dersane, sahneyi de kürsü sanan bir sürü bağınaz ve yeteneksiz uygulama, tiyatro ile dersi birbirine karıştırmış, sonunda pek doğal olarak zararı tiyatro çekmiştir. Üstelik de bu yanlışlıkta yine Brecht'tir araç olarak kullanılan.

Devlet Tiyatrosu'nda sergilenen «Arturo Ui'nin Önlenebilir Tırmanışı» bu yanlışlığın düzeltilmesi açısından da büyük bir başarı, önemli bir aşamadır. Epik tiyatroya, daha doğrusu, tiyatroya dönüştür bu olay.

Ne yazık ki, adının uzunluğundan dolayı, tümüyle söylenmez «Arturo Ui'nin Önlenebilir Tırmanışı». Kısaca, «Arturo Ui» denip geçitiriliverir. Oysa, Brecht, büyük bir bilinçle koymuştur yapıtının adını. Gerçeğin sahneye uyarlanışındaki en uç noktayı belirleyen «epik» anlayış ve bu anlayışın «doğru»yu bulmaya yardımcı işlevi, daha adından başlar. Arturo Ui'nin tırmanışı «önlenebilirdir».

İzleyiciye saygılı bir yazardır Brecht. (Darısı bizim yazar ve yönetmenlerin başına.) Enfes bir anlatımla olayı aktarmakla yetinir. «Önlenebilirliğin» hangi noktada olduğunun yakalanmasını izleyiciye bırakır. Yalnız Arturo Ui olayının «perde arkasını» sergiler. Konuyu «faşizmin kitle tabanı» gerçeğinden çok, «büyük sermayenin diktatörlüğü» açısından işler. «Kitle tabanını» da ihmal etmez ama: İzleyici, Röhm'ün ve Göering'in kişiliğinde ve adamlarının davranışlarında «tabanı» da görür.

Devlet Tiyatrosu, olağanüstü bir başarıyla sergilemiştir oyunu. Baş oyuncu, yönetmen, dekor, gerçekten uluslararası standartlara göre bile çok başarılıdır. Hemen hemen bütün oyuncular, baş oyuncunun düzeyinde başarılıdır. Kostümlerin çarpıcılığı, dekordaki güzelliği aratmaz.

Brecht, «Arturo Ui'nin Önlenebilir Tırmanışı»nda, bize sanat yapıtının bir başarısını daha sunmaktadır. Konu aslında zaman ve mekân boyutu bakımından sınırlıdır. 1930'lar Almanya'sını anlatır. Oysa, Brecht, insanoğlunun ve toplumun o denli evrensel özelliklerini yakalamıştır ki, ortaya çıkan yapıt, zamandan ve mekândan arınmış bir nitelik taşır. Kendi zamanını ve mekânını aşar, klasikleşir.

DÜŞÜNCE AKIMLARI ÜZERİNE

Fakat bu şekilde bildiğimi sandığım birçok şeylerin bilâhare yanlış olduğunu gördüm.

Metafizik Düşünceler, Descartes, Çev. Mehmet Karasan, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s. 37.

TÜRKİYE'DE İDEOLOJİ VE DÜŞÜNCE AKIMLARI ÜZERİNE

İdeoloji ışıktır. Geleceği ve insanın yakın ereğini aydınlatır. Sıvadır, harçtır. İnsanları birlikte tutar.

İdeoloji bir yükselticidir. Bir ya da birkaç kişinin düşünce ve inancını yüzlere, binlere, milyonlara taşır. Bir kaldıraçtır: Hem de Arşimed'in düşlediği, dünyayı yerinden oynatacak kaldıraç. Düşünce ve inançları kitlesel davranışlara çevirerek tarihin akışını bile değiştirir.

Toplumsal değişme ve gelişmenin uzun dönemli belirleyicisi teknoloji, kısa dönemli belirleyicisi ideolojidir. Yüzyılların tarihsel olarak getirdiği madde birikimini düşünceler ve inançlar yorumlar. Maddenin salt bir yansıması değildir ideoloji. Çünkü insan, maddenin tutsağı değildir. Tam tersine, onu yoğuran, biçimlendirendir. Üreten, insandır. Yöneten de.

İnsan, bilinçli bir maddedir. Duyan, düşünen bir madde. Başka maddeleri ve öteki insanları etkileyen bir madde. Düşünerek arar. İnanarak yapar.

Düşünce ve inanç, bir ideolojinin ayrılmaz parçalarıdır. İnsanı öteki canlılardan düşünce ayırır. Öteki insanlardan da inanç. Kimi insana inanır, kimi Tanrı'ya, kimi doğaya, kimi de maddeye. Kimi, kitlelerin gücüne inanır, kimi bireylerin yaratıcı üstünlüğüne. Farklı inanç dizgelerinde doğru, yanlış olur, yanlış da doğru. Evrensel ve yanılmaz yargılayıcı tarih ise çoktan ölçütünü koymuştur: İnsan-doğa ve insan-insan çelişkisini azaltıcı her eylem doğru, arttırıcı her eylem yanlıştır. Yanlış eyleme filiz veren düşünce yanlış, doğru ey-

lemi tomurcuklandıran düşünce doğrudur. İnsan-doğa çelişkisi, insanın doğa önündeki yetersizliğinde, insan-insan çelişkisi ise sömürde somutlaştığına göre, doğaya egemenliğimizi arttıran ve sömürüyü azaltan her düşünce, inanç ve eylem doğrudur, haklıdır, iyidir.

İnancın kökünde düşünce yatar: Ya kendi düşüncelerimiz, ya da başkalarından aktardığımız düşünceler. Her inanç, bir düşüncenin ürünüdür. Her ideoloji de bir inancın ürünü. Böylece, ideolojilerin temelinde düşüncenin yattığı açık seçik ortaya çıkar. Birey açısından kimi zaman düşünmeden inanmak olanaklıdır. Ama bu durumda bile inanç bir başkasının düşüncesine dayalı olur.

Teknoloji, toplumların genel değişme çizgilerini belirleyen temel öğedir. Oysa genel değişme çizgisi her zaman aynı hızda değildir. Sarsıntısız ve kesiksiz bir nitelik de taşımaz bu çizgi. Kendi içinde çelişkiler ve sapmalar gösteren bir olgudur değişme. Değişmenin çok hızlandığı dönemlerde sarsıntılar da artar. İşte böyle durumlar içine giren toplumların bunalımda olduğu söylenir genellikle. Çünkü, hızlı ve sarsıntılı değişme, eski değer yargılarını, inançları, tutum ve davranışları etkiler. Toplumun içinde bulunduğu görece durumu bozar. *Aslında ortaya çıkan durum bir «bunalım» değil, başka bir görece dengedir.* Fakat insanoğlu, eski alışkanlıkları çerçevesinde bu yeni ve her an değişmekte olan görece denge durumunu algılamakta güçlük çektiği için geriye döner ve eski durumla bir karşılaştırma yaparak, içinde bulunduğu duruma «bunalım» der, çıkar işin içinden. Özellikle yeni durumlara ayak uyduramayanların, ya da yeni dengelerde çıkarları zedelenenlerin başvurduğu bir kolay teshistir «bunalım».

İdeoloji ve Değişme

Osmanlı-Türk siyasal ve toplumsal tarihine baktığımız zaman, üç yüzyıldır toplumumuzun hızla değişmekte olduğunu görüyoruz. Yine bu tarihin bize gösterdiği bir başka gerçek, her dönemde Türkiye'nin «batmakta» olduğu feryatlarının duyulmuş olmasıdır. Oysa, Türkiye batmamış, tam

tersine sağlıklı bir topluma doğru kabuk değiştirmesini sürdürmüştür.

Hızlı değişim dönemleri, belli dönüşümlerin belirlendiği zamanlardır. Böyle zamanlarda, düşünceler daha bir önem kazanırlar. Her düşünce akımı, tarih içindeki birikimleri yansıttığı oranda, gününü etkiler. *İdeolojinin yol göstericiliği, birleştiriciliği dönüşüm zamanlarında daha belirginleşir.*

Aslında son üç yüzyılın siyasal eylemlerinin ardında düşünce akımlarını görmemek olanaksızdır. İmparatorluk çökmeye başlar başlamaz, daha doğrusu İmparatorluğun çöküşü hissedilir hissedilmez, hemen belli önlemler alınmaya başlanmış ve bunlar sistematik bir biçimde birtakım düşünce akımlarıyla birlikte oluşturulmuştur.

Düşünce akımlarıyla siyasal eylemler arasındaki ilişki, ideolojinin toplumsal yapıyı etkileme gücünde ortaya çıkar. İdeolojileri oluşturan düşüncelerin ilk filizleri hiç kuşkusuz toplumsal yapıdan gelir. Fakat sonradan bu düşünceler sistematik bir ideoloji içinde bütünleşince, döner toplumsal yapıyı etkiler. Bu etkileme, bir yandan düşünce ve inançların oluşturduğu birikime, öte yandan düşüncenin eyleme dönüştüğü siyasal etkinliklere bağlı olarak gelişir. Örneğin, Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Diderot ve d'Alembert'in Fransız Devrimi'ni hazırlayan düşünürler olduğunu lise tarih kitapları bile yazmaktadır. Bugün dünya üzerindeki komünist ülkelerin Marx'ın düşüncelerinden kaynaklandığını bilmeyen yoktur.

Doğa yasalarını, toplumda da geçerli sayan, bu yüzden şiddete, orman yasalarına ve üstün ırka inanarak, insanı hayvanla bir tutan faşizm, düşünce ile siyasal eylem arasındaki ilişkiyi bildiği için, kendine yapay düşünürler imal etmiş, bu arada zavallı Nietzsche'ye de sahip çıkmıştır.

Bir ülkenin siyasal rejimi ile o ülkedeki düşünce akımlarının nitelikleri arasında çok yakın bir ilişki vardır: Rejim çoğulcu ise, çeşitli düşünce akımları uzun süre belli ideolojiler biçiminde gelişebilir. Bu ideolojiler, zorunlu olarak siyasal arenaya hemen aktarılmayabilir de. Öte yandan, rejim

tekelci ise, egemen düşünce akımının (yani, resmi ideolojinin) dışında kalan akımlar, uzun süre baskı altında yaşar, genellikle yeraltına kayar ve doğrudan siyasal bir eylem niteliği alır. Bu durumlarda (başka bir hazır ideoloji ilhal edilmişse) düşünce, tutarlı bir ideoloji içinde gelişip serpilme yerine, bir siyasal eylemin gereklilikleri içinde oluşur ve bu nedenle de bir doktrin yerine bir siyasal program niteliğine bürünür.

Çoğulcu rejimlerde, düşünce akımları, toplumsal yapı ile serbest bir etkileşim kurduğu için, sağlıklı gelişir. Siyasal eyleme yansıma ne erken, ne de geç olur. Maddi tabanla birlikte gelişen, onunla alışverişini sürekli olarak sürdüren ideoloji, siyasal alana, bu tabanı ile birlikte yansır. O zaman, bu yansıma anlamlı ve ağırlıklı olur. Oysa tekelci rejimlerde düşünce akımlarının toplumsal yapıyla özgür etkileşimi engellendiğinden, ideoloji ile maddi tabanın (yani, nicelik ve nitelik olarak insanın) bütünleşmesi sağlanamaz. Bu da düşüncelerin toplumu etkileyen ideolojilere dönüşmesi yerine, tepeden inmeceli siyasal programlar niteliği kazanmalarına yol açar. Böylece etkileşim, düşünce' düzeyinden, kaba kuvvet hesaplaşmasına kaydırılır. Sonuç olarak da hiç kuşkusuz (kısa dönemde) egemenler kazanır. (Bu arada uzun dönemli hesaplaşma açısından, diyalektiği unutmamak gerektiğini ve ancak tarihsel açıdan «doğru» olanın kazanacağını belirtmeliyim.)

İdeoloji-Teknoloji

Düşünce ve ideoloji konusunda bir başka önemli nokta, ülkenin teknolojik düzeyinde ortaya çıkar: Teknolojik bakımdan ileri, yani endüstrileşme açısından gelişmiş ülkeler, bu başarılarının da etkisiyle, gerek tarihlerine, gerekse iç dinamiklerine daha çok güvenirlir. Bu nedenle de hem kökleri tarihlerinde yatan, hem de mevcut durumlarına uygun olan ideolojiler bu ülkelerde oldukça geçerli bir biçimde yandaş, yani maddi taban bulur. Buna karşılık, teknolojik bakımdan geri ülkeler bu geriliklerinin sorumluluğunu hem tarihlerinde, hem de iç dinamiklerinde aradıkları için, tarihlerine da-

yanan ya da mevcut durumlarını yansıtan ideolojiler, özellikle ülkenin hızlı kalkınması ve gelişmesi için çareler arayanlarca pek benimsenmezler. Bu arada gerikalmışların, dış sömürü konusunda uyandıkları çağımızda, düşünce planında da en azından siyasal alanda olduğu kadar yabancıların kültürel etkisine ve denetimine karşı çıkmaları ve ideolojilerinin bundan etkilenmesi doğaldır.

Ülkemize baktığımızda, buraya dek özetlediğim genellemelerin hemen hepsinin geçerli olduğunu görmekteyiz. Gerçek tarihsel gelişim, gerekse bugünkü durum, düşünce akımları ve ideolojiler konusunda Türkiye’de olup bitenlerin, evrensel doğrulara çok yakından bağlı olduğunu göstermektedir.

Osmanlı’da İdeoloji

Düşünce akımları açısından Osmanlı’da ilginç bir durumla karşılaşırız: İmparatorluğun en güçlü zamanlarında düşünce akımları en güçsüz dönemini yaşamaktadır. Aslında bu durumun iki nedeni vardır: Birinci neden, İslam felsefesinin kendi yolunda yeterli üretim yapamamış olmasıdır. Gerçek Aristo felsefesinin temsilcileri olan Meşşailer, gerekse yeni Eflatunculuğun izleyicileri İşrakiler, İslam felsefesine büyük katkılarda bulunamamışlar, genellikle Yunan felsefesinin aktarılması ve yorumlanması-ile uğraşmışlardır. Gazzali’nin yapıtları ise çoğunlukla akılcılığa karşı çıkmak için kullanılmış, bu yüzden de geliştirici olmaktan çok (kendi düşünceleri böyle olmamakla birlikte) kısıtlayıcı bir işlev yapmıştır. (Gazzali hakkında İbrahim Ağâh Çubukçu’nun *Gazzali ve Batınlık*, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1964, *Gazzali ve Şüphelilik*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1964, *Gazzali ve Kelâm Felsefesi*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1972 ve Süleyman Hakkı Bolay’ın *Aristo Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976 adlı kitaplarına bakılabilir.) Pek doğal olarak buradaki yargılar evrensel katkılar içindir. *Hiç kuşkusuz, İslam felsefesi, İslam toplumları için gerek devlet, gerek düşünce yaşamı bakımından, genel anlamda bir ideolojiden beklenen pek çok*

olumlu işlevi yerine getirebilmiştir. Fakat bu işlev daha çok Osmanlı öncesi dönemlerde görülmüş, özellikle Osmanlı'nın güçsüzleştiği dönemlerde, değişmeyi önleyici, dolayısıyla olumsuz etkiler yapan işlevler ön plana çıkmıştır. Osmanlı'nın yükselme dönemlerinde bile İslam felsefesinin yeni bir dünya görüşünün itici gücü olamaması İmparatorluğun gereklerine uygun bir niteliğe bürünememesinden dolayı ortaya çıkmıştır. Bir dünya İmparatorluğunun temellerini atan Fatih Sultan Mehmet'ten sonra Osmanlı'nın önünde iki büyük amaç yatıyordu: Doğu Roma İmparatorluğu'nu eski kanun ve geleneklere göre yönetmek ve Abbasilerin yıkılışından sonra sahipsiz kalan İslam egemenliğini yeniden kurmak. Hilmi Ziya, İmparatorluğun bu amaçların ikisini birden yerine getirmesinin olanaksızlığını belirtiyor, bu yüzden de 16. yüzyılda Viyana kapılarına dek ilerlemiş olmasına karşın, mañen Doğu'ya çekildiğini ve böylece Batılılaşmaya karşı cephe aldığını söylüyor (*Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk Yayınları, Konya, 1966, s. 14. Ülken'in bu kitabı, Cavit Orhan Tütengil'in önsözü ile 1979 yılında İstanbul'da Ülken Yayınları tarafından ikinci kez basıldı). İşte kanımca bu noktada İslam felsefesi bütünleyici ve yenilikçi bir işlev yüklenerek, Doğu Roma İmparatorluğu ile Abbasi İmparatorluğu'nun bireşimine yönelik yol göstericiliği yapabilirdi. Fakat yapamadı. Bu yüzden de, görünüşte İmparatorluğun en güçlü dönemlerinde bile etkisiz ve kendi kısır döngüsü içinde kaldı. Aslında, İslam düşüncesinin Mevlânâ'da doruğuna ulaşan hoşgörölü dünya görüşü böyle bir bireşime uygundu. Bu yüzden, Fatih Sultan Mehmet'in başarısızlığını, İslam düşüncesinin niteliğinden çok Osmanlı devlet yapısında aramak daha doğru olur.

İkinci neden, Osmanlı devlet yapısının niteliğinden kaynaklanıyordu: Son derece güçlü bir merkezi otoriteyi, olanaklı olduğu ölçüde (devşirme sistemi ve benzeri mekanizmalarla) toplumdan soyutlayarak sürdürmeye çalışan bu devlet, gücünü korumak için nasıl, ekonomik etkinlikleri sıkı bir denetim altında tutmuşsa düşünce akımlarını da aynı biçimde denetlemiştir. Din-devlet ayrımının bulunmadığı İslam dü-

şünccesi, çağdaş anlamdaki sınıfsal gelişmelerden de yoksun olan Osmanlı'da, bırakınız resmi ideoloji olmayı, devletin ta kendisiydi.

İşte bu iki temel nedenden dolayı, Osmanlı'nın çöküş döneminde, iç dinamik, kendi öz kaynaklarına (tarihine, toplumuna ve coğrafyasına) dayalı bir kurtuluş ideolojisi üretilmedi. Onu dışardan (Fransız Devrimi'nden) ödünç aldı. *Osmanlı'nın çöküşü dış öğeler olarak, Haçlılardan beri, Anadolu'yu boyunduruğuna almış olan kapitülasyonlara, Yeni Dünya'nın keşfi ile ortaya çıkan enflasyona ve ticaret yollarının değişmesine bağlıydı. İç öğeler ise, doğal sınıfsal gelişmeyi yozlaştıran, saptıran ve böylece engelleyen, toplumdan olanaklı olduğunca kopuk despotik bir devlet yapısına dayalıydı.* Bu olgu ve olaylar karşısında çöküş, Batı'nın üstünlüğü biçiminde algılandı. İşte o zaman, günümüze dek uzanan kutuplaşma başladı: Öz ideolojisini yenilikçi biçimde uyarlayamayan Osmanlı'nın bir kesimi de, yine öz ideolojinin yetersizliğinden dolayı, kurtuluşu daha güçlü olanın, yani Batı'nın düşüncelerine öykünmekte buldu.

Devlet yapısı, çağdaş anlamda yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına engel olduğu için, ideolojik ve siyasal hesaplaşma da geleneksel sınıflar arasında başladı Osmanlı'da. Batıcı ve yenilikçi düşünceleri özellikle askerler savunuyordu. Aslında bu düşünceler Batı ile yoğun etkileşim içinde olan pek çok sivil bürokrat ve edebiyatçı tarafından da paylaşılıyordu. Genç Osmanlılar akımı ile Osmanlı düşünce ve siyasal yaşamına yansıyan bu ideoloji aslında pek de tutarlı değildi. (Bu, konuda Şerif Mardin'in *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton University Press, Princeton, 1962 adlı kitabına ve Tarık Zafer Tunaya'nın *Hürriyetin İlanı*, Baha Matbaası, İstanbul, 1959, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1962, *Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1970 adlı çalışmalarına bakılabilir.) Fakat bütün tutarsızlığına karşın, varlığını önce Birinci Meşrutiyetle geçici olarak, sonra da İkinci Meşrutiyetle, İmparatorluğun yıkılışına dek (küçük kesintilerle) sürekli bir biçimde siyasal arenaya taşıdı.

Batıcılık

Aslında, kurtuluşu Batı'da, Batı düşüncesinde bulanlar, bu düşünceyi son derece seçici olarak almışlardı. Marksizm, özenle dışarda tutulmuş, yalnız Fransız Devrimi'nin vurguladığı pozitivist ve dayanışmacı görüşler alınmış, bunların tutarlı bir biresimi de gerçekleştirilmemişti. İşin ilginç yanı, Batı'nın düşüncelerini Osmanlı'ya aktarmak isteyenlerin, meşrutiyetçi olmalarına karşın her türlü halk desteğini bir yana bırakarak, ideolojilerini siyaset alanına, devleti ele geçirerek aktarmak istemeleriydi. Devleti ele geçirme eylemi ise, ya Birinci Meşrutiyette olduğu gibi geleneksel saray entrikalarıyla, ya da İkinci Meşrutiyette olduğu biçimiyle, askere dayanarak gerçekleştirilmişti. Bu özellik, Batı düşüncesi yanlılarına «devletçi» bir nitelik veriyordu. Halktan kopuk olmaları ise onları ister istemez aydınlara dayalı bir «seçkinci» yaklaşıma itmişti. Yani, özledikleri yenilikleri İmparatorluğun «seçkin» kadrolarına (sivil ve asker aydınlara) dayanarak gerçekleştireceklerdi. Böylece, Osmanlı'nın çöküş döneminde Batı düşüncesini benimseyenler yöntem olarak «devletçi-seçkinci» bir yaklaşımın temsilcileri oluyorlardı. Namık Kemal ve Mithat Paşa gibi düşünür ve devlet adamlarıyla siyasete ve edebiyata yansıyan Genç Osmanlılar'ın artık örgütlü bir eyleme dönüştürmüş oldukları bu ideoloji, zamanımıza dek gelmiş ve sonunda 12 Mart rejimi sırasındaki Nihat Erim Hükümeti içinde görev alan «on birler»in istifası ile noktalananmıştı. Aslında içerik bakımından birbirlerine benzerlikleri tartışılrsa bile, yöntemleri aynı olduğu için Mithat Paşa'dan, «on birler»e dek, bütün «tepeden inme»ler aynı cephede, aynı düşünce akımı içinde buluşmuşlardır. Pek doğal olarak arâ aşamada cephenin başarısını simgeleyen Atatürk eylemi yer almaktadır. Bu cephe içinde yer alanların Atatürk'ten farkı, zamanlamada ortaya çıkar. Osmanlı-Türk değişme çizgisi içinde, «devletçi-seçkinci» bir yaklaşımla Batıcı uygulamaları yapmanın en uygun zamanı Mustafa Kemal Atatürk eyleminin zamanıydı. Ondan öncekiler erken, ondan sonrakiler ise geçti.

Büyük edebiyat ve siyaset adamı isimlerinden oluşan, sonra da İttihat ve Terakki yoluyla iktidara el koyan «devletçi-seçkinciler»e karşı ikinci düşünce akımı İslam çizgisinde oluştu. Bu akım, kurtuluşu İslam'a dönüşte buluyordu. Bu yüzden de, «gelenekçi»ydi. Geriye, geleneklere dönüş, «devletçi-seçkinci»lerin despotluğuna karşı, onları aynı zamanda bireysel hak ve özgürlüklerin yaygınlaştırılması çizgisine de götürmüştü. Yine, devlete ve devlet denetimine karşı çıktıklarından (çünkü, devleti Batıcılar ele geçirmişlerdi) ekonomik anlamda da devletin işlevlerinin yaygınlaştırılmasına karşıydılar. Böylece, «gelenekçilik», Osmanlı'da, Batı'da olduğundan tam ters bir biçimde «liberallik» ile birleşti. Böylece ne denli paradoksal görünürse görünsün, «devletçi-seçkinci»lere karşı, «gelenekçi-liberal» bir cephe oluştu.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın büyük kabinesi düştükten sonra, siyasal güçlerini yitirmeye başlayan «gelenekçi-liberaller» (yani, İtilafçıların çevresinde oluşan büyük ittifak) Mahmut Şevket Paşa'nın katledilmesini izleyen dönemde varlıklarını ancak muhalefette sürdürebildiler ve tarihsel değeri olan bir düşünce akımını belirlemekten başka işlevleri kalmadı.

Gelenekçi-Liberaller ve Devletçi-Seçkinciler

İşte, Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp! Biri «gelenekçi-liberaller»in düşünürü, biri «devletçi-seçkinciler»in. Biri Türkiye'nin kurtuluşunu «adem-i merkeziyetçilik»te buluyor, biri devlet eliyle seçkinlerin düşüncelerine göre yapılacak düzenlemelerde. Prens Sabahattin pek çok haklı görüş ileri sürmesine karşın, bir kenara itiliyor. Ziya Gökalp, *Turancılık gibi bir serüvencilikten hareket etmesine ve sonradan düşünce sistemini kültür-uygarlık gibi temelinden yanlış bir ilkeye dayandırmasına karşın, resmi ideolog işlevini yükleniyor.*

Aslında, siyasal tarih ve düşünce tarihi ile uğraşanların, belli düşünce akımlarını ve ideolojileri sonradan sınıflama çabası çoğunlukla ayrıntıları ihmal eden, genellemelere gitme zorunluluğu içinde, geçmişte olup biteni, belki de hiçbir zaman olmadığı gibi sistematik ve tutarlı bir biçimde algıla-

yan nitelik taşır. Örneğin, «devletçi-seçkinci»lerin çekirdeğini oluşturan İttihatçılar, kendi aralarında bile eşcinsten (homojen) değillerdi. Yahya Kemal, tatlı tatlı aktardığı anılarında şöyle diyor: «İttihad-ü Terakki kadar bin türlü zihniyeti, bin türlü yaratılışı, bin türlü emeli bir araya toplamış ve dağılmamış, bilakis zaman geçtikçe daha ziyade toplanmış ve kuvvetlenmiş siyasi bir cemiyeti Avrupa'nın ve Asya'nın tarihinde göstermek imkânsızdır. İttihadçı ittifakının içinde en dinsiz Masonlar yanında en şedîd İslam ittihadçıları; en geniş insanîyetçi ve medenîyetçiler yanında en dar kafalı millîyetçiler bulunduğu gibi, en seciyeli tanınmış adamlarla seciyesizlikleri herkesce malum adamlar, maddî menfaatlerden uzak, temiz vatanperverlerle vurguncular ve harp zenginleri yanyana ve birbirini çok sever görülüyordu.» (*Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım*, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s. 171-172). Ben de bu nedenle bunları ancak yöntemde birleştirdim ve adına da cephe dedim.

Osmanlı'da düşünce akımları, siyasal eylemle o denli iç içe geçmişti ki, ya doğrudan siyasal eylem için bir akım oluşturuluyor, ya da düşünürler, siyasal eylemcilerden etkilenecek ideolojilerini değiştiriyorlardı. Örneğin, Ziya Gökalp, Atatürk'ten çok etkilənmiş ve Turancılık görüşlerini, sonunda ulusalcılık anlamındaki Türkçülüğe dönüştürmüştü.

Buraya dek açıklamaya çalıştığım genel ilkeler ve Osmanlı deneyi, bütünüyle yeni Türkiye'ye de yansdı. Siyasal eylemin sıcaklığı ve gücü, büyük ölçüde, düşünce akımlarını da etkisi altına aldı. Mustafa Kemal Atatürk'ün zaferi, kendi düşüncesinin dışındaki hiçbir akıma izin vermeyecek denli güçlüydü. Böylece İslamcı ve Marksçı akımlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve tek parti döneminde bastırıldı. Bu arada Mustafa Suphi'nin öldürülmesiyle, Marksçı eylem, Moskova çizgisinden, Şefik Hüsnü liderliğinde, aslında Moskovacı çizgiden çok da farklı olmayan Batı Avrupalı çizgiye kayıyor, İslamcı düşünce ise, tam bir karşı devrimci tutum içinde hem siyasal alanda partiler olarak, hem de yeraltında yasadışı biçimlerde örgütlenmeye çalışıyordu.

Atatürk ve Kadro

Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük gücü, bir yandan O'nun ideolojisini yaratma çabalarına, öte yandan da Marksçı ve İslamcıların yine O'nun çevresinde, O'nu etkileyerek gelişme isteklerine yol açtı. Aslında, Atatürk'ün özellikle Bağımsızlık Savaşı sırasında son derece belirginleşen geniş cepheciliği bu tür çabalara uygun gibi görünüyordu. Fakat her devrimci gibi Atatürk de, devleti ele geçirdikten sonra, kendi düşüncesinin dışındaki akımlara pek izin vermek niyetinde değildi. Bu nedenle, gerek İslamcı muhalefeti, gerekse Marksçı akımları bastırdı.

Bu oluşumlar sonunda, Cumhuriyet'in düşünürleri, Atatürk Devrimi'nin ideolojisi üzerine çalışmaya başladılar. Bu konudaki en ciddi çaba, 1930'larda *Kadro* Dergisi çevresinde görüldü. Kadrocular 1920'lerde *Aydınlık* Dergisi yazı kurulunda çalışmış olan Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Asaf Belge gibi yazarlarla Şevket Süreyya Aydemir ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi kişilerden oluşuyordu. *Dergi, günümüzde pek tutulan ve Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Arghiri Emanuel gibi düşünürlerin öncülüğünü yaptığı yarı-Marksçı merkez-çevre kuranının ilk başlatıcılığıydı. Çağımızdaki uzlaşmaz çelişkinin metropol (merkez) ülkeleriyle, azgelişmiş (çevre) ülkeler arasındaki ilişkilere kaydığı görüşünü, başarıyla Türk Devrimi'ne uyguluyorlardı. Ülkenin sorunlarının çözümü için önerdikleri yol, kendi anlayışlarına göre tanımladıkları «devletçilik»ti. Küçük bir grup, seçkin ideolog arasında kalan, fakat zaman zaman İsmet Paşa gibi siyasetçilerden (o dönemin konjonktürüne uygun olarak) destek gören bu görüş, hiç kuşkusuz «seçkin» bir nitelik de taşıyordu. Bu nedenle *Kadro*'culara da, «devletçi-seçkin» cephenin o dönemdeki uzantısı olarak bakmak yanlış olmayacaktır.*

Ne yazık ki, Cumhuriyet döneminin en önemli, tutarlı ve anlamlı düşünce akımı olarak ortaya çıkan *Kadro* eylemi olgunlaşmadan, maddi tabana oturma şansını yitirdi ve ancak tarihsel bir olay olarak kaldı. (*Kadro* Dergisinin tıpkı basımı, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi tarafından

Cem Alpar'ın yönetiminde yeniden yapılıyor. Birinci ve ikinci ciltler çıktı.) 1968'de o yıllara bakan Kadro başyazarı Şevket Süreyya'nın şu sözleri, Cumhuriyet'in kuruluş dönemlerindeki düşünce akımlarının durumunu çok iyi belirtir kanısındayım: «Yani inkılâbımız kendi devrinde, kendi akışı içinde önderlerini, kahramanlarını yarattı, fakat yorumcularını, nazariyecilerini vermedi. Fikir alanında savaşçıları, mücahitlerini ortaya atamadı. Hatta denilebilir ki, inkılâbımızın sade fikir sistemi değil, edebiyatı da yoktur.» (*İnkılâp ve Kadro*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968).

Türkiye'de 1940'lar savaş yıllarıdır. Düşünce akımları da hükümetin dış siyasetine koşut olarak demir bir mengene içine alınmış ve uluslararası siyaset sahnesindeki oyunların sert yansımaları içte görülmeye başlamıştır. Bir yandan Türkçülük adına serüvenlere girişenler susturulmuş, öte yandan solcu oldukları gerekçesiyle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki birtakım düşünürlerin işlerine son verilmiştir.

Demokrat Parti dönemi, özgürlük şarkıları söyleyerek iktidara gelen bir partinin oy olarak köylüye, güç olarak ticaret burjuvazisine dayanan baskıcı rejimi ile hemen hemen bütün düşünce akımlarını engellemiştir. Sonradan Başbakan olan, o yılların şair ve eleştirmen politikacısı Bülent Ecevit, 27 Mayıs eyleminden hemen sonra, Salim Şengil'in dergisinde geçmiş dönemi eleştirirken, yazısına «On yıllık Demokrat Parti iktidarı Türk kültür hayatı için de karanlık bir çağ oldu...» diye başlıyor ve, «Geçirdiğimiz 10 yıl, Türk toplumu için de, sanatçısı için de bir çile devri, çileyle erginleşme yolu olmuştur» diye bitiriyordu. (*Dost Dergisi*, sayı 34, Temmuz 1960).

Türk düşünce yaşamı, 1960 İhtilâli'nden hemen sonra, birdenbire hareketlendi. Getirilen özgürlük ortamı içinde gerek tarihimize ve bu yolla özbenliğimize dönüş, gerekse dışa açılış ve bu yolla çağdaşlaşmamız olanaklı kılındı. Ayrıca, özgürlük ortamının geçici bir hava olmayıp, yapısal değişikliklere ve güvencelere bağlanmış bulunması bu süreçlerin sürekliliğini sağladı. (27 Mayıs'ın yalnızca bu katkısının bile birçok kusurunu bağışatabileceği kanısındayım.)

Özbenliğimize dönüş Türkçü ve İslamcı akımların serpilip güçlenmesine, dışa açılış ise Marksçılık da dahil olmak üzere bütün çağdaş akımların Türkiye güncelinde kendilerine maddi taban aramasına yardımcı oldu.

İdeoloji ve Siyaset

Hiç kuşkusuz, bütün ideolojilerin, düşünce akımlarının ardında toplumsal oluşumlar ve bu oluşumların ortaya çıkardığı toplumsal sınıflar yatar. İşte 1960'dan sonra, düşünce yaşamındaki özgürlükle birlikte, sınıfsal oluşumların da gelişen kapitalizme koşut olarak hızlanması, günümüz Türkiye'indeki düşünce akımlarına anlamlı bir yer vermiştir. Siyasal rejimin en azından model olarak özgürlükçü demokrasiye yönelmiş olması (birtakım sınırlamalara ve kısıtlamalara karşın) bu düşüncelerin siyaset sahnesine de yansımaya olanak tanımaktadır. Zaten bu yüzden, hemen her düşünce akımı, günümüzde yalnız yayın organları çevresinde kümelenmekle yetinmemiş, genellikle siyasal partiler biçiminde de örgütlenmiştir. Siyasal partiler demokrasisine karşı çıkan akımlar bile etkinlikleri hiç kuşkusuz siyasal amaçlı eylemleriyle sürdürmektedirler.

Günümüz Türkiye'sindeki düşünce akımlarının ilginç, fakat ilginç olduğu kadar doğal bir yönü de, hemen hemen bütün siyasal liderlerin aynı zamanda düşünce akımları bakımından da öncülük etmiş ve etmekte olmalarıdır. Örneğin, Bülent Ecevit, parti içi iktidarı, «ortanın solu» adı verilen «sosyal demokrat» düşünceye dayalı bir eylem ile ele geçirmiş, yine aynı düşüncenin desteği ile hükümete gelmiştir. Necmettin Erbakan, partisini, ülkedeki tüm İslamcı akımların uzlaştırmacı temsilcisi olarak kurmuştur. Behice Boran eski bir öğretim üyesi olarak partisinin hem lideri hem de ideoloğu görünümündedir. Aynı gözlemler, Mehmet Ali Aybar ve bir ölçüde Mihri Belli için de geçerlidir. Alpaslan Türkeş, girdiği partiyi Türkçülük adına ele geçirmiş, siyasal eylemini de bu düşünce akımının lideri olarak sürdürmüştür.

Bölünmeler

Bugünkü düşünce akımlarının bir başka özelliği, her birinin kendi içinde pek çok bölünmeye uğramış bulunduğu-
dur. Kimileri (genellikle sağ akımlar) hiç olmazsa görünüşte bütünlüklerini sürdürmekte, fakat aslında belli dergiler ve örgütler biçiminde görülen bölünmelerini gittikçe pekiştirmektedirler. Kimileri ise, (genellikle sol akımlar) bölünmelerini siyasal planda bütün şiddetiyle duyurmakta, hatta bazen anlamsız ayrıntılarda örgütlenme düzeyine de yansıtmaktadırlar. Hiç kuşkusuz bu durumun en önemli nedeni, sınıflaşmanın ve daha da önemlisi sınıfsal ittifakların Türkiye’de henüz gereğince billurlaşmamış olmasıdır. Nesnel koşulların (yani, insanların yaptıkları işlerin, kazandıkları paranın, oturdukları yerin) yeterince bir ayrım getirecek derecede olgunlaşmasına karşın, öznel koşulların (yani, insanların düşünce ve inançlarının) hızla değişmekte oluşu, siyasal gruplar ile düşünce akımları arasında görülen uyumun, düşünce akımları ile sınıflar arasında gözlenmesini engellemektedir. Hiç kuşkusuz, kısa bir süre sonra bu uyumsuzluk bitecek, toz duman durulacak, maddi tabana oturan ve oturmayan ideolojiler ve bunların temsilcileri açıkça ortaya çıkacaktır.

Gerek toplumsal yaşamımızı, gerekse siyasal alanı etkisi altına alan düşünce akımlarının en büyük kesimi hiç kuşkusuz «sol» adı altında toplanabilir. Solun içindeki kaba ve ince ayrımlara girişmeden önce, Türkiye’de sol akımların gittikçe güçlendiğini maddi tabanını nitelik ve nicelik olarak gittikçe geliştirdiğini duraksamadan söyleyebiliriz.

Solun içindeki sınıflamayı Marksçı sol ve Marksçı olmayan sol diye yapmak olanaklıdır. Marksçı olmayan sol, Cumhuriyet Halk Partisi’nin içinde bütünleşmiş gözükmektedir. (Halk Partisi’nin kendi içinde ne denli bütünleşmiş bir parti olduğu tartışmasına burada girmiyorum.) Bu bakımdan, CHP’nin programında ve Bülent Ecevit’in kitaplarında, Atatürkçülüğe de yeni yorumlar getirme çabası içinde Türkiye’ye uygulanmaya çalışılmıştır. Marksçı sol ise dünyada görülen bütün Marksçı düşünceleri, devletleri ve uygulamaları yan-

sıtacak ve işlenen cinayetleri düşünürsek hatta onları aşacak bir bölünme içindedir. Bu yüzden bugün Türkiye’de herkesin üzerinde anlaşacağı Marksçı bir akımdan ya da Marksçı düşünürlerden ve Marksçı yazarlardan söz etmek olanağı yoktur. Böyle bir isim ortaya atıldığı zaman, muhakkak bazı «Marksçı» gruplar, onun Marksçı olmadığını ya da hatta «karşı-Marksçı» olduğunu söyleyeceklerdir.

Türkiye’de en kötü yazgılı düşünce akımı Türkçülük olmuştur. Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılış döneminde, son derece işlevsel biçimde yeni Cumhuriyet’in ideolojik temellerinden biri olan Türk ulusçuluğu, günümüzde hayvanca adam öldürenlerin paravanası durumuna gelmiştir. Öyle sanıyorum ki, bir zamanların işlevsel ve onurlu nitelik taşıyan bu düşünce akımı, akıtılan kanlar yüzünden önemli ölçüde gölgelenmiştir. Kuşkusuz, bu durumdan en büyük rahatsızlığı duyanlar yine gerçek Türk ulusçularıdır. Fakat, Türk ulusçuluğu adına işlenen cinayetlerin yol açtığı kan ve gözyaşı hangi düşünce akımı içinde yer almış olursa olsun, cinayetlere karşı çıkmayan herkese bulaşacaktır.

1960 yılından sonra en hızlı biçimde gelişen akımlardan biri İslamcı düşüncedir. Kökünü, İslam’ın görkemli devlet ve düşünce yapısından alan bu akım, Milli Selamet Partisi’ne Türk siyasal yaşamı içinde yadsınamaz bir yer sağlayacak ölçüde güçlü bir maddi tabana dayalıdır. Osmanlı’nın yıkılış dönemindeki kısır mezhep ve tarikat çatışmaları ve çekişmelerinden kendini kurtarabildiği ölçüde güçlenecek olan İslamcı görüş son zamanlarda hem olgun ve yetkin yazarlarca, hem de birçok yetenekli genç kalemce desteklenmektedir. *Mavera, Gerçek, Pınar, Edebiyat* gibi dergilerin çerçevesinde geliştirilen çeşitli düşüncelerin de katkısı ile İslamcı akım, günümüzde oldukça etkili gözükmektedir. Üstelik, Türkiye’nin bugün içinde bulunduğu cinayet çılgınlığından da özenle sakınmış olması dikkate değer bir olgudur. Pek doğal olarak dışında kalmak yetmez. Karşı tavır almak da gerekir. Nasıl, Marx adına serüvencilik yapan goşistlere ve cinayet işleyenlere disiplinli sol partiler, karşı tavır almışlarsa, aynı biçim-

de bir davranış İslamcı düşüncenin temsilcisi olan partiden de beklenir.

Günümüzde en yaygın, fakat yaygın olduğu ölçüde içeriği dağılmış olan akımlardan biri de, Atatürkçülüktür. Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde yatan Atatürkçülük bugün ne durumdadır? Ne yazık ki, tekelcilerin yüzünden, bugün Atatürkçülük çağdaşlaştıramamış, bir anlamda İslam düşüncesinin yakalandığı kapana sıkışmış ve çağdışı kalmak tehlikesiyle karşılaşmıştır. Oysa, Atatürkçülüğün başta karşı-emperyalistliği olmak üzere pek çok ilkesi, günümüz dünyasında, belki de her zamankinden çok geçerlidir. Bu açıdan, pek çok düşüncenin serpilip geliştiği günümüz Türkiye'sinde, Atatürkçülüğün de yeni yorumlar çerçevesinde güçlenmesi ve ülkenin çağdaş düşünce yaşamında layık olduğu yere gelmesi beklenen bir gelişmedir.

Sınıfsal Oluşum ve İdeoloji

Günümüz Türkiye'sinin düşünce akımlarını, geçmişteki akımlardan ayıran en önemli özellik, toplum yapısındaki değişiklikte görülmektedir. Eskiden düşünce akımları, ancak yönetici kadroyu oluşturan bürokratlar arasındaki çekişmeleri yansıtırdı. Çünkü, çağdaş anlamdaki sınıflar yeterince gelişmemişti. Gerek Osmanlı dönemi, gerekse Cumhuriyet'in kuruluş yılları yönetici seçkinlerin kendi aralarındaki çekişmelerle doludur. Her ne kadar «gelenekçi-liberal» cephe, «devletçi-seçkin» cepheye göre, halkla daha yakın ilişki ve duygu alışverişi içinde idiyse de, her iki grubun da esas olarak halktan kopuk oldukları ve çağdaş anlamdaki sınıflarla etkileşim içinde olmadıkları bir gerçektir. Oysa günümüzde, gelişmekte olan çağdaş sınıflar, düşünce akımlarının mihenk taşıdırlar. Her ne kadar, daha önce açıkladığım nedenlerden dolayı sınıflarla, düşünce akımları arasında tam bir uyum yoksa da, en azından günümüz ideolojileri, yönetici sınıflar arasındaki kısır çekişmeleri yansıtan eski niteliklerini değiştirmişlerdir.

Yalnız burada, tarihten gelen iki yanlışın kalıntıları hâlâ yaşanmaktadır. Bunlardan birincisi, birtakım aydınların, Ata-

türkçülük ya da sosyalizm adına, tepeden inmecî bir yaklaşımla «halk için, halka rağmen» anlayışına uygun olarak «devrimcilik» yapmalarıdır. Bu akım, aslında bugün artık geçmişte kalmış sayılabilir. «Devletçi-seçkinci» yaklaşımın kalıntısı olan bu yöntem bir ara, *Yön-Devrim* çizgisi ile yeniden gündeme gelmiş, 12 Mart Muhtırası ile önemli bir darbe yemiş ve sonunda, *Yön-Devrim* çizgisi ile «tepeden inmecilik» ten başka ortak yanı olmayan 11 «reformcu» bakanın acz içinde Erim kabinesinden istifası ile tarihe gömülüp gitmiştir. İkinci olarak yine aydın devrimciliğine dayalı olan «devletçi-seçkinci»lerin tarihsel yöntemleri, «solun çocukluk hastalığı» ile birlikte maddî tabanı olmayan göşist eylemlere (yani, serüvenci solculuğa, devrimci gevezeliğe ve cinayetlere) yol açmış durumdadır. Özellikle üniversite gençliği arasında yaygın olan bu tür eylemler, hiç kuşkusuz «düşünce akımı» sayılamayacakları gibi, en büyük zararı da adına eylem yaptıkları düşünceye vermektedirler.

Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu ve çok kişi tarafından «bunalım», hem de tarihin en büyük bunalımı diye nitelenen durum aslında hızlı değişimin ortaya çıkardığı bir olaydır. Hızlı değişimin pek çok kurumu ve değeri sarstığı bir gerçektir. Fakat her toplum her an değişme durumunda olduğuna göre, «bunalım» diye nitelenen durum, aslında kaçınılmaz bir toplumsal gerçektir. Bu açıdan, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu siyasal, toplumsal, ekonomik ve düşünsel kargaşa hızla değişen ve gelişen bir ülke için çok doğaldır. Böyle durumlarda önemli olan genel değişme ve gelişme doğrultularını gözden kaçırmamak ve umutsuzluğa kapılmamaktır: Türkiye'nin nereye gittiği sorusu bugün pek çok kişinin kafasını kurcalamakta ve bu soruya düşünce akımlarına bakarak bir yanıt aranmaktadır. Aslında bu sorunun yanıtı, düşünce akımları arasındaki etkileşimde olduğu kadar, hatta ondan daha çok Türkiye'nin sınıflaşma sürecinde yatar. Düşünce akımları, bu sınıflaşma sürecine «doğru» teşhisler koyabildiği oranda geçerli ve etkili olabileceklerdir. Teşhisin doğruluğu ise zamanlama ile ilgilidir. Yani, önemli

olan, yalnız Türkiye'nin nereye gittiği değil, ne zaman hangi aşamalardan geçerek gelişeceğini de saptamaktır.

Türkiye Nereye Gidiyor?

Türkiye nereye gidiyor ve ne zaman hangi gelişmelerden geçecek? Bu sorunun yanıtı hiç kuşkusuz yalnız içindeki sınıfsal oluşum açısından değil, dış dünyanın dinamiği açısından da irdelenmek zorundadır. Bir ülkenin gelecekteki genç doğrultusu ancak içinde sınıflaşmaya ve ideolojik oluşumlara, dışta ise dünyadaki oluşumların o ülkeyi nasıl etkilediğine bakılarak verilebilir. Türkiye'ye bu doğrultuda baktığımızda gör-düklerimizi özetlersek, nereye gittiğini de saptayabiliriz.

Her şeyden önce, ortadaki gerçek, Türkiye'deki emekçi sayısının nüfusa göre oran olarak büyüklüğüdür. Ayrıca bu emekçi kitle gittikçe köylülükten işçiliğe doğru kaymaktadır. Öte yandan kentleşme, sanayileşme hızını aştığından, kentler yalnız işçileşen köylülerle değil, işsiz iç göçmenlerle de dolmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin geleceğinin, emekçilerin ve emekçi-altı kişilerin (lumpenproleter) ağırlıklarını koyacağı yönde olduğunu söylemek hiç de kehanet değildir. Bu durum gelecekte, sol düşünce akımlarının Türkiye'yi etkileyeceğini açıkça göstermektedir. Pek doğal olarak bu beklenti cinayet çılgınlığının durmasına ve tüm sol akımların her türlü cinayete karşı tavır alması koşuluna bağlıdır.

Öte yandan dış dünyaya baktığımızda, Türkiye'nin coğrafya konumu olarak Akdeniz ülkeleriyle yazgı birliğine sahip olduğunu, siyasal tercih olarak da Batı ile ittifak ettiğini görüyoruz. Böylece, Türkiye'de gelecek düşünce akımlarının Akdeniz yöresindeki bireşime yöneleceği ve Batı etkisinde kalacağı açıkça ortadadır.

Ülkeye tarihsel gelişim içinde ideolojiler, yani inançlar açısından baktığımızda, Atatürk ile birlikte İslam düşünce-sinin damgasını toplumda görmemek olanaksızdır. Bu nedenle, gelecekte her çözümde belirlenecek bireşim açısından İslam ve Atatürkçülük mutlaka etkisini sürdürecektir.

Pek doğal olarak Akdeniz ve Batı etkisi ile İslam düşüncesi ve işçi sınıfının (işsizlerle birlikte) gelişmesi, tam bir

etki-tepki ilişkisi içinde oluşacaktır. Böylece, sınıflaşma ile ideoloji ve dış dünya birbirlerini biçimlendirecek ve hiç kuşkusuz Türkiye daha aydınlık günlere ulaşacaktır.

Bu noktada önemli olan, yukarda kısaca özetlediğimiz gelişmenin doğal çizgide oluşup oluşamayacağıdır. *Kanımca, bugünkü sarsıntıların tek atlatılma yolu (ki, sarsıntısız toplum olmadığını ve olamayacağını hiç unutmayalım) özgürlüklerin genişletilip yaygınlaştırılması ve etkili bir biçimde korunmasıdır.* Çünkü, toplumsal değişme ve gelişme ancak kısıtlanıp sınırlanmadığı zaman doğal yolunu hızla izler ve olanaklı olduğu biçimde sarsıntısız oluşumlar ortaya çıkar. Yoksa, aynen Osmanlı'da olduğu gibi, değişme ve gelişme yozlaşır. Toplum yine doğal doğrultusunda gelişir, fakat bu gelişmenin maliyeti çok yüksek olur.

İSLAMCILIK, MARKSÇILIK, ATATÜRKÇÜLÜK ÜZERİNE: BAĞNAZLAR VE İTTİFAKLAR

İnsan iyidir. Güzeldir. İnsan, sever. Sevdikçe, sevilir. Sevip sevildikçe yücelir, yüceltir. Sevgi içinde hakkı arar. Haklıyı arar. Doğruyu arar. İyiye, güzeli, mutluluğu arar.

İnsan sürekli bir savaşım içindedir. Doğayı teknolojiyle, sömürüyü ideolojiyle yenmeye çalışır. Çirkinle güzelle, kötüye iyilikle, yanlışla doğruyla, haksızlığa hakla karşı koymaya çaba gösterir.

Öte yandan amaç-yöntem ikilisi insanı şaşırtır. Çoğu kez güzele çirkinle, iyiye kötüyle, doğruya yanlışlarla, hakla haksızlıklarla ulaşmaya çabalar durur.

Tek boyutlu değildir insan. Zaman, mekân, duygu, düşünce, küçük grup ve toplum olarak altı boyutu vardır. Altıgen bir prizmadır insanı yansıtan. Böyle bir prizmanın bütün ışık ve görüntü oyunları ile gerçek arasındaki uyumsuzluklar, insanın doğasında da görülür.

İşte bu insan bir boyutuyla kuldur. Önderinin emrinde militandır. Robottur. Katildir. Hemcinslerini toplar, sıraya dizer ve bilimsel (!) bir biçimde gaz odalarına ya da fırınlara gönderir. İnsanın kardeş katilliği Habil ile Kabil kadar eskidir.

Bir başka boyutuyla insan, önderdir. Peygamberdir. Yarı-tanrıdır. Kimi zaman da Tanrı'nın ta kendisidir: Kral Nemrut da insandı, Hallac-ı Mansur da.

Tanrılar, yarı-tanrılar, peygamberler, önderler, hep insan içindir: İnanmak, inancı uğruna ölmek isteyen insan için. Ya da daha iyiye, daha güzeli, daha doğruyu arayan insan için.

İnsanın doğa ile savaşımında geliştirdiği teknolojinin itici gücü, düşünce ve inanç sistemlerini altüst ettiği zaman, yeni ideolojiler doğar. Bir de belli toplumlar dünyanın gidişine ayak uyduramadıkları zaman kendi çaplarında üretimlere ya da dışalılara giderler ideoloji konusunda.

Kahramanlar ve Hainler

Gerek insanlığın tüm olarak, gerekse toplumların tek tek hızlı dönüşüm dönemlerinde ideolojiler birdenbire ön plana çıkar. Artık kurulu düzen çatırdamakta, yeni yapının filizleri boy atmaktadır. Bu filizler kimlere yâr olacak; kimler tarih sahnesinden silinip gidecektir? Bu sorunun yanıtını doğru verenler «kahraman», yanlış verenler «hain» olur. Damat Ferit Paşa ile İsmet Paşa arasındaki fark işte buradadır.

Toplumsal olaylarda insanın belirleyiciliği nerededir? İdeolojiler neden genellikle insanların adlarıyla anılır? Aslında birinci sorunun yanıtının önemli bir bölümü, düşünen kafalar için ikinci soruda verilmiştir. Verilmiştir, ama düşünen kim bugün Türkiye’de? Herkes sıcak eylemin fetişizmine ve kendi bağırduğu sloganların şehvetine öylesine kapılmış ki, salt «düşünelim» sözcüğü bile bir sürü kafasız için neredeyse «ihanet» ile aynı anlama gelmeye başladı. İslam konusunda düşünmek istediğimiz zaman, «dinsiz!», «imansız!», «Allahsız!», «gavur!» sözcükleri hazırdır. Atatürkçülük konusunda yeni görüşler, yeni yorumlar mı getirmek çabasındasınız? «Gericilik», «bilinçsizlik», «Cumhuriyet düşmanlığı» suçlamalarına hazır olun. Marksçılığı günümüzün ve toplumumuzun koşullarına göre irdelemek niyetiniz varsa, «sağ sapma», «sol sapma», «revizyonistlik», «hainlik» gibi sıfatların adınızın önüne konmasına razı olmalısınız.

Siyasal Yargılar ve Ahlak Yargıları

Aslında bir görüş adına bireylerin «damgalanması» olayında siyaset ve ahlak bütünüyle iç içe geçmiştir. Siyasal yargılar genellikle güncel çözümleri yansıtır. Ahlak yargıları ise, toplumun tarihsel olarak süzülüp gelen değerlerini. Siyasal yargılar değişir. Ahlak yargıları da. Ancak siyasal yar-

gılar daha çabuk, ahlak yargıları ise daha geç değişir. Değişmeyen, siyaset kararlarına karşı çıkanlarla ahlak değerlerini yadsıyanların yazgısıdır: Ne siyaset bağışlar ne de ahlak. Üstelik siyaset insanı tek bir görüşün ya da grubun dışında bırakırken, ahlak daha geniş kapsamlı bir biçimde, bütün toplum adına yazgı belirleyebilir.

Kendi tarihimiz açısından da görülen olaylar, günümüzdekilerden çok farklı değildi. Örneğin, Yahya Kemal «itilâf-ı anâsır» düşüncesine karşı çıkanlar için: «Tam mânâsıyla milliyetperver olanlar bu cereyanda *Türkçü* iseler *müfsid*, *Müslüman* iseler *mürteci*, *sosyalist* iseler *hain* sayılıyorlardı.» diyor. (*Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım*, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s. 204.) İmparatorluktaki tüm Hristiyan öğelerin Müslüman ve Türk öğelerle uzlaştırılması demek olan «itilâf-ı anâsır» bir dönemin kurtarıcı ideolojisi olarak algılanıyordu. Buna karşı çıkmak da, hangi gerekçeyle olursa olsun, hainlikti. Aslında kendimize haksızlık etmeyelim. Bütün dünya tarihi egemen ideolojiye karşı çıkanları asan, kesen, yakan uygarlıkların rezillikleriyle dolu değil midir? Üstelik de insanlığın yüz karası bu eylemlerin hepsi, vatan, millet, Tanrı, din gibi insanı yücelten düşünceler uğruna yapılmamış mıdır?

Etiketçilik

Haydi Amerikan emperyalizminin kültür alanındaki çabalarının da oyununa gelelim ve bir Amerikan bilmecesi soralım: (Aslında bu «Amerikan bilmecesi» lafının «saçmalık» belirten bir anlam taşıdığı hatırlanırsa, bunun ne denli «Amerikan emperyalizminin» oyunu olduğu konusu da çok tartışılabilir ya, neyse...) Kitleselleşme, bağnazlık, etiketçilik ve hainlik arasında ne ilişki vardır? Bu sorunun yanıtı da kendi içindedir. Bu nedenle, «dinleyen, söyleyenden arif olmalı» deyişine uygun olarak, okuyucuya bırakıyorum yargıyı.

Zaten herkes bir yargılama tutkusu içinde değil mi? Sanki başkalarını yargılayarak insan yücelirmiş gibi. Okunmadan mahkûm edilen yapıtlar, kişiliğe ilişkin karalamaların sanat, edebiyat ve düşün ürünlerine bulaştırılması, «fraksi-

yonel» çizgiye göre, bütün nesnel ölçütleri bir yana bırakarak yapılan ithamlar ve siyasal suçlamalar. Hatta kimi zaman daha da kötüsü: Küçük kişisel sürtüşmelerin, kırgınlıkların, hırçınlıkların, çekememezliklerin, büyük kuramlar ardına saklanılarak, kutsal davalarmışçasına sunulması.

İşin ilginç yanı, en somut görünümü «etiketçilik» olan bağnazlığın, bu etiketleme işlemini, insanın kendine de uygulamasıdır. Sık sık duyarsınız: «Ben Marksist bir yazar olarak...» ya da: «Ben sosyal demokrat bir kişi olarak...» diye söze başlanır. Bir yanda, koskoca bir «Ben», öte yanda tarihin bütün birikimini getiren bir düşünce akımı. Sanki ikisi birleşince, «Ben» daha bir büyür, yücelir ve tarih içindeki yerini alır. Oysa, somut olarak sergilenen, «etiketçinin» zavalılığından başka bir şey değildir.

İslamcılık da, Marksçılık da, Atatürkçülük de böyle kullanılan etiketlerdir çoğunlukla. İnsanlar ya kendilerini olumlu ya da başkalarını olumsuz olarak yargılamak amacıyla kullanırlar bu etiketleri. Oysa, ayrıntılı açıklamalara gidilmediği sürece bu üç düşünce akımının da zamanımızda «etiket» olma niteliğinden başka hiçbir özelliği kalmamıştır. Bir başka deyişle, bir insanın kendisini ya da başkalarını «İslamcı», «Marksçı», «Atatürkçü» diye nitelemesi, onu dinleyenlere fazla bir şey söylemez. Gerçekten de bu akımlara bağlananlar, genellikle bunların içinde küçük bir grubun üyesi, ya da lideri niteliğine sahiptirler. Kişiliklerini ve düşünce yapılarını, bu küçük grupların içindeki oluşumla özdeşleştirirler.

İslamcılık

Önce «İslamcılık» akımına bakalım: «Toplumun İslam kurallarına göre örgütlenmesini ve devletten, günlük yaşama dek bütün etkinlik alanlarının İslam ilkelerine göre düzenlenmesini isteyenler İslamcılardır» diye bir tanım yapsak, acaba bu ne denli geçerli olur? Gerek tarihimizden gelen örnekler, gerekse, bugün dünya üzerindeki uygulamalar bu tanımın kuramsal bakımdan oldukça gerçekçi olduğunu vurguluyor. Ve tam bu noktada terslikler başlıyor: Hangi ta-

rihsel örnekler geçerli olacak? Hazreti Peygamber'in zamanı mı? Dört Halife dönemi mi? Emeviler mi, Abbasiler mi örnek olacaklar? Selçuklular'ın getirdikleri yeniliklerin durumu ne olacak? Yoksa model olarak en yakın geçmişteki Osmanlı deneyimi mi örnek alınmalı? Peki ya uluslararası örnekler olarak Kaddafi'nin yeni kuramından, Suudi Arabistan uygulamasına dek, hangisi model alınmalıdır? Yoksa doğru yol, Türk toplumunun kendine özgü nitelikleri çerçevesinde İslamcılığı yeniden irdelemeye çalışmaktan mı geçer?

Markşçılık

Markşçılık açısından durum daha aydınlık değildir. Ku-ramsal olarak «işçi sınıfının öncülüğünde, sömürünün orta-dan kaldırıldığı sınıfsız bir toplumun yaratılma çabası» diye tanımlasak Markşçılığı, buna pek az kimse karşı çıkacaktır. Peki ama, bunun yöntemi, Marx'ın kendisinin yürüttüğü ey-lemlere göre mi, Lenin'in Rusya'da yaptıklarına göre mi, yoksa Mao'nun Çin uygulamasına göre mi düzenlenecek? Sta-lin mi, Troçki mi örnek alınacak? Küba, Arnavutluk, Yugos-lavya deneylerinin hangisi yolu aydınlatacak? Yoksa, insanlı-ğın bütün bu birikimleri bir yana bırakılıp, yeni bir yol mu aramalı Türkiye'deki Markşçı uygulama için? Günümüzdeki Fransız, İspanyol, Portekiz, İtalyan Markşçılarından ne ölçü-de esinlenilmeli?

Atatürkçülük

Atatürkçülük, bizim özbenliğimizin ürünüdür. Bu neden-le daha evrensel boyutları olan İslamcılık ve Markşçılık açı-sından ortaya çıkan bölünme ve ayrılıkların, Atatürkçülük'te bulunmadığı umut edilir. Umut edilir ama, günümüzdeki tar-tışma ve uygulamalara bakılırsa, bu olay da umut sınırları-nı aşamaz bir türlü. Kimdir Atatürkçü? Halk arasında hiç-bir desteği kalmamış birtakım tabelâ partilerinin başkan ve üyeleri mi? Yoksa Atatürk'ün kurduğu Parti'nin, bu konuda bir de kitap yayınlamış olan başkanı ve üyeleri mi? Türkiye'de Atatürkçülüğü ordu mu temsil etmektedir? Öğretmenlerin Atatürkçülüğü ne denli tutarlı ve önemlidir?

Atatürkçülüğü, «İçte ve dışta her türlü sömürüye karşı olan ve çağdaş uygarlığın en ileri düzeyini gerçekleştirmiş bir toplum kurmak» diye tanımlasak hiç de yanlış yapmayız. Yanlış yapmayız ama, hiç kimseyi de bu tanımın dışında bırakmış olmayız. Bütün akli başında kişiler (ve bu arada bir sürü de akli başında olmayanlar) bu tanıma katılacaklar, fakat sonra kendi aralarında böyle bir toplumu yaratma yöntemleri hakkında gırtlak gırtlığa geleceklerdir.

İslamcılık, Marksçılık ve Atatürkçülük konusunda pek çok küçük grubun bulunması, bu akımların güçsüzlüğünü göstermez. Tam tersine, bunların oldukça geniş tabanlı bir izleyici kitlesine sahip olmasından doğmaktadır bu durum. Benim söylemek istediğim, günümüz Türkiye'sinde insanın gerek kendisini gerekse başkalarını «İslamcı», «Marksçı» ya da «Atatürkçü» olarak etiketlemesinin ayrıntıda bir anlam taşımadığı, başkalarına önemli ipuçları vermediğidir.

Peki, bu etiketlerin hiç mi anlamı yoktur? Gerçekten bunlar, içi her isteyen her istediği biçimde doldurabileceği genel kalıplar mıdır? Bu iki soruya da *genel* anlamda, «Evet» demek zorundayız. Çünkü, bütün evrensel kuramlar, ya da daha doğru bir deyişle, «evrensel ideolojiler», ancak belli bir zaman ve belli bir mekân boyutunda işlevsel anlam kazanırlar. *Zaman ve mekân boyutuna indirgenmeyen «evrensel ideolojiler» o denli evrenseldirler ki, belli bir zaman ve belli bir mekân için, değer yargıları içeren genel doğrultuların dışında hiçbir eylem işiği tutamazlar.*

Böylece, bu etiketlerin, boş kalıplar olmadığı da ortaya çıkıyor: *Özel* anlamda, bu etiketlerin, yani kuram ya da ideoloji belirleyen nitelemelerin hepsinin ardında somut tarihsel ve toplumsal olgular ve olaylar yatmaktadır. «İslamcı», «Marksçı», «Atatürkçü» olduğunu öne süren bir kişi, aslında «belli bir eylem biçiminden» yana olduğunu vurguluyordur. Aynı etiketleri başkaları için kullanan kişi de, böyle somut bir eylem biçimini aklında tutarak yergisini ya da övgüsünü yöneltiyordur karşısındakine. Ne var ki, övgünün ya da yerginin hedefi olan kişi, etiketçinin kafasındaki eylem biçimini bilmeden hiçbir anlamı olmaz bu nitelemenin.

Ben ve Benmerkezcilik

İşte bu noktada, Osmanlı-Türk toplumundaki eski bir aydın hastalığının bütün şiddetiyle ve bulaşıcı olarak sürdüğünü görüyoruz: Başkalarından (ve doğal olarak halktan ve hatta «aydın kamuoyundan») kopuk bir terminoloji fetişizmi bireyler ve gruplar arası iletişim ve etkileşimi engelleyecek boyutlarda, bir ahtapot gibi toplumumuzu egemenliğine almış. Bunun altında herkesin koskocaman bir «Ben»i (ego'su) yatıyor. Sanki herkes, «Ben»im kullandığım terimleri, onlara verdiğim özel anlamları bilmek zorunda. «Ben» evrensel bir kuramla kendimi özdeşleştirerek bir yargıda bulunduğum zaman (kendim ya da başkaları hakkında) herkes, bütün doğrularıyla birlikte onu kavramak ve kabullenmek zorunda.

Üstelik, bu hastalık, günümüzde aydınları da aşmış ve siyasal eylem liderlerinin pek çoğu da dahil olmak üzere, hemen hemen bütün kamuoyu önderlerini pençesine almış. *Oysa, asıl kendisine yönelinmesi gereken ve ideolojilerin maddi tabanını oluşturan geniş kitleli sınıflar bu terminoloji şelvetinin dışında. İslamcılığın, Marksçılığın ve Atatürkçülüğün, eline geçen parada ne gibi bir değişme yapacağını bilemeyen işçi, ya da köylü, şaşkın şaşkın, gittikçe yabancılaşarak dinliyor sloganları. Böylece, Marksçılığın çocukluk, Atatürkçülüğün orta yaşlılık ve İslamcılığın ihtiyarlık hastalığı ile kıvranan günümüz Türkiye'sinde, sınıflar ile, ona öncülük yapma savını taşıyanlar gittikçe birbirlerine yabancılaşıyorlar.*

Sorun yalnız bir terminoloji sorunu olsa çok önemli sayılmayabilir. Ne yazık ki, bu olay, terminoloji görüntüsü altında çeşitli kopuklukların varlığını sergilemektedir. İlk ve en önemli kopukluk, yığınsal sınıflar ile onlara öncülük savı taşıyanlar arasındadır. İkinci olarak, İslamcılık, Marksçılık, Atatürkçülük gibi ana düşünce akımları arasındaki kopukluğu belirlemektedir. Üçüncü olarak da, bu düşünce akımlarının kendi içlerindeki farklılıkları yansıtan gruplar arasındaki kopukluğu vurgulamaktadır.

Eyyubîler ve Tahirîler

Aslında siyasal eylem ve düşünce alanı bakımından görülen bu kopukluklara karşın, yine de özellikle sanat-edebiyat alanında oldukça olumlu gelişmelerden söz etmek olanağı vardır. Bu gelişmeler, çok genel olduğu için anlamını yitirmiş olan etiketlerin yerine, ayrıntıda tavır koyan, bu nedenle de (kabul edilmese bile) anlaşılır nitelik taşıyan yaklaşımları belirlemektedirler. Bu konuda, Osmanlı tarikat geleneğine (önemli biçimde zorlayarak da olsa) bir benzetme yaparak, günümüzde, Cumhuriyet'ten bu yana gelişmiş olan iki yaklaşımdan «Eyyubîler» ve «Tahirîler» olarak söz edebiliriz. *Eyyubîler* adını verdiğim grup, adını Sabahattin Eyüboğlu'ndan alır. Temel nitelikleri, Batıcı ve hümanist olan, eski Yunan'a dek uzanan insanlık birikiminin sonuçlarını Anadolu toprağında bireşime ulaştırmak isteyen bir gruptur bu. *Tahirîler*'e gelince, bu grup adını Kemal Tahir'den alır. Esas niteliği, Batıcılığa karşı tavır koymuş olmasıdır. Bu nedenle özellikle Atatürk Devrimleri bu grup tarafından tartışmalı kabul edilir. Öte yandan, toplum biçimi bakımından gerek Marksçılık, gerekse özellikle, Osmanlı'nın simgelediği İslamcılık, bu grubun, birlikte ele aldığı yaklaşımlardır.

Nedir *Eyyubîler*'in ve *Tahirîler*'in önemi? Her iki grup da çok yetenekli yazar, düşünür, şair, sinemacı ve benzeri yaratıcı kişilerin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Fakat bu iki grubun da asıl önemi burada değildir. Asıl önemli olan, bu grupların Anadolu toprağı üzerinde, koşullanmışlıktan kurtulup yeni bireşimlere yönelmiş olmasıdır. Tahirîler, Marksçılık ile İslamcılığın bireşimine doğru çalışmalar yapmaktadırlar. Buna karşılık, Eyyubîler de Marksçılık ile Atatürkçülük arasında bir yol üzerindedirler. İşte bu nedenledir ki, gerek Eyyubî okulunun, gerekse Tahirî tarikatının üyeleri günümüz Türkiye'sinde gerçekten parlak kültür ve sanat ürünleri vermektedirler. Bu grupların üyeleri ile, salt İslamcı, Marksçı ve Atatürkçü olduklarını öne süren kişiler daha yoğun bir etkileşime girdikçe, hiç kuşkusuz, Anadolu rönesansının biçimlenmesi de iyice hızlanacaktır. Yalnız hemen bu noktada «etiketçiliğin» sakıncalarına dikkati çekmek isterim: Gerek

kendilerini İslamcı, Marksçı ve Atatürkçü diye niteleyenler, gerekse Eyyubî ve Tahirî olduğunu savlayanlar etiketçi oldukları oranda, bu etkileşim gerçekleşemez. Tam tersine, kendine de, başkalarına da belli akımların yandaşlığını yakıştıranlar bunu yalnızca bir «genel yaklaşım simgesi» olarak kullanıp, terminoloji fetişizmine ve bağnazlığın kalıplarına yakanmadıkları sürece, Anadolu toprağının anlamlı ve özgün bireşimlere ulaşması olanağı artacaktır.

Bütün sorun, herkesin genel doğrultusu içinde kalarak, öteki yaklaşımları saygıyla karşılamasında yatmaktadır. Çok basit gibi görünen bu düşünce, aslında birtakım alışılmamış davranışlar gerektirir: Her şeyden önce herkes, kendi görüşünü dar bir çerçevede değil, bir «genel doğrultuda» algılamalıdır. Hiç kuşkusuz, herkes, zaten «ne denli haklı ve doğru olduğunu» bildiği için, bu öneri küçümseme tebessümleriyle karşılanabilir. İkinci davranış biçimi önerim bağnazların küçümseme tebessümlerini, kızgınlık mimiklerine dönüştürecektir: Herkes başkasının görüşlerini, kendisini nirengi noktası ya da mihenk taşı olarak, «sapma», «ihamet», «revizyonizm» diye değil, yine kendisinin görüşü gibi saygıdeğer bir doğrultu olarak düşünebilmelidir. Bu iki tavır arasındaki temel fark, karşınızdaki düşünceyi neye göre yargıladığınıza bağlıdır. İnsanlar, (hele bugünlerde biz, Türkiye’de yaşayan aydınlar) genellikle egolarının etkisi altında, başka görüşleri kendilerine, kendi «BEN»lerine göre değerlendirme eğilimindedirler. Oysa, değerlendirme kimi zaman kamuoyu, kimi zamansa tarih tarafından yapılır. Kimin «hain» ve «aptal» olduğuna «BEN» karar veremem: Bu karar, ya «sınıfımın ortak bilinci» tarafından güncel olarak, ya da tarih tarafından kalıcı bir biçimde verilebilir.

Zaman ve Mekân Boyutunda Gericiilik-İlericilik

«Sınıfın ortak bilinci» ve «tarih» nedir? Sınıfın ortak bilinci, onu kimin dile getirdiğine, tarih ise, onu kimin yazdığına bağlı değil midir? İşte bu noktada tam bir benmerkezcilik (egosantrizm) egemen oluyor ve «BEN» gerek sınıfımın sözcüsü (çoğu zaman da kendi bulunduğumdan bir başka sı-

nının sözcüsü) ve tarihin yargıcı olarak ortaya çıkıyorum. Türkiye’de daha çok «devletçi-seçkinlerin» kullandığı, fakat, «gelenekçi-liberallerin» de kendilerini kurtaramadığı bu aydın hastalığı (benmerkezcilik) günümüz Türkiye’sinde düşünce alanında görülen kısırlığın en önemli nedenlerinden biridir. «Vatan Kurtaran Aslan Sendromu» da diyebileceğimiz bu «ben herkesten iyi bilirim, iyi yaparım» hastalığı, aslında, Osmanlı toplumunun Batı’dan değişik olarak, çağdaş sınıflaşmaya dayalı bir evrimleşme çizgisi izlememiş olmasından kaynaklanır. *Evrimleşme, çağdaş sınıflaşmaya bağımlı olmayınca, ideolojilerin mihenk taşları da sınıflar olmamış, onun yerini saray entrikalarındaki başarılar almıştır.*

Günümüzün sınıflaşan Türkiye’sinde bilinçli koşullanmalarından kurtulamayanlar ya 7. yüzyıl Arap Yarımadası’nda, ya 19. yüzyıl Batı Avrupa’sında ya da 1920’lerin Anadolu’sunda yaşadıklarını sanıyorlar. Hepsi aynı «tutucu-gerici» kapa-na kısılmış olarak kendi aralarında birbirini «gericilik», «ilcricilik», «devrimcilik», «karşı-devrimcilik» gibi, geçmiş günlerin çerçevelerine ilişkin, bu yüzden de boş kalıplar durumuna gelmiş terimlerle niteliyorlar. Oysa, Türkiye’deki sınıflaşmanın hızı ve dinamiği, bütün eski çerçeveleri değiştiriyor.

Bir an için Hazreti Muhammed’in, yahut Karl Marx’ın ya da Mustafa Kemal Atatürk’ün bugünkü topluma yeniden geldiğini düşünelim. Hem de bütün tarihsel kişiliklerini birlikte getirerek. Acaba günümüzdeki karmaşa biter mi? Ya da en azından, kendi doğrultusu içindeki bölünmeler sona erer mi? Bu sorunun yanıtı açıktır: Günümüz toplumu, hangi lider söz konusu ise, onun günündeki toplumdaki farklı olduğu oranda, bütün tartışmalar ve bölünmeler, varlıklarını sürdürecektir. Bu konuda başka bir toplumda yaşanmış bir de örnek var: Arjantin’de Peron örneği. Yıllar sonra, Arjantin’in ulusal kahramanı Peron, sürgünden döndüğünde hiçbir bölünmeyi engelleyememiş, çatışan sağcı ve solcular, bu kez «sağcı Peroncular» ve «solcu Peroncular» adı altında kavgalarını sürdürmüştü.

Toplumsal Değişmede Kişi ve Örgütlerin Rolü

Kişilerin ve örgütlerin tarih içindeki görevleri nedir? Ne zaman bu görevler ağırlık ve yoğunluk kazanır? İdeolojik birikim ne zaman somut siyasal güce dönüşür? Bu soruların tek bir yanıtı vardır: Sınıfsal dengelerin hızla değişmekte olduğu ve genellikle, yükselen sınıf ile, gerileyen sınıfın güçlerinin birbirine yaklaştığı zamanlarda gerek kişilerin, gerekse örgütlerin toplumsal işlevleri artar. İdeolojik birikimlerin somut siyasal değişmelere dönüşme anları da bu anlardır. Bir başka biçimde söylemek gerekirse, diyalektikteki «sıçrama», «niteliğin niceliğe dönüşme» noktalarıdır kişilerin ve örgütlerin etkilerinin arttığı ve kimi zaman da çok önem kazandığı durumlar.

Böyle durumlarda gerileyen sınıf ile yükselen sınıf arasındaki güç dengesi birbirine yakın ve tam ters yönde etki yapan «kuvvet vektörlerinden» oluşur. Bir anlamda, zamanın akışı içinde geçici bir durgunluğu ve sınıflararası geçici bir dengeyi simgeleyen noktalar bunlar. Böyle bir denge durumu içinde gerçek bir liderin, güçlü bir örgütün işe karışması, tarihsel oluşumu hızlandırabilir ya da geciktirebilir. 1920'lerde Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa, tarihsel oluşumu hızlandıran bir öncü, 600'lerde Arap Yarımadası'nda Hz. Muhammed böyle bir liderdir. Tarihin akışını tersine çevirmeye çalışan lider ve örgütler de az değildir. Hem de bunu oldukça başarıyla yapanlar vardır: Herhalde Hitler için «manyak» deyip işin içinden çıkmak, bir düşünüre yakışmaz. Onun arkasındaki güçleri, toplumsal oluşum içindeki sınıflararası dengeleri bilmek ve «Führer»in cerbezisini bunlarla birlikte değerlendirmek gerekir. Bu değerlendirme yapıldığı zaman hiç kuşkusuz, kişilerin tarih içindeki olumsuz (ama, önemsiz değil) rolleri daha iyi aydınlanmış olur. Nitekim, bugüne dek yapılmış pek çok çalışma bütün bu öğeleri oldukça açıklığa kavuşturmuş görünmektedir.

İdeolojilerin İşlevi

İdeolojilerin önemi böyle durumlarda bir kez daha ortaya çıkar. İdeoloji, yalnızca bir birikim, toplumsal oluşumları

belirleyen ve onları tutarlı bir dizgesel çerçeveye yerleştiren bir düşünce değildir. *İdeoloji, toplumsal değişimin hızlandığı dönemlerde, işe karışan, bu oluşuma maddi bir güçle (insan gücüyle) katılan öğedir.* Bu niteliği ile ideoloji, «belirlenen» değil, «belirleyen» bir işlev kazanır. Uzun dönemlerde, toplumsal yapı ve oluşumlar tarafından «belirlenen» ideoloji, kısa dönemde, döner ve kendisini belirleyen toplumu «etkiler». *Böylece, toplumsal yapı ile ideoloji arasındaki ilişki, kısa dönemlerde, bu dönemler hızlı dönüşüm anlarıyla çakıştığı zaman, ideolojinin belirleyicilik kazandığı bir niteliğe bürünür.*

Kişilerin ve örgütlerin toplumsal rolü, ideolojinin kısa dönemli belirleyici işlevi ile bütünleştiği zaman anlam kazanır. Toplumsal ve tarihsel oluşumlara «doğru» teşhisler koyabilen örgütler ve liderler, bu teşhislerini ideolojik çerçevelere aktardıkları oranda, belli düşünceler ve bu düşüncelere dayalı eylemlerle özdeşleşirler. Böylece, bir toplumsal dönüşüm sırasında, lider-örgüt-maddi taban (eylemli insan des-teği) ilişkisi, ideolojinin birleştirici şemsiyesi altında gerçekleştirilmiş olur.

Bütün dünyada olduğu gibi, Osmanlı-Türk toplumunun değişmesinde de ideoloji ve «ideolojik kadrolar» sürekli olarak etkilerini sürdürmüşlerdir. Pek doğal olarak toplumsal-ekonomik iç ve dış koşulların büyük ölçüde belirlediği bu değişme, sonunda, bütün öğelerin etkisi ile gelmiş, bir grubun düşüncelerine ve eylemlerine bağlanmıştır.

Osmanlı İdeolojisi

Çöken iki İmparatorluğun bıraktığı boşluğu dolduran güç, Horasanlı gazi-dervişlerin ideolojisi altında eyleme dönüşmüştü. Bu ideoloji, Osman Bey'in kişiliğinde ve ailesinde simgeleşti. Ertuğrul Bey ile başlayıp, İmparatorluğa dönüşmeyi gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmet'te biten bu ideoloji, İslam düşüncesinin eyleme dönüştüğü ve Osmanlı ailesinin liderliğinde odaklaştığı dönemin belirleyicisiydi. Aslında uzun dönemli, temel belirleyicilik, hiç kuşkusuz, o dönem Anadolu'sunu etki altında tutan toplumsal-ekonomik-siyasal

oluşumlardı. Fakat, bu oluşumların doğurduğu boşluk, Oğuzların Bozok kolunun, Kayı boy'u tarafından doldurulurken, eylemi belirleyen düşünce, göçmen ruhu ile, İslam inancının bireşiminden ortaya çıkan «Osmanlı ideolojisi»ydi. Bu ideoloji hiç kuşkusuz, daha derinliğine incelenmek ve irdelenmek zorundadır. Bu yazının boyutlarını aşan böyle bir işlev kuşkusuz özbenliğimizin belirlenmesinde önemli katkılar getirecektir.

Osmanlı'da bir başka dönüşüm, Fatih Sultan Mehmet'in «Cihan İmparatorluğu» ideolojisi ile simgeleşir. Çandarlı'nın kişiliğinde Türk aristokrasisinin kellesini alıp, Mahmut Paşa'nın kimliğinde «devşirme yönetimi» dönemini açan, Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasını yüzyıllardır oluşturan kapitülasyonları yasallaştıran, Doğu'nun olduğu kadar, Batı'nın da tacını takınmaya hazırlanan Fatih, aslında Yeni Dünya'yı ve yeni ticaret yollarını keşfedenlere yenik düştü.

Osmanlı'da Batılılık İdeolojisi

Osmanlı'da ilk Batılaşıma tohumları Fatih Sultan Mehmet tarafından atılmıştır. Zamanla yeşeren bu tohumlar, İmparatorluk gücünü sürdürseydi, Batı'daki Osmanlı belirleyiciliğinin hazırlayıcı öğeleri olacaktı. İmparatorluk gücünü yitirince, Doğu'daki Batı belirleyiciliğinin öğeleri oldular: Atatürk ile, Fatih Sultan Mehmet'le başlayan bir serüvenin, toplumsal değişme ve gelişme serüveninin, bir seçeneğindeki çözümü noktaladılar.

Bu açıdan «Genç Osmanlılar», Genç Türkler ve Türkiye Cumhuriyeti Avrupa ile bütünleşme zorunluluğunu «Cihan İmparatorluğu» çerçevesinde görmüş olan Fatih Sultan Mehmet'in ideolojisinin uzantılarıdır. İmparatorluk daha çok dış etkenlerin sonunda güçsüzleşince, bu bütünleşme, «egemen olma» yerine, «boyun eğme» biçiminde gerçekleşti.

Genç Osmanlılarla belirginleşen Batılılık ideolojisi, aslında Batı teknolojisine boyun eğmiş olan bir toplumun çıkış aramasıydı. Bu çerçeve içinde görüldüğü zaman Mustafa Kemal Atatürk'ün eylemi, bütün ittifakları kullanan, fakat her türlü uzlaşmayı yadsıyan bir tutumla dört yüzyıllık bir olayın

belli bir çözüme ulaştırılmasıydı. İlginç olan nokta, devlet düzeninin niteliğinden dolayı, Osmanlı'nın Batı'nın toplumsal-ekonomik yapısından farklı bir çizgi izlemesi ve sömürünün pençesine düşmesinden dolayı, Batı'nın bir ileri aşama olarak ürettiği Marksçılığa yabancı kalmış olmasıydı. Böylece, karşı-emperyalist ideoloji, Batı'nın ideolojik ve toplumsal-ekonomik gelişmesi açısından bir geri aşamada oluştu. Türkiye'deki yeni ideolojinin temelleri, Marksçılığa değil, onun hazırlayıcılarından olan Fransız Devrimi'ne dayalıydı.

Uzlaşma Değil, İttifak

1910 yılında yazdığı makalede Ziya Gökalp, o yıllarda ülkede egemen olan üç düşünce akımını «muasırlaşmak», «İslamlaşmak» ve «Türkleşmek» olarak niteler. Sonunda da toplumun kurtuluşunu «muasır bir İslam Türklüğü»nün yaratılmasında görür. İşte tam bir uzlaşmadır Ziya Gökalp'in önerisi. Bütün uzlaşmalar gibi ütopya olmanın ötesinde bir anlam taşımamıştır.

Devrimler uzlaşmalarla değil, ittifaklarla yapılır. Devrim niteliği taşımayan öteki atılımlar da aynı biçimde gerçekleştirilir. Uzlaşma, genel amaçlardan ve yakın hedeflerden ödün vermeyi, onları yumuşatmayı içerir. Oysa ittifak, farklı amaçlara sahip olanların saptayabildikleri yakın hedeflere varmak için, amaçlarından ödün vermeden güçbirliği yapmaları demektir.

Türkiye'deki önde gelen düşünce akımlarının yandaşları, hemen her konuda sanki bir ittifak korkusu içindedirler. Bunun temelinde uzlaşma ile ittifakın karıştırılması gerçeği yatmaktadır. Başka düşünce sahipleriyle, belli yakın somut hedefler için ittifak ederlerse, kendi görüşlerinden ödün vermiş olacakları, ya da böyle görünecekleri korkusu ile, her düşünce sahibi gittikçe bağnaz bir tutum takınmaktadır. Böylece, çeşitli nedenlerle zaten başlatılmış olan «keskinlik» yarışı, «ödünsüzlük» adına tam bir bağnazlığa dönüşme eğilimi göstermektedir. Genel olarak görülen bu eğilim, İslamcılar da, Marksçılar da, Atatürkçüler de pençesine almıştır. Bu nedenle bu düşünce akımlarının yandaşları arasında yakın he-

deflere (örneğin, bu her üç akımın da rahatça gelişeceği bir özgürlük ortamının yaratılmasına) ilişkin bir ittifak beklemek, güncel olarak bir düş niteliği taşımaktadır. Bu durumun somut sonucu sağda ve solda katil sayısının artması, Türkiye'nin aydınlığa değil, karanlığa doğru gitmesidir.

Oysa toplum, kendi iç oluşumlarının ve dünyadaki gelişmelere bağlı dış dinamiklerin etkisiyle belli bir sınıflaşma ve değişme süreci içindedir. Bu süreç, her üç düşünce akımının taraftarları ne denli bağnaz olurlarsa olsunlar, kendi çözümlerini de belli bireşimler biçiminde oluşturmaktadır. Böyle bir oluşuma yanıt verebilecek ideolojik modellerin ortaya konması, «keskinliğe» dayalı «bağnazlığın» bir kenara bırakılarak, somut koşulların dikkate alınmasıyla olanaklıdır. Somut koşullar ise 1980'ler Türkiye'sinin koşullarıdır. Bu nedenle, İslamcıların kendilerini «devr-i saadet», Marksçıların kendilerini 19. yüzyıl Avrupası, Atatürkçülerin ise kendilerini 1920'lerin, 1930'ların Türkiye'si dönemlerinden kurtarması gerekmektedir. Her üç düşünce akımının da önünde yatan esas sorun, «çağdaşlaşma», hatta «güncelleşme» sorunudur. Bir düşünce akımının kendi koşulları içinde ortaya koyduğu önerileri yüzyıl ya da yüzyıllar sonraki bilgilerimizle eleştirmek ne denli haksızlık, onu güncel gereklere göre irdelememek de o denli yanlıştır. İlk çıktıkları zaman ve mekân koşullarında her üç düşünce akımı da ne denli «ilerici» nitelik taşırlarsa taşırsınlar, günümüze ve Türkiye'ye «aynen» taşındıklarında o denli «gerici» özelliklerle yozlaşmış olurlar.

Toplumsal değişimin gerekleri, bu düşünce akımlarını bir başka yönde de zorlamaktadır: Bu da, somut ittifaklar sorunudur. Geleceğin Türkiye'sini kurarken, somut ara hedefler nelerdir? sorusuna bütün düşünce akımlarının açık seçik yanıtlar vermeleri ve uyuşan hedefler açısından belli ittifaklara gitmeleri, etkili olmak isteniyorsa, kaçınılmazdır. Bu yapılmadığı takdirde, toplum, başını alıp, kendi iç dinamiğinden bile saptırılarak, tarihin akışına dahi ters düşebilecek yönlerde sürüklenebilir. Türkiye'de endüstrileşmeyi aşan kentleşme olgusunun belirlediği proleterleşme ve lumpenproleter-

leşme süreçleri, bu tehlikeyi son derece açık seçik biçimde Türkiye'nin gündemine getirmiştir.

Her düşünce akımı, toplumun gereklerinden kaynaklanır, bu gereklere yanıt verebildiği oranda serpilip gelişir ve gerçekliği oranında somut eyleme ve siyasal güce dönüşür. Yoksa tarihin karanlıklarında kaybolup gider.

Şimdiye kadar hiçbir düşüncenin bireysel cinayetler yoluyla toplumlara egemen olduğuna rastlanmamıştır. Toplumlara etkilemenin yolu, adam öldürmekten değil, adam üretmekten geçer. Adam öldüren düşünce, intiharını hazırlıyor demektir.

Kelle alınarak vatan kurtulsa, bu işi devlet eliyle yapmanın en iyi örneklerini veren Osmanlı batmaz, Roma, aslanlara yedirdiği Hristiyanların egemenliğine girmez, milyonları en bilimsel (!) yöntemlerle yok eden Hitler rejimi yok olup gitmezdi.

Emre Kongar

Kültür Üzerine

Emre KONGAR'ın "Kültür Üzerine" adlı kitabı, Türkiye'nin gündemindeki sıcak tartışma konularına yeni açılımlar, açık ve net, yeni çözümler getiriyor. Atatürk'ün "milli kültür anlayışı" ne idi? Ziya Gökalp nerelerde yanlışmıştır? Türkiye'de Batı Kültürü'nün etkisi nedir? İslam Kültürü'nü yok saymak olanaklı mıdır? Devrimci kültür nedir? Türkiye'de Marksist kültür niçin "uzlaşmacı" olmak zorundadır?

Eğitimimizin sorunları nelerdir? Eğitim çıkmazından nasıl kurtulabiliriz?

İslamcılık, Marksçılık ve Atatürkçülük nedir? Türkiye'nin geleceğini nasıl etkileyebilirler?

Emre Kongar, bu sorunları ve bunlar gibi daha pek çok sorunuengin bir deneyim, derin bir insan sevgisi ve büyük bir hoşgörü ile irdeliyor. Bu çalışmada, ders kitapları sorunundan festivallere, Brecht'ten sanat ve edebiyat dergilerine kadar pek çok somut sanat ve edebiyat konusu, insanı düşündüren ve yeni ufuklar açan görüşlerle inceleniyor.

ISBN 975-14-0128-3

9 789751 401281

